HANEFİ MEZHEBİ BAĞLAMINDA İSLÂM HUKUKUNDA HAVÂLE SÖZLEŞMESİ VE OSMANLI UYGULAMASI

ALİ EKBER ÇINAR

onikilevha

YAYIN NO: 2634
İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Yüksek Lisans Tezleri Dizisi No: 24

Hanefi Mezhebi Bağlamında İslâm Hukukunda Havâle Sözleşmesi ve Osmanlı Uygulaması
Ali Ekber Çınar

ISBN 978-625-432-980-7

1. BASKI - İSTANBUL, EKİM 2024

Adres Prof. Nurettin Mazhar Öktel Sokak No: 4/1 Şişli / İSTANBUL
Telefon (850) 811 01 41
Faks (212) 224 40 02
Web www.onikilevha.com.tr
E-Posta bilgi@onikilevha.com.tr
facebook.com/onikilevha
twitter.com/onikilevha
instagram.com/onikilevha

Baskı/Cilt SÜMER BASKI HİZMETLERİ LTD. ŞTİ.
Osmanağa Mahallesi, Serasker Caddesi
Serasker Han No: 33/14
Kadıköy / İstanbul
Sertifika No: 75211

Ali Ekber ÇINAR
Doktora öğrencisi,
McGill Üniversitesi Hukuk Fakültesi

HANEFİ MEZHEBİ BAĞLAMINDA İSLÂM HUKUKUNDA HAVÂLE SÖZLEŞMESİ VE OSMANLI UYGULAMASI

onikilevha

Ali Ekber Çınar

Hukuk alanındaki lisans ve yüksek lisans eğitimini sırasıyla Galatasaray Üniversitesi (2019) ve İstanbul Üniversitesi'nde (2022) tamamladı. Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi anabilim dalında araştırma görevlisi olarak çalıştı (2020-2022). 2022 yılından beri doktora çalışmalarını McGill Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde sürdürmektedir.

Önsöz

Bu çalışmada İslâm hukukunda borcun bir zimmetten diğerine naklini ifade eden havâle sözleşmesi Hanefî mezhebi ve Osmanlı uygulaması bağlamında ele alınmıştır.

Tespit edebildiğim kadarıyla Türkiye'de havâle konusunda yapılmış ilk ve tek müstakil çalışma, 1991 senesinde Muzaffer Şahin tarafından Ankara Üniversitesi'nde Mehmet Esat Kılıçer danışmanlığında hazırlanan "İslam Hukuku'nda borcun nakli (havale)" başlıklı 136 sayfalık yüksek lisans tezidir. Veri tabanı üzerinden yayınlanma izni bulunmadığı için söz konusu teze Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) üzerinden elektronik olarak erişim sağlanamamaktadır.

Yine tespit edebildiğim kadarıyla Muzaffer Şahin tarafından hazırlanan bu tezin basılı tek nüshası Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Söz konusu nüshanın kütüphaneler arası ödünç sistemi üzerinden İstanbul Üniversitesi'ne gönderilmesi talebini ilettiğim Ankara Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'nın 23 Eylül 2020 tarihli cevabı Ankara Üniversitesi'nin Türkiye Belge Sağlama ve Ödünç Verme Sistemi'ne (TÜBESS) üye olmadığı ve tezlerin basılı kopyalarının ödünç verilemediği yönünde olmuştur. Bunun üzerine konuyla ilgili olarak Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) üzerinden yaptığım başvuru 3 Aralık 2020 tarihinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı tarafından cevaplandırılmış, verilen cevapta Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi ile iletişime geçmem söylenmiştir. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi ile yaptığım görüşmede de tezin basılı kopyasının ödünç verilmesinin mümkün olmadığı belirtilmiş, netice olarak söz konusu yüksek lisans tezine ulaşma çabam başarısızlığa uğramıştır. Bilim ve tekniğin bu kadar ilerlediği günümüzde, teknolojik imkanlar mevcut olmasına rağmen bilimsel bir çalışmaya erişmenin bu kadar zor olması esef vericidir. Bu tarz sorunların en kısa sürede ve süratle çözülmesi elzemdir.

Çalışma boyunca, çalışmanın konusunu oluşturan sözleşmeyi ifade etmek üzere "havâle" şeklinde şapkalı harf ile yazım tercih edilirken, yalnızca 11 Ocak 2011 tarih ve 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun 555 ve devamı maddelerinde düzenlenen hukukî kurum için kanunun da takip ettiği "havale" şeklindeki şapkasız kullanım tercih edilmiştir.

Tanıştığımız günden bu yana yardımını ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, yüksek lisans tez danışmanlığımı kabul ederek beni onurlandıran ve çalışmanın bu hale gelmesinde büyük emeği olan Prof. Dr. Fethi Gedikli'ye samimi teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Keza çalışmanın son haline gelmesindeki katkıları için kıymetli yüksek lisans jüri üyelerine, öncesinde çalışmayı okuyarak değerli eleştirilerini paylaşan Dr. Öğr. Üyesi Fatma Gül Karagöz'e ve her zaman yol gösterici olan görüş ve tavsiyeleri için Prof. Dr. Rıdvan Akın'a müteşekkirim. Çalışmanın tamamını okuyarak fikirlerini paylaşan Burak Talha Ögüç'e ve ulaşamadığım bir kaynağı gönderme nezaketinde bulunan Doç. Dr. Abdurrahman Savaş'a teşekkür etmeyi de bir borç bilirim. Hayatımın her alanında hem madden hem de manen yanımda olan sevgili eşime ise ne kadar teşekkür etsem azdır.

Ali Ekber Çınar
Montreal, 2024

İÇİNDEKİLER

İkinci Bölüm
Havâle Sözleşmesinin Kurulması

Üçüncü Bölüm
Havâle Sözleşmesinin Hükümleri

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
HAVÂLE SÖZLEŞMESİNİN SONA ERMESİ

Kısaltmalar Listesi

a.g.e. : Adı geçen eser
A.Ş. : Anonim Şirketi
a.y. : Aynı yer
AAOIFI : The Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions
aş. : Aşağıda
AÜİF : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b. : Bin
bkz. : Bakınız
bs : Basım
C. : Cilt
çev. : Çeviren
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
dn. : Dipnot
EBK : 818 sayılı Borçlar Kanunu
ed. : Editör
FraTK : 21 Eylül 2000 tarihli Fransız Ticaret Kanunu (Code de commerce)
H. : Hicrî takvime göre
ISRA : International Shari'ah Research Academy for Islamic Finance
İBB : İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İKS : İstanbul Kadı Sicilleri
İSAM : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
İspTK : 22 Ağustos 1885 tarihli İspanyol Ticaret Kanunu (Código de comercio)
İsvBK : 30 Mart 1911 tarihli İsviçre Borçlar Kanunu (Codice delle obbligazioni / Code des obligations / Obligationenrecht)
İÜMK : İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi
M. : Miladî takvime göre
md. : Madde
n. : Hüküm numarası / Hadîs numarası

NEK	: Nadir Eserler Kütüphanesi
No	: Sayı / Kayıt numarası
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
t.y.	: Tarih yok
TBK	: 11 Ocak 2011 tarih ve 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
thk.	: Tahkîk eden
TKBB	: Türkiye Katılım Bankaları Birliği
TTK	: 13 Ocak 2011 tarih ve 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu
v.	: Varak / Veled
vd.	: Ve diğerleri / Ve devamı
y.y.	: Basım yeri yok
yuk.	: Yukarıda

Tablo Listesi

Giriş

Genel olarak hukuk sistemleri borcun bir kişinin malvarlığından diğer bir kişinin malvarlığına nakledilmesini düzenleyen kurallar sevk etmiştir. İslam hukukunda bu işlevi gören hukukî kurum havâle olarak adlandırılan sözleşmedir.

Detaylarına aşağıda etraflıca değinecek olduğumuz bu sözleşmenin İslâm hukukuna özgü bir hukukî kurum olmakla kalmayıp, Batı hukukuna da çeşitli yönlerden tesir ettiği ileri sürülmüştür. Sözgelimi, Arapça "havâle" kelimesinin Batı dillerine taşınarak günümüzdeki "aval" kelimesinin kökenini oluşturduğu[1], ancak mana itibariyle İslâm hukukundaki gibi borcun naklini değil, günümüzde kambiyo hukukuna özgü kişisel bir teminatı ifade eden[2] aval kurumunu ifade ettiği belirtilmiştir[3]. Bu hukukî kurum Fransızca, İspanyolca ve Romanşça'da "aval", İtalyanca'da "avallo" şeklinde adlandırılmakta[4] ve günümüz Türk hukukunda da yine "aval" kelimesi kullanılmaktadır[5]. Bunun yanında, ödeme aracı olarak Avrupa'da yaygın bir şekilde kullanılmış olan poliçenin kökeninin, İslâm hu-

---

[1] Abdelkader Chachi, "Origin and development of commercial and Islamic banking operations", Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics, C. 18, No: 2, 2005, s. 12; Valentina M. Donini, "Cenni sul diritto islamico dei contratti", Iura Orientalia, C. 6, 2010, s. 268, dn. 31.

[2] Kübra Yıldız, "Kambiyo Hukukuna Özgü Bir Kişisel Güvence Türü: Aval", Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, No: 2, 2018, s. 484.

[3] Joseph Schacht, An Introduction to Islamic Law, New York, Oxford University Press, 1982, s. 78; Albert Dietrich, "Hawala", The Encyclopaedia of Islam: Second Edition, C. 3, ed. Bernard Lewis vd., Leiden, Brill, 1986, s. 283; Muhammad Tahir Mansuri, Islamic Law of Contracts and Business Transactions, New Delhi, Adam Publishers & Distributors, 2007, s. 313; Ibrahim-Zeyyad Cekici, "Le cadre juridique français des opérations de crédit islamique", Université de Strasbourg, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012, s. 253.

[4] Bkz. FraTK md. L511-21, İspTK md. 214, İsvBK md. 1020-1022.

[5] Bkz. TTK md. 700-702

kukundaki havâleye dayandığı ileri sürülerek tartışma konusu olmuştur[6]. Bir görüş, müslümanlar tarafından bulunan poliçenin Haçlı seferleri ve Endülüs yoluyla Avrupa'ya taşındığını iddia ederken[7], kanaatimizce daha sağlam gerekçelere dayanan ve daha isabetli görünen başka bir görüş bunun aksini iddia etmektedir[8].

Çalışmamız, havâleyi İslâm hukuku bakımından inceleme maksadını taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nde hâkim mezhep olması[9], ikili bir

[6] Şevket Pamuk, A monetary history of the Ottoman Empire, New York, Cambridge University Press, 2003, s. 6.

[7] Hayreddin Karaman, Mukayeseli İslam Hukuku, C. 2, 9. bs, İstanbul, İz Yayıncılık, 2014, s. 563.

[8] Eliahu Ashtor, "Banking instruments between the Muslim East and the Christian West", Journal of European Economic History, C. 1, No: 3, 1972, s. 567; Mustafa Çakıcı, "19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Kıymetli Evrakların Hukuki ve İktisadi İşlevleri", İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019, s. 12-13. İslâm hukukunun diğer hukuk sistemleri ile olan bağlantısı, havâle ile aval ve poliçe arasındaki ilişkilerle sınırlı değildir. Her birinin özel olarak incelenmesi gerekmekle beraber, İngilizcedeki "cheque", Fransızcadaki "chèque" ve Almancadaki "Scheck" kelimelerinin sakktan (Schacht, An Introduction to Islamic Law, s. 78; Chachi, "Origin and development of commercial and Islamic banking operations", s. 12; Cengiz Kallek, "Sak", DİA, C. 35, İstanbul, 2008, s. 585), İtalyancadaki "sensale" ve Almancadaki "Sensal" kelimelerinin simsardan (Schacht, An Introduction to Islamic Law, s. 78), İngilizcedeki "credit" ve "risk" kelimelerinin sırasıyla karz ve rızktan, Fransızcadaki "acheter" kelimesinin iştirâ'dan, Fransızcadaki "magasin" ve İspanyolcadaki "almacen" kelimelerinin mahzenden geldiği ileri sürülmekte (Abdelkader Chachi, "Origin and development of commercial and Islamic banking operations", Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics, C. 18, No: 2, 2005, s. 12), keza vakfın İngiliz hukukundaki trust (Monica M. Gaudiosi, "The Influence of the Islamic Law of Waqf on the Development of the Trust in England: The Case of Merton College", University of Pennsylvania Law Review, C. 136, No: 4, 1988, s. 1255-1256), ve mudârebenin ile Orta Çağ'daki ortaklık türlerinden biri olan commenda (Abraham L. Udovitch, "At the origins of the western commenda: Islam, Israel, Byzantium?", Speculum, C. 37, No: 2, 1962, s. 207) kavramlarını etkilediği savunulmaktadır.

[9] Osmanlı Devleti'nde Hanefî mezhebinin uygulanmasına ilişkin olarak bkz. Rudolph Peters, "What Does It Mean to Be an Official Madhhab?: Hanafism and the Ottoman Empire", The Islamic School of Law: Evolution, Devolution, and Progress, ed. Peri Bearman, Rudolph Peters, Frank Vogel, Cambridge, MA, Harvard University Press, 2005, doi:10.1163/9789004420625; Mehmet Akif Aydın, "İslam Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim", Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, No: 1, 2006, s. 11-21; Guy Burak, "The Second Formation of Islamic Law: The Post-Mongol Context of the Ottoman Adoption of a School of Law", Comparative Stu-

sisteme sahip Osmanlı hukukunda devletin örfî hukuk kanalıyla şer'î hukuka müdahalesi hakkında fikir verebilmesi, Osmanlı mahkemelerinde uygulanmış olmasından mütevellit pratiği inceleme imkânı sunması ve halen günümüz Türkiye'sinde en yaygın mezhep olması[10] gibi özellikleri sebebiyle, çalışmamızda farklı mezhepler arasından Hanefî mezhebi tercih edilmiştir. Binâenaleyh çalışmanın odak noktasını Hanefî mezhebinin havâleye ilişkin görüşleri oluşturmaktadır. Bununla birlikte, mukayese imkânı vermesi açısından zaman zaman diğer mezheplerin belirli konulardaki görüşleri zikredilmiş, ancak tezin uzunluğunu makul bir ölçüde tutmak adına diğer mezheplerin görüşlerine oldukça sınırlı olarak yer vermeye özen gösterilmiştir[11]. Hanefî mezhebinin görüşleri için ağırlıklı olarak klasik fıkıh kitaplarına başvurulmakla beraber, nispeten yakın tarihli bazı eserlere de başvurulmuş, bunlara ilaveten çeşitli fetvâ mecmûalarından da yararlanılmıştır.

Çalışmanın teorik düzlemde kalmaması için, uygulamaya da yer verilmesi ihtiyacı hissedilmiştir. Nispeten günümüze daha yakın tarihli olması, geride bıraktığı arşiv ve evrak bakımından diğer devletlere nazaran daha zengin malzeme sunması ve daha önemlisi uygulamanın yaygın olarak Hanefî mezhebine dayanmış olması nedeniyle Osmanlı uygulaması tercih edilmiştir. İnsicâmı sağlamak adına, kullanılan kadı sicilleri İstanbul ile sınırlı tutulmuş; bununla birlikte, farklı zaman dilimlerindeki uygulamalar arasında bir değişim bulunup bulunmadığını ve zaman içerisinde tarihî bir tekâmülün meydana gelip gelmediğini değerlendirebilmek için 1513-1911 yılları arasına tekâbül eden geniş bir dönem seçilmiştir. Bu döneme ilişkin kayıtları içeren ve yönetimi Mehmet Akif Ay-

---

dies in Society and History, C. 55, No: 3, 2013, s. 579-602; Yavuz Aykan, Rendre la justice à Amid: procedures, acteurs et doctrines dans le contexte ottoman du XVIIIème siècle, Leiden, Brill, 2016, s. 163-168.

[10] Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2014 yılında yapılan bir araştırma, Türkiye nüfusunun %77,5'inin Hanefî mezhebine mensup olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Bkz. Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014, s. 7.

[11] Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin havâleye ilişkin görüşlerine dair bir değerlendirme için bkz. Ali Ekber Çınar, "Situating an Informal Funds Transfer System in Islamic Legal Theory: The Origin of Hawala Revisited", darulfunun ilahiyat, C. 33, No: 1, 2022, s. 16-23.

dın, editörlüğü Coşkun Yılmaz tarafından yapılan İstanbul Kadı Sicilleri projesi kapsamında transkripsiyonu yapılan 100 cildin tamamı taranmış, "havâle" kelimesinin çeşitli manalarda[12] kullanıldığı 1861 kaydın arasından, çalışmamızın konusunu oluşturan havâleye ilişkin olan yaklaşık 400 kayıt tespit edilmiş, bilâhare bu kayıtların hepsi teker teker tahlîl edilerek çeşitli açılardan tasnîflere tabi tutulmuştur. Bu kayıtlara çalışma boyunca teorinin uygulamaya nasıl yansıdığını ortaya koymak adına yer verilecek ve yeri geldikçe fıkıh kitaplarıyla kadı sicilleri arasında mukayeseler yapılacaktır. Vurgulamak gerekir ki, çalışma boyunca incelemeye tabi tutulan yaklaşık 400 yıllık bu dönemin İstanbul'a ait sınırlı sayıda defterin incelenmesi suretiyle tamamen açıklığa kavuşturulması mümkün olmadığı gibi, havâle sözleşmesine ilişkin her bir münferit ilişkinin değil, sadece hakkında uyuşmazlık vâki olan ilişkilerin mahkemeye taşınmış olması nedeniyle kesin yargılara varma imkânı da bulunmamaktadır. Dolayısıyla çalışmamızın amacı, söz konusu periyot hakkında değişmez ve kesin yargılara varmaktan ziyade, genel bir panorama çizmek ve uygulamadaki işleyişin ne yönde olduğuna dair yaklaşık bir fikir vermekten ibârettir.

Bu çalışmada teoriyle sınırlı kalmamak ve teoriyle pratiği birleştirmek hedeflenmiştir. Çalışma boyunca günümüz hukuk sistematiği takip edilerek ve mümkün oldukça güncel ve anlaşılabilir bir üslup kullanılmaya özen gösterilerek, günümüz hukuk mevzuatındaki terimlerden de mümkün mertebe yararlanılmıştır.

Öncelikle havâlenin genel özelliklerine değindikten sonra, havâle sözleşmesinin kuruluşu, ardından doğurduğu hüküm ve sonuçlar, nihayetinde de sona ermesi ele alınmıştır. Temas edilen konularda, varsa öncelikle fıkıh kitaplarındaki bilgiler aktarılmış, sonrasında Hanefî mezhep imamları arasındaki görüş ayrılıklarına değinilmiş, bu esnada fetvâ mecmûalarından, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'den ve yer yer Osmanlı döneminde yürürlüğe koyulmuş olan diğer hukukî düzenlemelerden yararlanılmış, teorik zemin tesis edildikten sonra Osmanlı kadı sicillerindeki uygulamaya yer verilmiştir. Nicelemeye müsait hallerde tablolar vasıtasıyla nicel bilgiler aktarılmış ve ikincil literatürdeki diğer çalışmalardan

12 Bu manalar için bkz.: aş. Birinci Bölüm, 1.2.

da yararlanılmıştır. Havâle sözleşmesine dair veriler ortaya koyulurken, yeri geldikçe gerektiği ölçüde ispat hukukuna da değinilmiştir. Keza pratikte havâle sözleşmesinin farklı sözleşme tipleri ile bağlantılı olduğu durumlarla karşılaşılması sebebiyle, çalışmanın konusunu aşmamak kaydıyla diğer sözleşme tiplerine ilişkin önemli hususlara da işaret edilmiştir. Günümüzde hiçbir karşılığı bulunmayan kölelik gibi hususlara ilişkin hükümler ise, pratik faydadan yoksun oldukları için göz ardı edilmiştir.

Çalışmada güncel ve anlaşılabilir bir üslup kullanılmaya özen gösterilmiş ve İslâm hukukundaki kavramların, varsa günümüz hukukundaki karşılığı kullanılmıştır. Mesela velî ve vasî için yasal temsilci, bülûğ için ergenlik tabirleri kullanılmıştır. Günümüz hukukuyla tamamen değil kısmen eşleştirilebilecek in'ikâd, sıhhat, nefâz, lüzûm, bâtıl, fâsid gibi kavramlar[13] ise, anlam erimesini engellemek adına, metin içinde geçtikçe parantez içerisinde tekrarlanmıştır. Bununla birlikte, günümüz hukukundaki mukâbilinden farklı mana taşıyan ikrâh ve hiçbir hukukî kuruma tam olarak tekâbül etmeyen tevâ gibi kavramlar ise muhafaza edilmiştir.

[13] Bu kavramlar için bkz. Büyük Haydar Efendi, Usul-i Fıkıh Dersleri, 2. bs, İstanbul, Meral Yayınları, t.y., s. 402-403; Ömer Nasuhi Bilmen, Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, C. 1, İstanbul, Bilmen Yayınevi, t.y., s. 35; Vehbe Zuhaylî, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, C. 5, çev. Beşir Eryaysoy, Ahmet Efe, İstanbul, Risale Yayınevi, 1994, s. 175-181.

Birinci Bölüm

Havâle Sözleşmesinin Genel Özellikleri

1.1. Geniş Anlamda Borcun İntikâli

Bir alacak hakkının veya borcun, bir kişinin malvarlığından başka birisinin malvarlığına intikâli bakımından iki farklı durum söz konusudur. Birinci durum, ölüm nedeniyle intikâldir. Ölüm sebebiyle mirasbırakanın (mûris) mirasçılara (vâris), vasiyet edenin ise lehine vasiyet edilene (mûsâ leh) devrettiği alacak ve borçlar bu kabildendir. Ölüm nedeniyle intikâl, miras hukukunun konusunu oluşturduğu için, çalışmamızın kapsamını aşmaktadır. İkinci durum ise sağlar arası intikâldir. Sağlar arası intikâl, alacağın temliki ve borcun nakli şeklinde iki alt başlığa ayrılmaktadır[1].

Hanefî mezhebi alacağın, tesliminin mümkün olmaması sebebiyle[2] borçludan başkasına temlikini kural olarak caiz görmemekte, borçluya ise ancak bağışlama (hibe) veya ibrâ yoluyla temlik edilebileceğini belirtmektedir[3]. Alacağın borçludan başkasına temlik edilememesi kuralının üç adet istisnâsı mevcuttur. Bunlardan birincisi, borç kendisine temlik edilen kişinin, aynı zamanda kabza vekîl kılınmasıdır. Bu durumda vekîl, borcu önce vekâleten teslim alır, sonra da kendisine temlik eder. İkincisi,

---

1 Ali Bardakoğlu, "Havâle", DİA, C. 16, İstanbul, 1997, s. 507; Karaman, Mukayeseli İslam Hukuku, C. 2, s. 556; Mehmet Akif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, 14. bs, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2017, s. 399.

2 Ekrem Buğra Ekinci, İslâm Hukuku: Umûmî ve Husûsî Hükümler, 2. bs, İstanbul, Arı Sanat Yayınları, 2016, s. 481-482.

3 Mehmet Akif Aydın, "Borç", DİA, C. 6, İstanbul, 1992, s. 290.

alacağın borçludan farklı bir kişiye vasiyet edilmesidir. Üçüncüsü istisnâ ise, tezimizin konusunu teşkîl eden havâle sözleşmesidir[4].

1.2. Tanımı

Arapça bir kelime olan "havâle" (حوالة) kelimesinin kökü ha (ح), vav (و) ve lâm (ل) harflerinden oluşmaktadır. Osmanlı kadı sicillerine bakıldığı vakit, bu kelimenin çok çeşitli manalarda kullanıldığı gözlemlenmektedir.

"Havâle" kelimesinin sicillerde kullanılmış olduğu manalardan birincisi, "fiziken gönderme" şeklindedir. Bu bağlamda paranın[5], malların[6],

[4] Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr, C. 5, 2. bs, Beyrut, Dârü'l-fikr, 1992, s. 152-153.

[5] "(...) tahrîr olunan akçeler kalyonlar mesârifi için vezîrim kapudan paşa hazretlerine havâle olunmağla (...)" bkz. Coşkun Yılmaz (ed.), İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 541; "(...) nakliyât-ı merkûme için Hazîne-i Mâliye'den iki milyon altı yüz bin guruşluk havâle buyurulması (...)" bkz. Coşkun Yılmaz (ed.), İKS İstanbul Mahkemesi 334 Numaralı Sicil (H. 1280-1329 / M. 1863-1911), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 257; "(...) otuzar sağ akçeye olmak üzere ve lâzım gelen bahâları havâle olunan (...)" bkz. Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1128-1133 / M. 1716-1721), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 266; "(...) ta'yîn olunan zahîre-bahâları olan dokuz buçuk kîse akçe bundan akdem sebeb-i tahrîr emriyle vilâyet-i mezbûrenin nüzül ve avârızı malından havâle olunup (...)" bkz. Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 603.

[6] "(...) 226 kantar saman havâle ve ta'yîn olunmağla (...)" bkz. Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 82 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011, n. 211; "(...) Donanma-yı hümâyûn sefîneleri için havâle buyrulan yirmi iki bin beş yüz kantar peksimedden (...)" bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), n. 527; "(...) çorbalıkları için lâzım gelen 18.000 kîle pirinç ve 11.200 keyl mercimekleri bundan akdem Mısır irsâliyesi malından havâle olunmuş idi (...)" bkz. Yılmaz, a.g.e., n. 538.

belgelerin[7] ve kişilerin[8] gönderilmesini ifade etmek için "havâle" kelimesi kullanılmıştır.

"Havâle" kelimesinin kullanıldığı ikinci mana, "bir işin yapılmasını bir kimseye yüklemek, bırakmak, ısmarlamak" şeklindedir. Yargılama sonucunda hükmedilen meblağların muhzırlar[9] veya başka görevliler[10] ma-

[7] "(...) arzuhâl ve takrîr arz [ve] takdîm ve müsâʻade-i aliyye sûretini muhtevî olarak havâle buyruldukda (...)" bkz. Coşkun Yılmaz (ed.), İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil (H.1217-1225 / M. 1802-1810), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 97; "(...) tezkire ve takrîr ve arzuhâlleri kabûl ile bir mahalle havâle eden ve muʻâmele icrâ eyleyen me'mûrların (...)" bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 334 Numaralı Sicil (H. 1280-1329 / M. 1863-1911), n. 3.

[8] "(...) mübâşirleri bu tarafa havâle edesiz (...)" bkz. Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 3.

[9] "(...) Sicill-i sâbıkda olan iki yüz otuz beş akçeye Muhzır Hasan tahsîline havâle olundu. [sic] (...)" bkz. Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1023-1081 / M. 1615-1670), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 231; "(...) edâsına hükmolunup tahsîl içün Sinan b. Abdullah nâm muhzır havâle olundu. (...)" bkz. Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-967 / M. 1558-1559), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 594; "(...) Zikr olan meblağa [davalının ödemesi emredilen meblâğ] muhzır Kılavuz havâle olundu (...)" bkz. Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940-942 / M. 1534-1536), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010, n. 26; "(...) muhzır Kılavuz meblağ-ı mezbûra havâle olunup (...)" bkz. Yılmaz, a.g.e., n. 31; "(...) kâfirlerde olan alımlarını muhzır Kılavuz'a havâle edip (...)" bkz. Yılmaz, a.g.e., n. 25; "(...) Zikr olan meblağa ahz için muhzır Memi havâle olundu. (...)" bkz. Yılmaz, a.g.e., n. 71; "(...) meblağın tahsîline muhzır Kılavuz havâle olunup (...)" bkz. Yılmaz, a.g.e., n. 91; keza aynı yönde bkz. Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (H. 953-955 / M. 1546-1549), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010, n. 607; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil (H. 956-963 / M. 1549-1556), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010, n. 18; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970-971 / M. 1562-1563), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010, n. 22; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987-988 / M. 1579-1580), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010, n. 84; Yılmaz, a.g.e., n. 677; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 990-991 / M. 1582-1583), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010, n. 70; Yılmaz, a.g.e., n. 73; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000 / M. 1590-1591), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010, n. 11.

[10] "(...) Meblağ-ı mezbûra Osman nâm yeniçeri havâle olunduğu (...)" bkz. Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000 / M. 1590-1591), n. 1147. Keza 1598 tarihli bir kayıtta karz ve mudârebeden doğan alacağın tahsili için Pîrî b. Nebi'nin

rifetiyle tahsîli, vergilerin toplanması[11] ve çeşitli diğer hususların ifâsının belirli kişi[12] veya makamlara[13] ısmarlanması bu kabildendir. Keza dava ve

"havâle" tayin edilmesi hakkında bkz. Fethi Gedikli, Osmanlı Hukuku: Makaleler, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2012, s. 26.

11 Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil (H. 1057-1059 / M. 1647-1649), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011, n. "(...) resm-i ağnâm cem'ine tarafımdan havâle (...)" bkz.; "(...) bedel-i avârızları olan (...) 143.865 akçe taraf-ı mîrîden hâlâ Üsküdar menzilcisi fahrü'l-akrân Mustafa Ağa'ya havâle olunmağla (...)" bkz. Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 259.

12 "(...) rü'yeti bâ-fermân-ı âlî Darbhâne-i âmire nâzırı izzetlü Ebûbekir Efendi tarafına havâle olundukda (...)" bkz. Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 537; "(...) Reisülküttâb Efendi'ye havâle (...)" bkz. Coşkun Yılmaz (ed.), İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 290; "(...) defterdâr efendiye havâle (...)" bkz. Yılmaz, a.g.e., n. 329; "(...) husûs-ı mezbûr fermân-ı âlî-şânımla İstanbul Kādısı'na havâle olundukda (...)" bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil (H.1217-1225 / M. 1802-1810), n. 35; "(...) husûs-ı mezbûr fermân-ı âlî-şânımla sen ki İstanbul Kādısı mevlânâ-yı müşârün-ileyhsin, sana havâle olundukda (...)" bkz. Yılmaz, a.g.e., n. 74; "(...) husûs-ı mezkûr (...) Haremeynü'ş-şerîfeyn müfettişine bâ-fermân-ı âlî havâle olundukda (...)" bkz. Yılmaz, a.g.e., n. 424; "(...) vasî nasb ü ta'yîn buyrulmasını gayr-ı reşîd-i merkūmun li-ebeveyn er karındaşı Feyzi Ağa işbu arzuhâliyle lede'l-istid'â husûs-ı mezkûr bâ-fermân-ı âlî hâlâ Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Nâzırı sudûr-ı izâmdan semâhatlü es-Seyyid Mehmed Cemaleddin Efendi hazretlerine havâle (...)" bkz. Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Mahfel-i Şer'iyyât Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1273-1274 / M. 1857), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 28.

13 "(...) irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî (...) buyurulup îcâbının îfâsı nezâret-i celîle-i müşârün-ileyhâya havâle olunarak (...)" bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 334 Numaralı Sicil (H. 1280-1329 / M. 1863-1911), n. 7; "(...) küşâdına ruhsat verilmesi husûsunun Şehremânetiyle Zabtiye Nezâreti'ne havâlesi (...)" bkz. Yılmaz, a.g.e., n. 217.

uyuşmazlıkların "şer'-i şerîfe"[14], "taraf-ı şer'a"[15], belirli bir mahkeme[16] veya dîvâna[17], sadrazamlığa[18], Şûrâ-yı Devlet'e[19] ve "mahkeme-i kübrâya"[20] havâle edildiğini belirten kayıtlar da mevcuttur.

Üçüncü olarak, kelimenin "istemek" manasında da kullanıldığı görülmektedir. Bu minvalde, yargılama esnasında mahkeme tarafından

---

14 Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Anadolu Sadareti Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1247-1250 / M. 1831-1834), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 18; Yılmaz, a.g.e., n. 140; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Evkaf-ı Hümâyun Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 356; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767), n. 600; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil (H.1217-1225 / M. 1802-1810), n. 20.

15 Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil (H.1217-1225 / M. 1802-1810), n. 231.

16 "(...) şâhid ikāmeti için Üsküdar mahkemesine havâle olundukda (...)" bkz. Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740-1742), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 418.

17 "(...) hasm-ı mezbûru Dîvân-ı Edirne'ye havâle eylesin (...)" bkz. Coşkun Yılmaz (ed.), İKS İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074 / M. 1663-1664), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010, n. 1306; "(...) Tekfurdağı'nda mahâllinden tezkiye iktizâ edip (...) husûs-ı mezkûr mahâlline havâle buyrulup Tekfurdağı nâibi huzûrunda (...) istimâ' (...) verilmek (...)" bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767), n. 380.

18 "(...) Dîvân-ı Âsafî'de mürâfa'a olmak üzere (...) rehin da'vâsı huzûr-ı âlîlerinde görülmek üzere havâle olunup (...)" bkz. Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740-1742), n. 71.

19 "(...) istînaf ve temyîz için i'tâ olunacak te'mînâtın ne yolda icrâ edilmesi lâzım geleceğinin ta'yîn ve îzâhı şûrâ-yı mezkûra havâle (...)" bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 334 Numaralı Sicil (H. 1280-1329 / M. 1863-1911), n. 179; "(...) Bir me'mûr-ı maznûnun muhâkemesi (...) Şûrâ-yı Devlet'e havâle olundukda (...)" bkz. Yılmaz, a.g.e., n. 237.

20 "(...) ekmekçilerin ve aşçılarının da'vâları vâki' oldukda istimâ' etmeyip mahkeme-i kübrâya havâle edesiz. (...)" bkz. Coşkun Yılmaz (ed.), İKS İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 1109.

beyan[21], beyyine[22], ispât[23], tefahhus[24] ve şâhit[25] istendiği, keza "fetvâ-yı

[21] Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Anadolu Sadareti Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 1251-1257 / M. 1835-1841), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 148; Yılmaz, a.g.e., n. 155; Yılmaz, a.g.e., n. 196; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011, n. 225; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Bâb Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 529; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Bâb Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 443; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Bâb Mahkemesi 151 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1731), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 239; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Bâb Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 36; Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), n. 138; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767), n. 392; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172 / M. 1758), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 511; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 599.

[22] Yılmaz, İKS Anadolu Sadareti Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1247-1250 / M. 1831-1834), n. 96; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Bâb Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 471; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010, n. 7; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / M. 1786-1787), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 67; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil (H.1115-1116 / M. 1704), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 363.

[23] Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil (H. 1255-1256 / M. 1839-1840), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 641; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 854; Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), n. 33; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151 / M. 1726-1738), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010, n. 114; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 187; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172 / M. 1758), n. 477.

[24] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767), n. 55.

[25] Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 175 Numaralı Sicil (H. 1157-1159 / M. 1745-1746), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 161; Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748), n. 400; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 24; Yılmaz,

şerîfe"[26] talep edildiği sıklıkla gözlemlenmektedir.

Havâlenin dördüncü manası, "bir evin içine bakarak rahatsızlık veren yapı" şeklindedir[27]. Siciller, komşu taşınmazın çardak[28], anbar[29], kapı[30], pencere[31] gibi kısımlarının bu anlamda birer havâle niteliğinde olmaları sebebiyle ortadan kaldırılması[32] talebini muhtevî kayıtlarla doludur. Bu

İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172 / M. 1758), n. 387; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740-1742), n. 54; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 474.

[26] "(...) tarafeyn fetvâ-yı şerîfeye havâle olunduğu (...)" bkz. Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748), n. 14; "(...) fetvâya havâle (...)" bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767), n. 506; "(...) fetvâ-yı şerîfeye havâle olunup (...)" bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 426; "(...) âharın eylediği cinâyetin mûcebi mezbûr Ali Bey'den iktizâ eder mi deyü fetvâ-yı şerifeye havâle olunup (...)" bkz. Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172 / M. 1758), n. 609.

[27] Mehmet Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul, Ertuğrul Kitabevi, 1972, s. 224.

[28] Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (H. 953-955 / M. 1546-1549), n. 144; Yılmaz, a.g.e., n. 145; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000 / M. 1590-1591), n. 438.

[29] Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (H. 953-955 / M. 1546-1549), n. 325.

[30] Yılmaz, a.g.e., n. 149.

[31] Yılmaz, İKS Evkaf-ı Hümâyun Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626), n. 375; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (H. 953-955 / M. 1546-1549), n. 49; Yılmaz, a.g.e., n. 56; Yılmaz, a.g.e., n. 569; Yılmaz, a.g.e., n. 581; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970-971 / M. 1562-1563), n. 313.

[32] Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011, n. 246; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940-942 / M. 1534-1536), n. 728.

kayıtlarda, söz konusu havâlelerin cam[33], kafes[34], perde[35], tuğla[36], tahta[37], kestane tahtası[38], kapaklama tahtası[39] gibi malzemelerle kapatılması talep edilmektedir.

---

[33] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), n. 63; Yılmaz, a.g.e., n. 316; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767), n. 127; Yılmaz, a.g.e., n. 153; Yılmaz, a.g.e., n. 270; Yılmaz, a.g.e., n. 404; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil (H. 1183-1185 / M. 1769-1770), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 140.

[34] Yılmaz, İKS Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1023-1081 / M. 1615-1670), n. 90; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), n. 440.

[35] Yılmaz, İKS Evkaf-ı Hümâyun Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626), n. 370; Yılmaz, a.g.e., n. 389; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), n. 13.

[36] Yılmaz, İKS Evkaf-ı Hümâyun Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626), n. 158; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767), n. 385.

[37] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709), n. 370; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732), n. 49; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740), n. 597; Yılmaz, a.g.e., n. 659; Yılmaz, a.g.e., n. 748; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Bâb Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 205; Yılmaz, İKS Evkaf-ı Hümâyun Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626), n. 299; Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748), n. 35; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663), n. 969; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), n. 175; Yılmaz, a.g.e., n. 398; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767), n. 19; Yılmaz, a.g.e., n. 32; Yılmaz, a.g.e., n. 33; Yılmaz, a.g.e., n. 91; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238 / M. 1821-1822), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 387; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740-1742), n. 385; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 801.

[38] Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 49 Numaralı Sicil (H. 1054 / M. 1644), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011, n. 143; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740-1742), n. 372.

[39] Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748), n. 120.

Beşinci olarak, "en üst noktaya yerleştirilmiş kule" de havâle kulesi olarak adlandırılmaktadır. Havâle kulelerinden Bursa'nın kuşatılması esnâsında ve Balkanların çeşitli bölgelerinde yararlanıldığı bilinmektedir[40].

Altıncısı, 15. ve 16. yüzyıllarda başkent İstanbul'a yakın bölgelere, mültezimin topladığı meblağların tahsîli, başkente ulaştırılması ve kamu giderlerine harcanması amacıyla gönderilen kişilere de havâle adı verilmiştir[41].

Havâle, yedinci olarak, Osmanlı Devleti'nde kamu gelirlerinin tahsîli usullerinden birini ifade etmektedir[42]. Bu manada havâleye de sicillerde rastlanmaktadır[43].

Çalışmamızın konusunu, havâlenin sekizinci manası oluşturmaktadır. Buna göre, sözlük anlamı itibariyle bir deynin veya aynın mutlak şekilde naklini ifade eden havâle, ıstılâhî olarak ise bir deynin (borcun) bir zimmetten başka zimmete, başka bir ifadeyle bir kişinin malvarlığından başka bir kişinin malvarlığına nakli manasına gelmektedir[44]. Hükümleri

---

[40] Halil İnalcık, "Hawala", The Encyclopaedia of Islam: Second Edition, C. 3, ed. Bernard Lewis vd., Leiden, Brill, 1986, s. 285.

[41] Halil Sahillioğlu, "Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak 'Kitâbü'l-Kadı' ve 'Süftece'ler", Türkiye İktisat Tarihi Semineri: Metinler/Tartışmalar, Ankara, Mars Matbaası, 1975, s. 144; Ali Şenyurt, "18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Poliçe Kullanımı ve Poliçeci Esnafı", İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016, s. 48; "(...) Kocaeli sancağına havâle gelen Cafer min zümre-i silahdârân (...)" bkz. Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919-927 / 1513-1521), İstanbul, İSAM Yayınları, 2008, n. 780.

[42] İnalcık, "Hawala", s. 284.

[43] "(...) mukāta'a-i mezbûre mahsûlünü tahsîle ber-mûceb-i emr-i âlî havâle olan sipâhi oğlanları zümresinden Mehmed Bey b. Abdullah nâm gulâm sipâhiyi (...)" bkz. Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), n. 200; "(...) havâle olunan altı bin altı yüz guruş mevâciblerinden (...)" bkz. Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil (H.1115-1116 / M. 1704), n. 416.

[44] Muhammed b. Ferâmurz b. Ali Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm Şerhü Gürerü'l-ahkâm, C. 2, y.y., Dârü İhyâi'l-kütübi'l-arabiyye, t.y., s. 308; Ebu'l-berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, Kenzü'd-dekâik, thk. Saîd Bekdâş, y.y., Dârü'l-beşâiri'l-islâmiyye, 2011, s. 458; İbrâhim b. Muhammed el-Halebî, Mülteka'l-ebhur, thk. Halîl İmrân el-Mansûr, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998, s. 204; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 340; Mecdüddîn Ebü'l-Fazl Abdullah b.

sözlük anlamına binâen tespit edilen sözleşmelerden olan[45] ve "tahavvül" (değişim, dönüşüm) kelimesiyle aynı kökten gelen[46] havâle, en temel şekliyle borcun nakli ve taraflar arasında yeni bir ilişki meydana gelmesi sonuçlarını doğurmaktadır[47]. Kelimenin fıkıh kitaplarında kullanımı da bu şekildedir.

1.3. Ayırıcı Özellikleri

Havâleyi diğer hukuki kurumlardan ayıran kendine has bazı özellikleri vardır:

(I) Havâle, hukukî niteliği itibariyle bir sözleşmedir.

(II) Havâle sözleşmesi, üç taraflı bir hukukî ilişki meydana getirir. İlişkiye dâhil olan üçüncü kişi bazen borçlunun, bazen de alacaklının yerini alır[48]. İlişkinin tarafları kadın veya erkek olabilir.

Taradığımız kadı sicillerinde, Osmanlı uygulamasında kayıtlara geçen havâle sözleşmelerinin ezici çoğunluğunda tarafların tümünün erkek olduğunu gözlemledik[49]. Buna karşın taraflardan diğer ikisi erkek

Mahmûd b. Mevdûd Mevsılî, el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-muhtâr, C. 3, Kahire, Matbaatü'l-halebî, 1937, s. 3; Ekmelüddîn Ebu Abdullah Muhammed er-Rûmî el-Bâbertî, el-İnâye Şerhü'l-hidâye, C. 7, y.y., Dârü'l-fikr, t.y., s. 238; Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde b. İbrâhim el-Ganemî el-Meydânî, el-Lübâb fî Şerhi'l-kitâb, C. 2, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Beyrut, el-Mektebetü'l-ilmiyye, t.y., s. 160; Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye), İstanbul, Hikmet Yayınları, 1982, md. 673; Hocaeminefendizade Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm Şerhü Mecelleti'l-ahkâm, C. 3-4, İstanbul, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1321, s. 262; Ömer Nasuhi Bilmen, Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, C. 6, İstanbul, Bilmen Yayınevi, t.y., s. 286.

45 el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 97.

46 Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, el-Mebsût, C. 19, Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1993, s. 161.

47 Bilmen, Kamus, C. 6, s. 300.

48 Cekici, "La cadre juridique", s. 248.

49 Tadadî olmak üzere bkz. Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011, n. 27; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), n. 508; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732), n. 773; Yılmaz,

olmasına karşın diğer tarafın, sözgelimi havâle edenin[50], havâle ödeyicisi-

İKS Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil (H. 1255-1256 / M. 1839-1840), n. 559; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 68; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Davud Paşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1196-1197 / M. 1782-1783), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 646; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 3 Numaralı Sicil (H. 993-995 / M. 1585-1587), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011, n. 66; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027 / M. 1618), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010, n. 43; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 46; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / M. 1786-1787), n. 19; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS İstanbul Mahkemesi 147 Numaralı Sicil (H. 1241-1242 / M. 1826), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 15; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (H. 1242 / M. 1826-1827), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 412; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 459; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1109-1110 / M. 1698-1699), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 534; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Mahmudpaşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1240-1242 / M. 1825-1827), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 329; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034 / M. 1623-1624), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 205; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 127 Numaralı Sicil (H. 1090-1091 / M. 1679-1680), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 205; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 924-927 / M. 1518-1521), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010, n. 76.

[50] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667), n. 94; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), n. 149; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691), n. 348; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709), n. 456; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740), n. 582; Yılmaz, İKS Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652), n. 241; Yılmaz, İKS Davud Paşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1196-1197 / M. 1782-1783), n. 764; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 90 Numaralı Sicil (H. 1090-1091 / M. 1679-1680), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011, n. 643; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Galata Mahkemesi 114 Numaralı Sicil (H. 1083-1085 / M. 1672-1674), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 364; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 261; Yılmaz, a.g.e., n. 299; Yılmaz, a.g.e., n. 306; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 147 Numaralı Sicil (H. 1241-1242 / M. 1826), n. 20; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), n. 483; Yılmaz, a.g.e., n. 572.

nin[51] veya havâle alıcısının[52] kadın olduğu kayıtlar da mevcuttur. Sadece havâle edenin, sadece havâle ödeyicisinin ve sadece havâle alıcısının kadın olduğu bu üç farklı durumdan her birine yaklaşık aynı sıklıkta tesadüf edilmekle beraber; bu üç durumdan her bir tanesine rastlanma sıklığı, her üç tarafın da erkek olduğu kayıtların yaklaşık onda biridir. Taranan sicillerde, hem havâle edenin hem de havâle alıcısının kadın olduğu

[51] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667), n. 920; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), n. 733; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Balat Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 964-965 / M. 1557-1558), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 61; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Galata Mahkemesi 7 Numaralı Sicil (H. 985-986 / M. 1577-1578), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011, n. 211; Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 114 Numaralı Sicil (H. 1083-1085 / M. 1672-1674), n. 477; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027 / M. 1618), n. 194; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 531; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238 / M. 1821-1822), n. 97; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil (H. 1057-1059 / M. 1647-1649), n. 183; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 127 Numaralı Sicil (H. 1090-1091 / M. 1679-1680), n. 234; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919-927 / 1513-1521), n. 352; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940-942 / M. 1534-1536), n. 83; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000 / M. 1590-1591), n. 120; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 851; Yılmaz, a.g.e., n. 1396.

[52] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732), n. 76; Yılmaz, a.g.e., n. 82; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (H. 1137-1138 / 1724-1725), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 201; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074 / M. 1663-1664), n. 1233; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689), n. 270; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 195; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (H. 1242 / M. 1826-1827), n. 255; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS İstanbul Mahkemesi 211 Numaralı Sicil (H. 1278-1279 / M. 1862-1863), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 198; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034 / M. 1623-1624), n. 1351; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1042-1043 / M. 1633), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011, n. 221; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), n. 405; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 968; Yılmaz, a.g.e., n. 1044.

dört[53], hem havâle edenin hem de havâle ödeyicisinin kadın olduğu bir[54] adet kayıt mevcuttur. Bununla birlikte, hem havâle ödeyicisinin hem de havâle alıcısının kadın olduğu veyâhut her üç tarafın da kadın olduğu herhangi bir kayda ise rastlamadık.

İlişkinin taraflarından birinin birden fazla kişiden oluştuğu kayıtlarda, bir tarafın birden fazla kadından[55] veya hem kadın hem de erkekten[56] oluştuğu da gözlemlenen hususlar arasındadır.

(III) İslâm hukukunda kural olarak borç karşılığında borçta tasarrufa cevaz verilmemiştir. Buna karşın, insanların ihtiyacına binâen, kolaylık ve müsâmaha amacıyla havâle sözleşmesi bundan müstesnâ tutulmuş ve caiz görülmüştür[57].

(IV) Havâle sözleşmesinin kurulması, herhangi bir şekle bağlı değildir. Havâle sözleşmesinin şekline aşağıda değinilecektir[58].

---

[53] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691), n. 301; Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748), n. 950; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074 / M. 1663-1664), n. 238; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172 / M. 1758), n. 145.

[54] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), n. 306.

[55] Havâle alıcısının iki kadın olduğu bir kayıt için bkz. Yılmaz, a.g.e., n. 594; Havâle alıcısının üç kadın olduğu bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 175 Numaralı Sicil (H. 1157-1159 / M. 1745-1746), n. 148; Havâle edenin dört, havâle alıcısının üç kadın olduğu bir kayıt için bkz. Yılmaz, a.g.e., n. 145.

[56] Havâle edenin bir erkek ve bir kadın olduğu bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), n. 281; Havâle edenin bir kadın, havâle ödeyicisinin iki erkek bir kadın olduğu bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738), n. 95.

[57] Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfiî el-Kazvînî, Fethü'l-azîz bi-Şerhi'l-vecîz, C. 10, y.y., Dârü'l-fikr, t.y., s. 338; Mecelle, md. 17; Vehbe Zuhaylî, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, C. 6, çev. Beşir Eryaysoy, İstanbul, Risale Yayınevi, 1994, s. 290.

[58] Bkz.: aş. İkinci Bölüm, 1.4.

(V) Havâle sözleşmesi, bağlayıcı (lâzım) bir sözleşmedir[59]. Binâenaleyh, geçerli şekilde kurulan havâle sözleşmesi tarafları bağladığı gibi, tek taraflı irade beyanıyla ortadan kaldırılması da mümkün değildir.

(VI) Havâle sözleşmesinin konusunu bir malvarlığı değeri oluşturur[60]. Sözleşmenin konusunun nitelikleri ve taşıması gereken şartlara aşağıda değinilecektir[61].

(VII) Niteliği gereği, havâle sözleşmesinin kurulması için sözleşmenin konusunun fiilen teslimî (kabzı) gerekmez[62].

(VIII) Havâle sözleşmesinin tek tarafa borç yükleyen sözleşmelerden mi, yoksa iki tarafa borç yükleyen (ivazlı) sözleşmelerden mi olduğu konusunda çeşitli değerlendirmeler mevcuttur. Bir görüşe göre havâle, tek tarafa borç yükleyen bir sözleşmedir[63]. İkinci bir görüşe göre havâle, kural olarak tek tarafa borç yüklerken, havâle edenin belirli bir malını havâle ödeyicisine satması ve ödeyicinin havâle borcunu bu malın bedelinden ödemesi şart koşulduğu takdirde iki tarafa borç yükler hale gelir[64]. Üçüncü bir görüş havâlenin, özellikle mukayyed türünün, iki tarafa borç yükleyen bir sözleşme olduğunu belirtmektedir[65]. Dördüncü bir görüş ise havâlenin havâle eden ve havâle alıcısı bakımından bazen tek, bazen ise iki tarafa borç yükleyen; havâle ödeyicisi bakımından ise behemehâl

---

59 Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nüceym, el-Eşbâh ve'n-Nazâir alâ Mezhebi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân, thk. Zekeriyâ Umeyrât, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1999, s. 290.

60 Orhan Çeker, İslâm Hukukunda Akidler, İstanbul, A.H.İ. Yayıncılık, 2006, s. 152.

61 Bkz.: aş. İkinci Bölüm, 1.3.

62 Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr Suyûtî, el-Eşbâh ve'n-Nazâir, y.y., Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1990, s. 280.

63 Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1993, s. 47.

64 Ahmed b. Muhammed ez-Zerkâ, Şerhü'l-kavâidü'l-fıkhiyye, thk. Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, Dımaşk, Dârü'l-kalem, 1989, s. 421.

65 Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd Kâsânî, Bedâiü's-sanâi' fî Tertîbi'ş-şerâî', C. 6, 2. bs, y.y., Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1986, s. 16.

tek tarafa borç yükleyen bir sözleşme olduğu şeklinde ikili bir ayrımı ortaya koymaktadır[66].

(IX) Havâle edilen borç, herhangi bir değişikliğe uğramaz. Yenilemenin (tecdîd) aksine eski borcun sona erip yenisinin doğması mevzubahis değildir.

Hak ve defiler[67] bakımından, mutlak havâlede havâle ödeyicisi, havâle edenin, havâle alıcısına karşı ileri sürebileceği hak ve defileri, kendisi de havâle alıcısına karşı ileri sürebilir; ancak havâle edene karşı ileri sürebileceği hususları, havâle alıcısına karşı ileri süremez. Mukayyed havâlede ise havâle ödeyicisi, hem havâle edenin havâle alıcısına karşı ileri sürebileceği, hem de kendisinin havâle edene karşı ileri sürebileceği hak ve defileri havâle alıcısına karşı ileri sürebilir[68].

Borcun adî veya ticarî özelliği, borcun bağlanmış olduğu ve icraya koyulabilen senetler, havâle edene gönderilen ödeme emri gibi hususlar bakımından ise, havâle herhangi bir değişiklik meydana getirmez[69].

(X) Havâle sözleşmesi, bir teminat (vesîka) sözleşmesidir[70]. Havâle sözleşmesi, alacak hakkının selâmetini amaçlar[71] ve böylece borcun

---

[66] Bardakoğlu, "Havâle", s. 509.

[67] Klasik fıkıh kitaplarının havâleye ilişkin bölümlerinde, defilere ilişkin herhangi bir hususa değinilmemiştir.

[68] Albert Chéron, Mohamed Sadek Bey Fahmy, "Le Transport de Dette (Hewala) en Droit Musulman Spécialement d'après le Rite Hanafite", Bulletin Mensuel de la Société de Législation Comparée, No: 10-11-12, 1930, s. 610-613; Bardakoğlu, "Havâle", s. 511; "Shari'ah Standard No. (7): Hawalah", Shari'ah Standards, Manama, AAOIFI, 2015, md. 9/2.

[69] Chéron, Fahmy, "Le Transport de Dette", s. 609.

[70] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 17; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 340; Şehâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Yûnus b. İsmâil b. Yûnus eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik Şerhü Kenzü'd-dekâik ve Hâşiyetü'ş-Şelebî, C. 6, Bulak, el-Matbaatü'l-kübra'l-emîriyye, 1313, s. 62; Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, el-Mebsût, C. 21, Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1993, s. 63; Nicholas Dylan Ray, "The medieval Islamic system of credit and banking: legal and historical considerations", Arab Law Quarterly, C. 12, No: 1, 1997, s. 61.

[71] Mevsılî, el-İhtiyâr, C. 3, s. 4; Ekmelüddîn Ebu Abdullah Muhammed er-Rûmî el-Bâbertî, el-İnâye Şerhü'l-hidâye, C. 8, y.y., Dârü'l-fikr, t.y., s. 429.

ödenmesi teminat altına alınır[72]. Bu işlevi bakımından havâle sözleşmesi, kıymetli evrakla benzerlik göstermektedir[73].

(XI) Havâle sözleşmesi, ifâ işlevine sahiptir. Sadece borcun nakli olmanın ötesinde, havâle edeni borçtan kurtarması bakımından ibrâ fonksiyonu görür[74] ve havâle alıcısı artık havâle edene karşı herhangi bir talepte bulunamaz[75].

(XII) Havâle sözleşmesi, kredi fonksiyonu icra eder[76]. Bu fonksiyon, özellikle havâle ödeyicisinin havâle edene borçlu olmadığı hallerde daha da belirgindir[77].

1.4. Benzer Sözleşmelerden Farkı

1.4.1. VEKÂLET

Havâle sözleşmesinde sözleşmenin konusu sadece havâle alıcısına ifa edebilir. Vekâlette ise vekîle veya vekâlet verene (müvekkile) ifada bulunulabilir[78].

---

72 Cekici, "La cadre juridique", s. 65.

73 Mansuri, Islamic Law of Contracts and Business Transactions, s. 314.

74 Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, thk. Ebu'l-vefâ el-Efgâni, Karaçi, İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-islâmiyye, t.y., s. 445; Dietrich, "Hawala", s. 283.

75 es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 53.

76 Abraham L. Udovitch, "Reflections on the institutions of credits and banking in the medieval Islamic near east", Studia Islamica, No: 41, 1975, s. 10; Ray, "The medieval Islamic system of credit and banking", s. 60; Jared Rubin, "Bills of Exchange, Interest Bans, and Impersonal Exchange in Islam and Christianity", Explorations in Economic History, C. 47, No: 2, 2010, s. 216; Cekici, "La cadre juridique", s. 254.

77 Havâle edenin, kendisinden borç aldığı havâle alıcısını, kendisine borçlu olmayan havâle ödeyicisi üzerine havâle etmek istediği bir kayıt için bkz. Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003 / M. 1594-1595), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011, n. 304. Eklemek gerekir ki havâle ödeyicisi, havâleyi kabul etmemiştir.

78 Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer Ebû'l-Hüseyn el-Kudûrî, et-Tecrîd, C. 6, thk. Muhammed Ahmed Sirâc, Ali Cum'a Muhammed, Kahire, Darü'l-islâm, 2006, s. 2982.

Havâle sözleşmesinde havâle edenin, havâle alıcısına borçlu olması gerekir. Eğer borçlu değilse, vekâlet sözleşmesi söz konusu olur[79].

Osmanlı kadı sicillerinde vekâlet sözleşmesinin, zaman zaman hatalı olarak "havâle" adıyla nitelendirildiği görülmektedir[80].

1.4.2. KEFÂLET

Havâle sözleşmesinde asıl borçlu borçtan kurtulurken, kefâlet sözleşmesinde asıl borçlunun borcu devam eder[81]. Havâle sözleşmesinde borç, bir kişinin malvarlığından, başka bir kişinin malvarlığına nakledilirken; kefâlet sözleşmesinde kefîlin malvarlığı, asıl borçlunun malvarlığına eklenir[82]. Züfer'e göre ise havâle edenin borcu devam eder[83].

Kefâlet sözleşmesi yapılırken, asıl borçlunun borçtan kurtulması kararlaştırılırsa, havâle sözleşmesi söz konusu olur[84]. Havâle sözleşmesi

---

[79] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 342; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 290.

[80] Vekâlet sözleşmesinin hatalı şekilde "havâle" olarak adlandırıldığı örnekler için bkz. Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740), n. 64; Yılmaz, a.g.e., n. 338; Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 90 Numaralı Sicil (H. 1090-1091 / M. 1679-1680), n. 39.

[81] Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd Kâsânî, Bedâiü's-sanâi' fî Tertîbi'ş-şerâî', C. 5, 2. bs, y.y., Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1986, s. 214.

[82] Zuhaylî, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, C. 6, s. 290; Abdullah Kahraman, "İslam Borçlar Hukukunda Kefalet Sözleşmesi ve Günümüzdeki Tatbikatı", Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1997, s. 103.

[83] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 19, s. 162.

[84] Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd Kâsânî, Bedâiü's-sanâi' fî Tertîbi'ş-şerâî', C. 2, 2. bs, y.y., Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1986, s. 273; Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 207; en-Nesefî, Kenzü'd-dekâik, s. 450; el-Halebî, Mülteka, s. 183-184; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr, C. 4, 2. bs, Beyrut, Dârü'l-fikr, 1992, s. 481; Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, Tuhfetü'l-fukahâ, C. 3, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994, s. 247; Şehâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Yûnus b. İsmâîl b. Yûnus eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik Şerhü Kenzü'd-dekâik ve Hâşiyetü'ş-Şelebî, C. 4, Bulak, el-Matbaatü'l-kübra'l-emîriyye, 1313, s. 71; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-mübtedî, C. 4, thk. Talâl Yûsuf, Beyrut, Dârü İhyâi't-turâsi'l-arabî, t.y., s. 424; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 182; es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 46; Ali b.

yapılırken, asıl borçlunun borçtan kurtulmaması kararlaştırılırsa, bu durumda kefâlet sözleşmesi söz konusu olur[85].

1.4.3. ALACAĞIN SATIŞI

Bir alacak hakkının, borçludan başkasına satılması caiz değildir[86].

Havâle sözleşmesinde, havâle alıcısı bakımından bazı hallerde havâle eden asıl borçluya başvuru imkânı mevcutken, alacağın satışı sözleşmesinde böyle bir imkân yoktur[87].

Borcu nakleden kişi havâle sözleşmesinde borçlu iken, alacağın satışı sözleşmesinde alacaklıdır[88].

Hüseyn es-Suğdî, en-Nütef fi'l-fetâvâ, C. 2, thk. Salâhüddîn en-Nâhî, 2. bs, Amman, Dârü'l-furkân, 1984, s. 757; Mecelle, md. 648.

85 Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 207; en-Nesefî, Kenzü'd-dekâik, s. 450; el-Halebî, Mülteka, s. 183-184; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 125; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 4, s. 481; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-mübtedî, C. 3, thk. Talâl Yûsuf, Beyrut, Dârü İhyâi't-turâsi'l-arabî, t.y., s. 90; Ekmelüddîn Ebu Abdullah Muhammed er-Rûmî el-Bâbertî, el-İnâye Şerhü'l-hidâye, C. 3, y.y., Dârü'l-fikr, t.y., s. 250; el-Meydânî, el-Lübâb, C. 2, s. 155; es-Suğdî, en-Nütef fi'l-fetâvâ, C. 2, s. 757; Mecelle, md. 649; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 290-291.

86 Yakup Kara, "İslam Hukukunda Deyn'in Deyn Karşılığında Satımı", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, No: 20, 2012, s. 398; Bir alacak hakkının herhangi değişikliğe uğramaksızın yeni bir alacaklıya temlik edilmesini ifade eden alacağın satımının tanımı ve mahiyeti için bkz. Kara, a.g.e., s. 394-395.

87 Muhammad Ayub, Understanding Islamic finance, Hoboken, John Wiley & Sons, 2007, s. 168; Muhammad Yusuf Saleem, Islamic commercial law, Singapore, John Wiley & Sons, 2013, s. 143.

88 Saleem, Islamic commercial law, s. 143.

1.5. Türleri

1.5.1. KONU AÇISINDAN

Havâle sözleşmesi, konusunun herhangi bir malvarlığı değeri ile kayıtlanmış olup olmadığı bakımından, mutlak ve mukayyed olarak ikiye ayrılır[89]. Mutlak-mukayyed havâle ayrımına aşağıda değinilecektir[90].

1.5.2. VADE AÇISINDAN

Havâle sözleşmesinde borcun vadesi taraflarca belirlenmemiş ise mübhem, belirlenmiş ise gayrimübhem havâle söz konusu olur[91]. Vade konusuna aşağıda değinilecektir[92].

1.5.3. KURULUŞ AÇISINDAN

Havâle sözleşmesi, aşağıda değinileceği üzere[93], havâle edenin rızası olmaksızın kurulabilir. Havâle sözleşmesi havâle edenin rızası ile kurulur ise "ihâle", havâle edenin rızası olmaksızın kurulur ise "ihtiyâl" olarak adlandırılır[94].

Osmanlı kadı sicillerinde genellikle "havâle" kelimesi kullanılmıştır. Bununla birlikte zaman zaman "ihâle" kelimesinin kullanıldığı da

---

[89] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 328.

[90] Bkz.: aş. Üçüncü Bölüm, 1.3.1.

[91] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 275; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 287.

[92] Bkz.: aş. İkinci Bölüm, 1.5.

[93] Bkz.: aş. İkinci Bölüm, 1.2.1.3.

[94] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 341; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 240; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 284; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 288. Arapça dil bilgisi açısından ele alındığında "ihtiyâl" kelimesinin "ihâle" kelimesinden farkı mutâvaat (dönüşlülük) anlamı içermesidir. Mutâvaat anlamı içeren fiiller hakkında bkz. Şahabettin Ergüven, "Arapçada Dönüşlülük (Mutâva'at) Anlamı İfade Eden Mezid Fiiller", İslam Tetkikleri Dergisi, C. 10, No: 1, 2020, s. 1-25.

vâkîdir[95]. Taranan sicillerde bu anlamda "ihtiyâl" kelimesine ise rastlanmamıştır.

1.5.4. BAĞLAYICILIK AÇISINDAN

Havâle sözleşmesi, bağlayıcılık açısından üçe ayrılır. İlk olarak, geçerli olarak kurulan ve taraflar için bağlayıcı olan havâle, "havâle-i lâzıme" (bağlayıcı havâle) olarak adlandırılır. İkincisi, gerçekleşmesi taraflardan birinin irâdesine bırakılan bir şarta bağlanan havâle, "havâle-i câize" (bağlayıcı olmayan havâle) olarak adlandırılır. Mesela havâle sözleşmesinin, havâle ödeyicisinin sahip olduğu bir malın satımından elde edilecek paradan ödenmesinin şart koşulması halinde, havâle ödeyicisi kendi malını satmaya zorlanamayacağı için havâle-i câize söz konusu olur. Üçüncüsü, geçersiz şekilde kurulan havâle "havâle-i fâside" (geçersiz havâle) olarak adlandırılır. Mesela havâle sözleşmesinin, havâle edenin sahip olduğu bir malın satımından elde edilecek paradan ödenmesinin şart koşulması halinde, havâle ödeyicisi, havâle edenin sahip olduğu bir malı satamayacağı için havâle-i fâside söz konusu olur[96].

---

95 Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), n. 684; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691), n. 196; Yılmaz, İKS Balat Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 964-965 / M. 1557-1558), n. 61; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), n. 464; Yılmaz, a.g.e., n. 469; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 990-991 / M. 1582-1583), n. 203; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), n. 159; Yılmaz, a.g.e., n. 457; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil (H.1217-1225 / M. 1802-1810), n. 394; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), n. 64.

96 Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 277-278. Havâle-i fâsideye misâlen, "Karcıbaşı olan Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar guruş deyni ile Bekir'in üzerine havâle eder oldukda Bekir, ol kadar akçeyi Zeyd'in mülkünde olan kar semeninden edâ etmek üzere havâle edib lâkin karı bey'a tevkîl ve emr etmiş olmasa, havâle-i merkûme sahîha olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Yenişehirli Abdullah Efendi, Behcetü'l-fetâvâ, İstanbul, 1266, s. 333.

1.6. Terimleri (Terminolojisi)

Fıkıh kitaplarının havâle sözleşmesine ilişkin bölümlerinde bazı özel terimlerin kullanıldığı görülmektedir.

Öncelikle, havâle edenin rızası ile kurulan havâle sözleşmelerine "ihâle" (احالة), rızası olmaksızın kurulan havâle sözleşmelerine ise "ihtiyâl" (احتيال) dendiği yukarıda geçmişti[97].

İlişkinin taraflarına gelince, borcu nakleden kişi olan havâle edeni ifade etmek için her zaman "muhîl" (محيل) kelimesi kullanılmıştır[98]. "Muhîl", Arapça dilbilgisi kuralları bakımından "ihâle eden" manasına gelmektedir.

Borcun kendisi üzerine naklini ve borcu havâle alacaklısına ödemeyi kabul eden havâle ödeyicisi için "muhâlün aleyh" (محال عليه) [99], "muhtâlün aleyh" (محتال عليه)[100], "havîl" (حويل)[101] ve "hamîl" (حميل)[102] tabirlerine rastlanmaktadır. Bunlardan, kelime manası itibariyle "üzerine ihâle edilen" manasına gelen "muhâlün aleyh" ve "üzerine ihtiyâl edilen" manasına gelen "muhtâlün aleyh" sıklıkla kullanılmakla beraber, diğer iki tabire rastlanma sıklığı daha düşüktür.

---

[97] Bkz.: yuk. Birinci Bölüm, 1.5.3.

[98] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 308; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 340; es-Suğdî, en-Nütef fi'l-fetâvâ, C. 2, s. 754; Mecelle, md. 674; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 286.

[99] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 308; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 340; Mevsılî, el-İhtiyâr, C. 3, s. 4; el-Meydânî, el-Lübâb, C. 2, s. 160; es-Suğdî, en-Nütef fi'l-fetâvâ, C. 2, s. 754; Mecelle, n. 676.

[100] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 308; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 286; es-Semerkandî, Tuhfetü'l-fukahâ, C. 3, s. 247.

[101] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 341; es-Suğdî, en-Nütef fi'l-fetâvâ, C. 2, s. 754.

[102] es-Suğdî, en-Nütef fi'l-fetâvâ, C. 2, s. 754.

Borcun alacaklısı olan havâle alıcısı ise "muhâlün leh" [103] (محال له) ve "muhtâlün leh" (محتال له)[104] tabirleri ile ifade edilmektedir. "Lehine ihâle edilen" manasına gelen "muhâlün leh" ve "lehine ihtiyâl edilen" manasına gelen "muhtâlün leh" tabirlerinin zaman zaman kısaca "muhâl" (محال)[105] ve "muhtâl" (محتال)[106] şeklinde kullanıldığı da görülmektedir. Bunlara ilaveten, nadiren de olsa, havâle ödeyicisi için kullanılan "havîl" (حويل)[107] terimine de rastlanmaktadır.

Havâle sözleşmesinin konusu olan malvarlığı değeri, "muhâlün bih" (محال به)[108] ve "muhtâlün bih" (محتال به)[109] adlarıyla adlandırılmaktadır. "Muhâlün bih" tabiri "ihâle edilen şey", "muhtâlün bih" tabiri "ihtiyâl edilen şey" manasına gelmektedir.

Havâle sözleşmesine mahsûs başka bir terim olan "tevâ" (توى), havâle alıcısının, havâle ödeyicisinden hakkını alamadığı bazı özel durumları ifade etmektedir. Hangi hallerin tevâ teşkîl ettiği ve tevânın sonuçları hususuna aşağıda değinilecektir[110].

"Hamîl" ve "tevâ" bir kenara bırakılırsa, bu terimlerin hepsi Arapça'da aynı kökten türeyen kelimelerden oluşur. Osmanlı kadı sicillerinde de bu terimler kullanılmıştır. Çalışmamızda ise, günümüz hukukunda (TBK md. 555) kullanılan "havâle eden", "havâle ödeyicisi" ve "havâle alıcısı" terimlerini kullanmayı tercih ediyoruz.

---

[103] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 308; Mecelle, md. 675; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 286.

[104] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 308; es-Semerkandî, Tuhfetü'l-fukahâ, C. 3, s. 247; el-Meydânî, el-Lübâb, C. 2, s. 160; es-Suğdî, en-Nütef fi'l-fetâvâ, C. 2, s. 754; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 271.

[105] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 19; Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 308; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 271.

[106] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 15; Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 308; Mevsilî, el-İhtiyâr, C. 3, s. 4; es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 74.

[107] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 341.

[108] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 308; Mecelle, md. 677; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 286.

[109] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 271.

[110] Bkz.: aş. Dördüncü Bölüm, 1.1.6.

1.7. Kaynakları

İslâm hukukundaki hükümlerin temel kaynakları Kur'ân, sünnet, icmâ ve kıyastır[111].

Kur'ân'da içinde havâle ve ilgili benzer terimlerin geçtiği herhangi bir ayet bulunmamaktadır. Buna paralel olarak, tespit edebildiğimiz kadarıyla Hanefî fukahası arasında havâleye Kur'ân'dan bir delil getiren bir alim yoktur[112].

Hadîslere bakıldığında, konuyla ilgili olarak, içinde "havâle" kelimesi doğrudan geçmese de, "Zenginin, borcunu ödemeyi geciktirmesi zulümdür. Sizden biri, ödeme gücü bulunan birisi üzerine havâle edilirse, kabul etsin." meâlinde bir hadîsin bulunduğu görülür[113]. Bu hadîsteki ifa-

---

[111] Kemalüddîn Muhammed b. Abdülvâhid es-Sivâsî İbn Hümâm, Fethü'l-kadîr, C. 10, y.y., Dârü'l-fikr, t.y., s. 208; Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, el-Fusûl fi'l-Usûl, C. 2, 2. bs, y.y., Vizâretü'l-evkâfi'l-kuveytiyye, 1994, s. 31.

[112] Bu tespit büyük ölçüde diğer mezhepler için de geçerli olmakla beraber, Malikî fakih el-Karâfî bu anlamda bir istisna teşkil etmektedir. el-Karâfî'nin havâleye ilişkin olarak Kur'ân'dan getirdiği deliller (5:2 ve 22:77) için bkz. Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfî, ez-Zahîre, C. 9, ed. Muhammed Bû Hubze, Beyrut, Dârü'l-ğarbü'l-İslâmî, 1994, s. 241.

[113] Hadîsin Arapça aslı şöyledir: "الظُّلْمُ مَطْلُ الْغَنِيِّ، وَإِذَا أُتْبِعَ أَحَدُكُمْ عَلَى مَلِيءٍ فَلْيَتْبَعْ" bkz. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybâni, Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel, C. 7, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire, Dârü'l-hadîs, 1995, n. 7446; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk b. Beşîr el-Ezdî es-Sicistânî Ebû Dâvud, Sünenü Ebî Dâvud, C. 3, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Beyrut, el-Mektebetü'l-asriyye, t.y., n. 3345; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, Sünenü İbn Mâce, C. 3, thk. Şuayb el-Arnavud vd., y.y., Dârü'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009, n. 2403; Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî, Sünenü't-Tirmizî, C. 3, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki, 2. bs, y.y., Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975, n. 1308; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, el-Câmiʿu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min Umûri Resûlillâh Sallallâhü Aleyhi ve Sellem ve Sünenihî ve Eyyâmihi, C. 3, thk. Muhammed Zehîr b. Nâsır en-Nâsır, y.y., Dârü Tevkı'n-necât, 1422, n. 2287; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, el-Muvatta', C. 4, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Abu Dabi, Müessesetü Zâyid b. Sultân Âl-i Nehyân li'l-A'mâli'l-hayriyye ve'l-İnsâniyye, 2004, n. 2484; Müslim b. Haccâc Ebu'l-hasen el-Kuşeyrî en-Nîsâburî, el-Müsnedü's-sahîhi'l-muhtasar bi-Nakli'l-adli ani'l-Adli ilâ Resûlillâh Sallallâhü Aleyhi ve Sellem, C. 3, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki, Beyrut, Dârü İhyâi't-turâsi'l-arabî, t.y., n. 1564.

denin bir izin (cevaz) mi, yoksa emir (vücûb) mi ifade ettiği fukahâ arasında tartışma konusu olmuştur. Hanefî mezhebi, ifadenin izin (cevaz) anlamında olduğu görüşünü benimsemiştir[114]. İfadenin emir (vücub) ifade ettiğini savunan Hanbelî mezhebi ise, havâle sözleşmesinde havâle ödeyicisinin rızasını gerekli görmediği gibi, havâle ödeyicisi malî açıdan havâle edenden daha kuvvetli ise, havâle alıcısının rızasının da gerekmediği görüşündedir[115].

Havâlenin caiz ve meşrû olduğuna dair icmâ mevcuttur[116]. Aynı şekilde sahâbe döneminde de havâle uygulamalarına rastlanmaktadır[117].

Havâle sözleşmesi, fıkıh kitaplarında genellikle teminat işlevi gören başka bir sözleşme olan kefâlet sözleşmesinden sonra ayrı bir başlıkta ele alınır. Ticaretin gelişmesi ile, zaman içinde fıkıh kitaplarında havâle ile ilgili başlıkların hacminin arttığı söylenebilir. Keza Mecelle'nin dördüncü kitabı havâleye ilişkindir. Mecelle'nin havâleye ilişkin kitabında Hanefî mezhebinin genellikle hâkim görüşü esas alınmış, istisnâen bir maddede Ebû Yûsuf'un ve bir maddede Züfer'in görüşü tercih edilmiştir[118].

---

[114] eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 171; Mevsılî, el-İhtiyâr, C. 3, s. 3; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 239.

[115] Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullāh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, el-Muğnî, C. 4, Kahire, Mektebetü'l-kâhire, 1968, s. 390; Ebu'l-berekât Zeynüddîn el-Müneccâ b. Osmân b. Es'ad İbnü'l-Müneccâ, el-Mümti' fî Şerhi'l-mukni', C. 2, thk. Abdülmelik b. Abdillâh b. Düheyş, 3. bs, Mekke, Mektebetü'l-esedî, 2003, s. 600; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûtî, Abdülkuddûs Muhammed Nezîr, er-Ravzü'l-mürbi' Şerhü Zâdi'l-müstakni', y.y., Dârü'l-müeyyid, t.y., s. 377; Ebu'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed İbn Kudâme, eş-Şerhü'l-kebîr alâ Metni'l-mukni', C. 13, thk. Muhammed Reşîd Rızâ, Dârü'l-kitâbi'l-arabî li'n-neşri ve't-tevzî', t.y., s. 104.

[116] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 261; Zuhaylî, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, C. 6, s. 290; Karaman, Mukayeseli İslam Hukuku, C. 2, s. 563; Auwal Adam Saad, Syed Musa Syed Jaafar Alhabshi, "Debt Theories in Islamic Commercial Transactions and Their Implications for the Islamic Capital Market", International Journal of Management and Applied Research, C. 6, No: 4, 2019, s. 300.

[117] Bardakoğlu, "Havâle", s. 507-508.

[118] Ahmet Akgündüz, Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1986, s. 485. 16 Mayıs 1871 tarihli bir kayda göre, Mecelle'nin havâle ve rehin kitaplarının tamamlanması üzerine İstanbul'da ve taş-

Taranan kaynaklarda, Osmanlı döneminde havâle sözleşmesine ilişkin olarak sevk edilmiş herhangi bir örfî hukuk düzenlemesine ise rastlanmamıştır.

1.8. Günümüz Türk Hukukunda Havâle

Günümüz Türk hukukunda, İslâm hukukunun aksine, havâle ve borcun nakli birbirinden ayrılmaktadır. Havale, Türk Borçlar Kanunu'nun "Özel Borç İlişkileri" başlıklı ikinci kısmında yer alan md. 555-560 hükümlerinde, borcun nakli ise "Genel Hükümler" başlıklı birinci kısmın md. 195-200 hükümlerinde borcun üstlenilmesi adı altında düzenlenmektedir.

TBK md. 555-560 hükümleri arasında yer alan havale, İslâm hukukundaki havâle ile aynı adı taşımaktadır. Buna ilâve olarak, 1926 tarihinde yürürlüğe giren EBK, havalenin taraflarını "muhil", "muhalünaleyh" ve "muhalünleh" olarak adlandırmış, 2012 yılında yürürlüğe giren TBK diğerleri gibi bu terimleri de sadeleştirme ve günümüz Türkçesini kullanma yoluna gitmiştir. Fıkıh kitaplarının ve EBK'nın kullandığı terminolojinin aynı olması, ilk bakışta İslâm hukukundaki havâlenin günümüz hukukunda TBK md. 555-560 hükümlerinde düzenlenen ve aynı adı taşıyan hukukî kuruma tekâbül ettiği izlenimini uyandırmaktadır. Gerçekten de TBK'da düzenlenen havale üç taraflı bir ilişki meydana getirmesi[119], özel

rada bunların hükümlerinin uygulanması istenmiştir. "(...) Kitâbü'l-havâle ile Kitâbü'r-rehin resîde-i hitâm olmuş olduğundan taraf-ı eşref-i pâdişâhâneme lede'l-arz mutazammın olduğu ahkâmın düstûrü'l-amel tutulması husûsuna irâde-i seniyye-i mülûkânem ta'allukuyla hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn-ı şehriyârânem sahîfe-pîrâ-yı sudûr olmuş ve mezkûr kitâbların nüsha-i matbû'asından birer nüshası gönderilmiş olmağın (...) zikrolunan kitâbların hâvî olduğu ahkâmın gerek Dersa'âdet'imde ve gerek taşralarda bulunan mehâkim-i şer'iyede mer'iyyü'l-icrâ tutulması zımnında iktizâ edenlere teblîgât-ı lâzımenin îfâsı için Dîvân-ı hümâyûnumdan işbu emr-i celîlü'l-kadrim ısdâr ve i'tâ olundu. (...)" bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 334 Numaralı Sicil (H. 1280-1329 / M. 1863-1911), n. 67.

[119] Fikret Eren, Borçlar Hukuku Özel Hükümler, 4. bs, Ankara, Yetkin Yayınları, 2017, s. 856; Mustafa Alper Gümüş, Borçlar Hukuku Özel Hükümler, C. 2, 3. bs, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2014, s. 253.

bir şekle bağlı olmaması[120], konusunun sadece mislî eşyalar olabilmesi (TBK md. 555) gibi özellikleri bakımından İslâm hukukundaki havâleyle benzerlik gösterse de; hukukî niteliği bakımından sözleşme değil[121] çift yetki verme yönünde bir hukukî işlem olması[122], kural olarak havale ödeyicisi ve havale alıcısının kendilerine verilen yetkiyi kullanmak zorunda olmaması[123], havale edenle havale alıcısı arasında hukukî bir alt ilişki bulunması gerekmemesi[124] gibi hususlarda İslâm hukukundaki havâleden ayrılır. Binâenaleyh, çeşitli açılardan benzerlik arz etmelerine rağmen, TBK'da düzenlenen havalenin, İslâm hukukundaki havâlenin işlevini tam olarak yerine getirmediği söylenebilir.

TBK md. 195-200 hükümleri arasında düzenlenen borcun üstlenilmesi, aslında borcun naklini düzenlemektedir. Nitekim EBK, borcun üstlenilmesi yerine borcun nakli tabirini kullanmaktaydı (EBK md. 173). Borcun üstlenilmesi, kendi içerisinde iç üstlenme (TBK md. 195) ve dış üstlenme (TBK md. 196-200) olarak ikiye ayrılmaktadır. İç üstlenme söz-

---

[120] Aydın Zevkliler, Kadir Emre Gökyayla, Borçlar Hukuku: Özel Borç İlişkileri, 15. bs, Ankara, Turhan Kitabevi, 2015, s. 672; Cevdet Yavuz, Faruk Acar, Burak Özen, Türk Borçlar Hukuku Özel Hükümler, 10. bs, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2014, s. 1336; Gümüş, Borçlar Hukuku Özel Hükümler, C. 2, s. 257; H. Cumhur Özakman, "Havale İlişkisinin Borçlar Hukuku Açısından İncelenmesi ve Kıymetli Evrak Hukukundaki Görünüşü", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 41, No: 1-2, 1975, s. 262; Ömer Faruk Kırali, "Havale Kurumu", İstanbul Ticaret Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 51.

[121] Zevkliler, Gökyayla, Borçlar Hukuku: Özel Borç İlişkileri, s. 671; Yavuz, Acar, Özen, Türk Borçlar Hukuku Özel Hükümler, s. 1333; Işık Aslı Han, "Üç Taraflı Hukuki İlişki Modeli Olarak Havale", Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 3-4; Türk Borçlar Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu, TBMM, 23. Dönem, 3. Yasama Yılı, Sıra Sayısı: 321, 2008, s. 228.

[122] Eren, Borçlar Hukuku Özel Hükümler, s. 852; Gümüş, Borçlar Hukuku Özel Hükümler, C. 2, s. 254-255; Arif B. Kocaman, "Havalenin Hukuki Niteliği Üzerine", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 49, No: 1-2, 1994, s. 298; Özakman, "Havale İlişkisinin Borçlar Hukuku Açısından İncelenmesi ve Kıymetli Evrak Hukukundaki Görünüşü", s. 261; Kemal Özkan, "Havalenin Hukuki Niteliği", Selçuk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 94.

[123] Yavuz, Acar, Özen, Türk Borçlar Hukuku Özel Hükümler, s. 1338-1339.

[124] Zevkliler, Gökyayla, Borçlar Hukuku: Özel Borç İlişkileri, s. 673; Özakman, "Havale İlişkisinin Borçlar Hukuku Açısından İncelenmesi ve Kıymetli Evrak Hukukundaki Görünüşü", s. 256.

leşmesi, bir kişinin, borcu bizzat ifa ederek veya alacaklının rızasıyla borcu üstlenerek, borçluyu borcunda kurtarma yükümlülüğü altına girmesi halinde söz konusu olur (TBK md. 195). İç üstlenme sözleşmesinin, İslâm hukukundaki havâle sözleşmesi ile doğrudan bir ilişkisi bulunmamaktadır. Dış üstlenme sözleşmesine gelindiğinde bu sözleşmenin, borcun kısmî olarak üstlenilmesinin mümkün olmaması[125] gibi bazı detaylarda İslâm hukukundaki havâleden ayrıldığı tespit edilmektedir[126]. Bununla birlikte dış üstlenme sözleşmesi, TBK'da düzenlenen havalenin (TBK md. 555-560) aksine sözleşme niteliğinde olması (TBK md. 196), borcu üstlenen kişinin yeni borçlu haline gelmesi suretiyle borçlunun değişmesi[127], sözleşmenin asıl borçlunun rızası olmaksızın kurulabilmesi[128] gibi hususlar bakımından İslâm hukukundaki havâle ile benzerlik göstermektedir.

Dolayısıyla, her iki hukukî kurumun da incelenmesi neticesinde, İslâm hukukundaki havâle sözleşmesinin gördüğü işlevin günümüz hukukunda her ne kadar terminolojik açıdan benzerlik arz etse de md. 555-560 hükümleri arasında düzenlenen havale tarafından değil, md. 196-200 hükümleri arasında düzenlenen borcun dış üstlenilmesi tarafından yerine getirildiği sonucuna varılmaktadır.

---

[125] Sabure Paket, "Borcun Dış Üstlenilmesi", Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 34.

[126] Nitekim İslâm hukukunda borcun kısmî olarak nakli mümkündür. Bkz. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, Tuhfetü'l-fukahâ, C. 2, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994, s. 51-52; borcun kısmî olarak havâle edildiği kayıtlar için bkz. Yılmaz, İKS Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653), n. 301; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667), n. 611.

[127] Mustafa Kemal Oğuzman, Turgut Öz, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, C. 2, 12. bs, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2016, s. 610; Safa Reisoğlu, Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 25. bs, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2014, s. 478; Paket, "Borcun Dış Üstlenilmesi", s. 75; Arif B. Kocaman, Alacağın Temlikinin Benzer Üçlü İlişkiler Karşısındaki Teorik Sınırı Sorunu, Ankara, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 1989, s. 16.

[128] Fikret Eren, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 21. bs, Ankara, Yetkin Yayınları, 2017, s. 1273; Oğuzman, Öz, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, C. 2, s. 604; Hüseyin Hatemi, Kadir Emre Gökyayla, Borçlar Hukuku Genel Bölüm, 3. bs, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2015, s. 385; Reisoğlu, Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler, s. 477; Sermet Akman, Halûk Burcuoğlu, Atillâ Altop, Tekinay Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 7. bs, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1993, s. 272.

İkinci Bölüm

Havâle Sözleşmesinin Kurulması

1.1. Genel Olarak

İslâm hukukunda, bir şeyin ancak kendisiyle tamamlanabildiği ve o şeyin bir parçası olan unsurlar, rükn olarak adlandırılır[1]. Eş deyişle rükn, bir şeyin varlığının kendisine bağlı olduğu ve o şeyin mâhiyetine bağlı olan şeydir. Havâle sözleşmesinin kurulabilmesi de, havâlenin sözleşmesinin rüknlerine bağlıdır.

Rüknün tanımı bakımından Hanefî mezhebi diğer mezheplerle görüş ayrılığı içerisindeyse de[2], söz konusu görüş ayrılığına bu çalışmanın kapsamını aşması sebebiyle değinilmeyecektir. Havâle özelinde bakıldığında, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri havâle sözleşmesinin havâle eden, havâle ödeyicisi, havâle alıcısı, havâle sözleşmesinin konusu ve tarafların irade beyanı olmak üzere beş farklı rüknü bulunduğu kanaatini benimsemekteyken[3], Hanefî mezhebi havâle sözleşmesinin rüknünün öneri (îcâb) ve kabulden ibâret olduğu görüşündedir[4].

---

[1] Ali b. Muhammed el-Seyyîd eş-Şerîf el-Cürcânî, Mu'cemü't-ta'rifât, thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî, Kahire, Dârü'l-fazîlet, t.y., s. 97; Zekiyüddîn Şa'bân, İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l Fıkh), çev. İbrahim Kâfi Dönmez, 14. bs, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 138; H. Yunus Apaydın, İslam Hukuk Usulü, 3. bs, Kayseri, Kimlik Yayınları, 2017, s. 158.

[2] Hasan Koyuncu, "İslam Hukukunda Rükün ve Şartın Tayininin Fıkhî İhtilaflara Etkisi", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 15, No: 2, 2018, s. 684.

[3] Bardakoğlu, "Havâle", s. 508-509.

[4] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 15; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 276; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 288; Bardakoğlu, "Havâle", s. 508-509.

1.2. Taraflar

1.2.1. TARAFLARIN İRADE BEYANI

1.2.1.1. GENEL OLARAK

Havâle sözleşmesinin üç taraflı bir hukukî ilişki olduğu yukarıda geçmişti[5]. Taraflar sözleşmenin kuruluşunda bizzat bulunabileceği gibi, vekîlleri aracılığı ile de temsîl edilebilirler[6]. Osmanlı kadı sicillerinde, vekâlet verenin (müvekkil), vekîle havâlede bulunma[7] ve havâleyi kabul[8] yetkisi verdiği, kezâ havâle sözleşmesinin vekîl tarafından kurulduğu[9] kayıtlara rastlanmaktadır. Vekâlet veren, vekîle "Yapacağın her şeye izin veriyorum" diyerek genel bir vekâlet verir ise, vekîl havâle kabul etme yetkisini de haiz olur[10]. Kendisine satış yapma konusunda vekâlet verilen vekîlin yetkisi, havâle kabul etmeyi de kapsarken; bir alacak hakkının tahsîli konusunda yetkilendirilmiş vekîl ise havâle kabul edemez[11]. Bir kayıtta, mîrîye borçlu olan müflis üç kişinin firâr etmesi üzerine bir "vasî" atandığı, bu vasînin hem firârîlere ait ekmek fırınını sattığı, hem de fırın karşılığı elde edilen bedeli havâle ettiği görülmektedir[12].

Sözleşmenin hukukî niteliği bakımından tarafların irâde beyanı büyük önem arz eder. Bununla birlikte, hâlin gereğinden eğer tarafların irâdesinin başka yönde olduğu anlaşılırsa, sözleşmenin niteliği buna göre

---

[5] Bkz.: yuk. Birinci Bölüm, 1.3.

[6] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 320; Dietrich, "Hawala", s. 283.

[7] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238 / M. 1821-1822), n. 248.

[8] Yılmaz, a.g.e., n. 216.

[9] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), n. 326.

[10] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 19, s. 35.

[11] İbn Nüceym, el-Eşbâh ve'n-Nazâir, s. 326.

[12] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), n. 159.

belirlenir. Başka bir deyişle lafza değil, manaya itibar edilir[13]. Dolayısıyla havâle edenin borçtan sorumluluğunun devam etmesi kararlaştırılan bir sözleşme, taraflarca havâle olarak adlandırılsa dahi, hukukî nitelik itibâriyle kefâlet sözleşmesidir. Keza kendisine kefîl olunan asıl borçlunun borçtan kurtulması kararlaştırılan bir sözleşme, taraflarca kefâlet olarak adlandırılsa bile, hukukî nitelik itibâriyle bir havâle sözleşmesidir[14].

Kurulduğu yer ve nezdinde kurulduğu makam bakımından havâle sözleşmesi herhangi bir sınırlamaya tabi değildir. Sözgelimi, Osmanlı kadı sicillerinde havâle sözleşmesinin hem mahkemede, hem de mahkeme dışında kurulduğu örneklere rastlanmaktadır[15].

1.2.1.2. ÜÇLÜ ANLAŞMA

Havâle sözleşmesi havâle eden, havâle ödeyicisi ve havâle alıcısından her üçünün de ortak rızası ile kurulabilir[16].

Osmanlı kadı sicillerinde havâle sözleşmesinin üç tarafın rızası ile kurulduğu kayıtlara sıklıkla rastlanmaktadır. Üç tarafın rızasıyla kurulan havâle sözleşmeleri kimi zaman mahkemede[17], kimi zaman mahkeme

[13] Mecelle, md. 3.

[14] ez-Zerkâ, Şerhü'l-kavâidü'l-fıkhiyye, s. 55; keza bkz.: yuk. Birinci Bölüm, 1.4.2.

[15] Bkz.: aş. İkinci Bölüm, 1.2.1.2.

[16] Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, Bidâyetü'l-mübtedî, Kahire, Mektebetü ve Matbaatü Muhammed Ali Subh, t.y., s. 148; Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 308; Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer Ebü'l-Hüseyn el-Kudûrî, Muhtasarü'l-Kudurî fi'l-Fıkhi'l-hanefî, thk. Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza, y.y., Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997, s. 120; el-Halebî, Mülteka, s. 204-205; el-Merginânî, el-Hidâye, C. 3, s. 99; Mevsılî, el-İhtiyâr, C. 3, s. 4; es-Suğdî, en-Nütef fi'l-fetâvâ, C. 2, s. 755; Mecelle, md. 680; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 276; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 288.

[17] Tadadî olmak üzere bkz. Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709), n. 521; Yılmaz, İKS Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652), n. 312; Yılmaz, İKS Davud Paşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1196-1197 / M. 1782-1783), n. 79; Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 3 Numaralı Sicil (H. 993-995 / M. 1585-1587), n. 66; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027 / M. 1618), n. 388; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663), n. 286; Yılmaz, İKS İstanbul Mahke-

dışında kurulmuştur[18]. Bazen ise, mahkeme dışında kurulan sözleşme

mesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), n. 481; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689), n. 270; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (H. 1242 / M. 1826-1827), n. 412; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil (H. 1057-1059 / M. 1647-1649), n. 176; Yılmaz, a.g.e., n. 183; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), n. 540; Yılmaz, a.g.e., n. 737; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919-927 / 1513-1521), n. 605; Yılmaz, a.g.e., n. 785; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940-942 / M. 1534-1536), n. 555; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (H. 953-955 / M. 1546-1549), n. 269; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970-971 / M. 1562-1563), n. 193; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987-988 / M. 1579-1580), n. 198; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000 / M. 1590-1591), n. 128; Yılmaz, a.g.e., n. 478; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 121.

[18] Tadadî olmak üzere bkz. Yılmaz, İKS Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653), n. 449; Yılmaz, İKS Anadolu Sadareti Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 1251-1257 / M. 1835-1841), n. 118; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667), n. 27; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671), n. 132; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), n. 733; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709), n. 322; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil (H. 1255-1256 / M. 1839-1840), n. 529; Yılmaz, İKS Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652), n. 241; Yılmaz, İKS Davud Paşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1196-1197 / M. 1782-1783), n. 764; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 74 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1662), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011, n. 355; Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 90 Numaralı Sicil (H. 1090-1091 / M. 1679-1680), n. 643; Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 175 Numaralı Sicil (H. 1157-1159 / M. 1745-1746), n. 145; Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748), n. 645; Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), n. 357; Yılmaz, a.g.e., n. 452; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027 / M. 1618), n. 178; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663), n. 198; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074 / M. 1663-1664), n. 330; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), n. 281; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), n. 246; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil (H. 1183-1185 / M. 1769-1770), n. 140; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 603; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), n. 38; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238 / M. 1821-1822), n. 15; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (H. 1242 / M.

mahkemeye aksettirilerek kayda geçirilmiştir[19].

Tarafları bakımından dikkat çekici birkaç kaydı burada zikretmek istiyoruz. 1676 tarihine tekâbül eden bu üç kayıtta eski Fener Rum Ortodoks Patriği Diyonisyos v. Atrasimyos'un, 10.000 kıta esedî guruş borçlu olduğu sadâret kaymakamı Osman Paşa'yı[20], 1.000 kıta esedî guruş borçlu olduğu Osman Paşa'nın baş tezkirecisi Hasan Efendi'yi[21] ve 2.000 kıta esedî guruş borçlu olduğu Atmeydanı'ndaki Sultan Ahmed Medresesi'ne ait para vakfının mütevellîsi Şaban Bey b. Süleyman'ı[22], yeni Fener Rum Ortodoks Patriği Bartinos v. Simo üzerine havâle ettiği görülmektedir.

1826-1827), n. 255; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), n. 44; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 211 Numaralı Sicil (H. 1278-1279 / M. 1862-1863), n. 198; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), n. 641; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 127 Numaralı Sicil (H. 1090-1091 / M. 1679-1680), n. 205; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172 / M. 1758), n. 113; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738), n. 95; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740-1742), n. 261; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 358.

[19] Tadadî olmak üzere bkz. Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), n. 384; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740), n. 556; Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748), n. 955; Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 114 Numaralı Sicil (H. 1083-1085 / M. 1672-1674), n. 477; Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), n. 674; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027 / M. 1618), n. 357; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), n. 97; Yılmaz, a.g.e., n. 162; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689), n. 46; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (H. 1242 / M. 1826-1827), n. 206; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), n. 64; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), n. 293; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987-988 / M. 1579-1580), n. 240; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 500; Yılmaz, a.g.e., n. 560; Yılmaz, a.g.e., n. 1073; Yılmaz, a.g.e., n. 1438.

[20] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), n. 96.

[21] Yılmaz, a.g.e., n. 97.

[22] Yılmaz, a.g.e., n. 667.

Bu kayıtlarda havâle eden eski patrik Diyonisyos, havâle ödeyicisi yeni patrik Bartinos, havâle alıcıları ise sırasıyla Osman Paşa, Hasan Efendi ve Şaban Bey olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı tarihli bir başka kayıtta, zikredilen medreseye ait bir başka para vakfının eski mütevellîsi Hasan Bey b. Abdullah, yeni mütevellî Ebûbekir Çelebi b. Ahmed'i, eski patrik Diyonisyos'un vakıf malından almış olduğu 3.000 esedî guruşu üzerine havâle ettiği yeni patrik Bartinos'un üzerine havâle etmiştir[23]. Dolayısıyla havâle eden eski mütevellî Hasan Bey, havâle ödeyicisi yeni patrik Bartinos, havâle alıcısı ise yeni mütevellî Ebûbekir Çelebi'dir. Eski Patrik Diyonisyos'un, patriklik görevi esnasında dönemin padişahı IV. Mehmed'e arzuhâl yazarak alacaklıların, mîrîye ödenecek paraların havâle yoluyla kendilerine verilmesi konusunda patriği ve diğer borçluları sıkıştırdığını belirterek, alacaklıların bundan men edilmesini talep ettiği; Edirne'de bulunan padişahın ise bu talebi geri çevirmeyip, sadâret kaymakamı Receb Paşa ve İstanbul kadısı Mevlânâ İbrahim'i durumdan haberdar ederek borçluların rahat bırakılmasını emrettiğini de belirtmeliyiz[24].

1.2.1.3. HAVÂLE EDEN

Havâle sözleşmesinin kurulabilmesi için, havâle edenin rızasının gerekip gerekmediği konusunda Hanefî fukahâsı arasında iki farklı görüş mevcuttur. İlk görüş, bazı insanların borçlarını başkalarına ödetmekten sıkıntı ve rahatsızlık duyduklarını, bu nedenle havâle sözleşmesinin kurulabilmesi için havâle edenin rızasının bir sıhhat şartı teşkîl ettiğini, başka bir deyişle gerekli olduğunu ileri sürmektedir[25]. İkinci görüş, havâle edenin rızasının, havâle sözleşmesinin kurulması için gerekli bir şart olmadığını[26], sadece havâle ödeyicisinin ifadan sonra havâle edene rücû edebilmesi bakımından gerekli bir şart olduğunu belirtmektedir[27].

[23] Yılmaz, a.g.e., n. 586.

[24] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), n. 779; Yılmaz, a.g.e., n. 780.

[25] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 308; el-Kudûrî, Muhtasar, s. 120.

[26] en-Nesefî, Kenzü'd-dekâik, s. 458; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 328.

[27] Ebu'l-velîd Lisânüddîn Ahmed b. Muhammed İbnü'ş-Şıhne, Lisânü'l-hükkâm fi Ma'rifeti'l-ahkâm, Kahire, el-Bâbi'l-Halebî, 1973, s. 260; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 171; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 289. Havâle sözleşmesinin, havâle edenin rızası ve

Bu görüşün gerekçesini ise, havâle ödeyicisinin borcu üstlenmesinin kendisini borç altına sokan bir işlem olması ve bu işlemin havâle eden bakımından zarar değil, tam aksine menfaat doğurması oluşturmaktadır[28]. Dolayısıyla, havâle sözleşmesinin konusu, havâle edenin havâle ödeyicisi nezdindeki bir alacak hakkı ise, başka bir deyişle mukayyed bir havâle söz konusu ise, bu durum havâle eden bakımından menfaat doğurmadığı için havâle edenin rızası gerekmektedir[29]. Hanefî mezhebinde bu görüşlerden ikincisi baskın olmuş[30], fetvâlar bu yönde verilmiş[31] ve Mecelle'de de bu görüş benimsenmiştir[32]. Bununla birlikte, taradığımız kadı sicillerinde, havâle edenin rızası olmaksızın kurulan havâle sözleşmelerine dair herhangi bir kayda rastlamadık. Bunun nedeni, eğer uygulamada bu şekilde kurulan havâle sözleşmeleri var ise, bu tür sözleşmelerin niteliği itibariyle taraflar arasında çok yakın ve sıkı sosyal bağlar gerektirmesi sebebiyle, uyuşmazlık çıkması ve durumun mahkemeye intikâli ihtimalinin görece düşük olması olmalıdır.

Havâle eden kişinin havâleyi ikrâh sonucu kabul etmesi durumunda, kabule yönelik rıza hukuken geçersizdir[33].

Havâle ilişkisinde havâle eden taraf bir kişiden oluşabileceği gibi, birden fazla kişiden de oluşabilir. Keza iki müteselsil borçludan biri, borcu diğer

---

emri ile kurulduğu durumlarda havâle ödeyicisi, havâle alıcısına yapacağı ifadan sonra havâle edene rücû edebilir. Bu konuda bkz.: aş. Dördüncü Bölüm, 1.3.2.1.

[28] el-Mergînânî, el-Hidâye, C. 3, s. 99; Mevsılî, el-İhtiyâr, C. 3, s. 4; el-Meydânî, el-Lübâb, C. 2, s. 160.

[29] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 282.

[30] Halit Çalış, "Borçlar Hukuku", İslâm Hukuku El Kitabı, ed. Talip Türcan, 2. bs, Ankara, Grafiker Yayınları, 2013, s. 456-457.

[31] "Havâlede muhîlin huzûru lâzım mıdır? El-cevâb: Değildir." bkz. Çatalcalı Ali Efendi, Fetâvâ-yı Ali Efendi, İÜMK NEK, No: 383, t.y., v. 83b; "Havâlede muhîlin huzuru lâzım mıdır, beyân buyurula. El-cevâb: Değildir." bkz. Mehmed Karahisarî, Fetâvâ-yı Karahisarî, İÜMK NEK, No: 924, t.y., v. 125a.

[32] Mecelle, md. 681; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 280; Akgündüz, Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı, s. 485.

[33] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 341; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 280. "Mes'ele: İkrâh-ı mu'teber ile olan havâle-i deyn, şer'an sahih ve mu'teber olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Ali Efendi, Fetâvâ, v. 84b.

borçlu üzerine havâle edebilir[34]. Osmanlı kadı sicillerinde de havâle eden tarafın iki[35], üç[36] veya dört[37] kişiden oluştuğu çeşitli kayıtlara rastlanmaktadır.

Osmanlı uygulamasında zaman zaman havâle eden taraf olarak dikkat çekici kişilere rastlanmaktadır. Sözgelimi, bazı kayıtlarda havâle eden tarafın vakıf[38], mîrî[39], "cânib-i saltanat-ı aliyye"[40], paşa[41], vali[42], kadı[43],

---

34 eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 447.

35 Yılmaz, İKS Davud Paşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1196-1197 / M. 1782-1783), n. 79; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), n. 281; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689), n. 307; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (H. 1242 / M. 1826-1827), n. 179; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003 / M. 1594-1595), n. 50; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), n. 540.

36 Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), n. 510; Yılmaz, a.g.e., n. 515; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), n. 396; a.y.; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 120.

37 Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), n. 515; Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 175 Numaralı Sicil (H. 1157-1159 / M. 1745-1746), n. 145.

38 Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 90 Numaralı Sicil (H. 1090-1091 / M. 1679-1680), n. 298; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027 / M. 1618), n. 72; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000 / M. 1590-1591), n. 105.

39 Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027 / M. 1618), n. 552; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238 / M. 1821-1822), n. 97.

40 Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034 / M. 1623-1624), n. 309.

41 Kirman üzerine serdâr olarak gönderilen vezir Ali Paşa için bkz. Yılmaz, İKS Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1109-1110 / M. 1698-1699), n. 34; Veziriazam Mehmed Paşa için bkz. Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), n. 31; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987-988 / M. 1579-1580), n. Kıbrıs beylerbeyi Hasan Paşa için bkz.

42 Ankara valisi için bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), n. 242.

43 Akşehir kadısı için bkz. Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000 / M. 1590-1591), n. 486.

subaşı[44], âmil[45] gibi kişilerden oluştuğu müşâhede edilmektedir.

1.2.1.4. HAVÂLE ÖDEYİCİSİ

Havâle ilişkisinin kurulması için havâle ödeyicisinin rızasının gerekli olduğu konusunda Hanefî mezhebinde görüş birliği vardır[46]. Buna

---

[44] "Üsküdar'da zâbit ta'yîn olunan Mehmed Subaşı" için bkz. Yılmaz, a.g.e., n. 912.

[45] Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (H. 953-955 / M. 1546-1549), n. 306.

[46] el-Merginânî, el-Hidâye, C. 3, s. 99; el-Kudûrî, et-Tecrîd, C. 6, s. 2981. "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Bekir'in gıyâbında Bekir'in üzerine havâle edib, ba'dehû Amr havâleyi Bekir'e i'lâm etdikde Bekir havâleyi kabûl eylemese, Amr mücerred Zeyd vech-i muharrer üzere havâle etmekle meblağ-ı mezbûru Bekir'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Muhammed Ebu's-suûd Efendi, Fetâvâ-yı Ebu's-Suûd, İÜMK NEK, No: 1798, 1179, v. 50b; aynı yönde bkz. Şeyhülislam Feyzullah Efendi, Fetâvâ-yı Feyziye, thk. Süleyman Kaya, İstanbul, Klasik Yayınları, 2009, s. 231-232; "Zeyd, Amr'a "Bekir zimmetinde şu kadar akçe hakkım vardır, sen bana ol kadar akçeyi ver, Bekir zimmetinde olan akçem senin olsun" deyüb Amr dahi râzı oldukdan sonra, Amr Bekir'e i'lâm etdikde Bekir râzı olmasa, Zeyd mücerred "Râzı olmuşdun" deyü meblağ-ı mezbûru Amr'dan cebren almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Ali Efendi, Fetâvâ, v. 83b; aynı yönde bkz. Karahisarî, Fetâvâ, vv. 124b-125a; "Zeyd, Amr'a "Bekir zimmetinde şu kadar akçe hakkım vardır, sen bana ol kadar akçeyi ver, Bekir'in zimmetinde olan senin olsun, Bekir sana vermezse meblağ-ı mezbûru yine benden al" deyüb, Amr dahi ol kavl ile Zeyd'e ol kadar akçe verib ba'dehû Bekir'e i'lâm etdikde Bekir râzı olmayub Amr'a vermese, Amr Zeyd'e verdiği akçeyi Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Ali Efendi, Fetâvâ, v. 83b; aynı yönde bkz. Karahisarî, Fetâvâ, v. 125b; "Zeyd, Amr-ı vâlinin kapu kethüdâsı Bekir'e 'Amr zimmetinde şu kadar akçe hakkım vardır, sen ol kadar akçeyi bana ver, Amr zimmetinde olan ol kadar akçeyi al senin olsun, eğer Amr vermezse meblağ-ı mezbûrı benden al' deyüb, Bekir dahi ol kavl ile Zeyd'e ol kadar akçeyi verib ba'dehû Amr'a i'lâm etdikde Amr râzı olmayub Bekir'e vermese, Bekir Zeyd'e verdiği akçeyi istirdâda kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Abdullah Efendi, Behcetü'l-fetâvâ, s. 329; "Zeyd, medyûnu Amr zimmetinde olan şu kadar akçesini, dâyini Bekir'e Amr'ın rızâsınsız Amr'ın gıyâbında havâle eylese, havâle-i mezbûre tâmme olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Mehmed Ârif Efendi Dürrîzâde, Netîcetü'l-fetâvâ, İÜMK NEK, No: 1267, 1238, v. 97b; "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile ol kadar akçe medyûnu olub âhar diyârda olan Bekir'in üzerine havâle edib ba'dehû Amr ol diyâra varub Bekir'e i'lâm etdikde Bekir kabûl etmese, Amr deynini Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Atâullah Muhammed Efendi, Fetâvâ-yı Atâullah, İÜMK NEK, No: 1217, 1131, v. 365a; "Zeyd, medyûnu Amr zimmetinde olan şu kadar akçesini dâyini Bekir'e Amr'ın rızâsınsız havâle eylese, havâle-i mezbûre nâfiz olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Muhammed Efendi, a.g.e., v. 365b; "Zeyd-i

ilk gerekçe olarak, kişinin kendi rızası olmaksızın hukuken borç altına sokulamayacağı[47]; ikinci gerekçe olarak, alacaklı olan kişilerin bazılarının aceleci ve zorluk çıkarıcı, diğerlerinin müsâmahalı ve kolaylaştırıcı olmaları sebebiyle, havâle ödeyicisinin alacaklısını seçme hakkına sahip olması gerektiği[48] gösterilmektedir. Bununla birlikte, nafakası için hâkim kararıyla kocası hesabına borçlanan karının[49], aldığı borçları kocasının üzerine havâle etmesi için kocanın rızasının gerekmemesi[50] gibi istidâne halleri bu durumun istisnâsını oluşturur[51].

Havâle sözleşmesinin kurulması esnasında havâle ödeyicisinin sözleşmenin kurulduğu mecliste bulunmasının, başka bir deyişle sözleşme kurulurken diğer taraflarla beraber şekilde hâzır olmasının gerekip gerekmediği konusunda iki farklı görüş söz konusudur. Havâle ödeyicisinin sözleşme kurulurken diğer taraflarla birlikte bulunarak onların huzurunda irade beyanında bulunması, Ebû Hanîfe ve Muhammed'e göre in'ikâd (kuruluş) şartıdır; başka bir deyişle, eğer havâle ödeyicisi sözleşmenin kurulması esnasında hâzır değilse, sözleşme hiç kurulmamış sayılır ve havâle edenin sonradan göstereceği rıza ile geçerli hale gelmez. Ebû Yûsuf'a göre ise bu durum, nefâz (yürürlük) şartıdır; dolayısıyla, eğer havâle ödeyicisi sözleşmenin kurulması anında hâzır değilse, sözleşme kurul-

medyûn, dâyini Amr'ı medyûnu Bekir'e havâle eyledikde Bekir râzı olmayıb havâleyi kabûl eylemese, havâle-i mezkûre câize ve Amr-ı merkûm Zeyd zimmetinde olan deyn-i mezkûru Bekir'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Veli Efendi, Fetâvâ-yı Veli Efendi, AÜİF NEK, No: 1269855, 1241, v. 104b-105a.

47 İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 341; el-Meydânî, el-Lübâb, C. 2, s. 160; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 308.

48 eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 171; Mevsılî, el-İhtiyâr, C. 3, s. 4; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 279.

49 "Karı" teriminin günümüz Türk hukuk mevzuatındaki kullanım alanı giderek daralsa da "eş" gibi tabirlerin aynı anlamı ifade etmemesi, kelimenin günlük konuşma dilinde halen yaygın şekilde kullanılması ve 22 Kasım 2001 tarih ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 153. ve 288. maddelerinde hukukî bir terim olarak yer alması gibi sebeplerle çalışma boyunca "karı" kavramının kullanılması tercih edilmiştir.

50 İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 341.

51 Bu konuda bkz.: aş. İkinci Bölüm, 1.2.1.6.

muş fakat yürürlük kazanmamış durumdadır[52]. Dolayısıyla Ebû Yûsuf'un görüşüne göre, havâle edenin sonradan rıza (icâzet) göstermesi halinde, sözleşme hüküm ve sonuçlarını doğurur. Rızanın verilip verilmeyeceğinin bilinmediği ara süreçte sözleşme, askıda hükümsüzdür (mevkûf). Fıkıh kitaplarında genellikle Ebû Yûsuf'un görüşü tercih edilmiş[53], Mecelle'de de aynı görüş benimsenmiştir[54]. Osmanlı uygulaması da Ebû Yûsuf'un görüşü doğrultusundadır. Kadı sicillerinde, havâle sözleşmesinin havâle ödeyicisi hâzır bulunmadığı halde kurulduğu pek çok kayda rastlanmaktadır. Sözleşme kurulduktan sonra kendisine tebliğde bulunulan havâle ödeyicisi, havâleyi bazen red[55], bazen de kabul[56] etmiştir. Bazı kayıtlarda ise, sözleşmenin kuruluşu esnasında hâzır bulunmayan havâle ödeyicisinin, havâle sözleşmesinin kurulmasına önce veya sonra rıza gösterdiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamasına karşın, sözleşmenin hukuken hüküm ve sonuç doğuracak şekilde kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu kayıtların bir kısmında havâle eden tarafı vakfın eski mütevellîsi, havâle alıcısı tarafı vakfın yeni mütevellîsi, havâle ödeyicisi tarafı ise vakfa borcu olan kişiler oluşturmaktadır[57]. Diğer kısmında ise, havâle eden tarafı devlet

---

[52] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16.

[53] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 308; İbnü'ş-Şıhne, Lisânü'l-hükkâm, s. 260; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 171; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 291.

[54] Mecelle, md. 682; Akgündüz, Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı, s. 485.

[55] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), n. 94; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637-1638), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011, n. 42; Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), n. 660; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238 / M. 1821-1822), n. 390; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), n. 21; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003 / M. 1594-1595), n. 304.

[56] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil (H. 1255-1256 / M. 1839-1840), n. 559; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 545; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil (H.1115-1116 / M. 1704), n. 524.

[57] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671), n. 252; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), n. 404; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), n. 399.

oluşturmakta, sözleşme padişahın iradesi ile kurulmakta ve sözleşmenin konusu kamu hukukunu ilgilendirmektedir[58]. İlginç bir misâl olarak, havâle ödeyicisinin sözleşmenin kuruluşu esnasında hâzır bulunmadığı bir kayıtta havâle alıcısı, sözleşmeyi havâle ödeyicisine bildirmeksizin doğrudan mahkemeye başvurarak havâle ödeyicisinin ifada bulunmasını istemiş, mahkeme ise davalının sözleşmeye rıza göstermediğini ve taraf olmadığını, davacının talebinin yersiz olduğunu ve alacağın asıl borçludan istenmesi gerektiğini belirterek davayı reddetmiştir[59].

Osmanlı uygulamasında havâle sözleşmesinin, havâle ödeyicisinin gıyâbında poliçe kullanarak kurulduğu da vâkîdir[60]. Havâle eden ve havâle alıcısı, aralarında yaptıkları anlaşma gereği bir poliçe düzenler ve bu poliçe havâle alıcısı tarafından havâle ödeyicisine ibraz edilir. Poliçenin havâle ödeyicisine ibrazına kadar geçen sürede havâle sözleşmesi, askıda hükümsüzdür (mevkûf). Havâle ödeyicisi kendisine ibraz edilen poliçeyi kabul ederse, havâle sözleşmesi geçmişe dönük olarak geçerlilik kazanır; etmezse, sözleşme baştan itibaren geçersiz hale gelir.

Havâle ödeyicisi, borcun kendisine naklini ikrâh sonucu kabul etmiş ise, havâle sözleşmesinin kurulmasına yönelik irade beyanı geçersizdir[61].

Havâle ilişkisinde, nakledilen borcu üstlenen havâle ödeyicisi bir kişi olabileceği gibi, birden fazla kişi de olabilir. Havâle ödeyicisi tarafın birden fazla kişiden oluşması durumunda, taraflarca aksi kararlaştırılmamışsa borçlulardan her biri, borçtan kendi payına düşen miktar tutarınca

---

[58] Havâle sözleşmesinin "fermân-ı âlîşân" ile kurulduğu bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238 / M. 1821-1822), n. 97; Havâle sözleşmesinin "emr-i sultanî" ile kurulduğu bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034 / M. 1623-1624), n. 309.

[59] Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172 / M. 1758), n. 290.

[60] Bkz.: aş. İkinci Bölüm, 1.4.

[61] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 280; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 290. "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Bekir ve Beşir'in üzerlerine havâle ve her biri havâleyi kabûl etdikden sonra, Amr 'Havâleyi ikrâh-ı mu'teber ile kabûl etmişdim' deyü da'vâ ve müddeâsını isbât edicek meblağ-ı mezbûru Bekir ve Beşir'den taleb etmeyib Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Karahisarî, Fetâvâ, v. 127a.

sorumlu olur; eş deyişle, taraflar kararlaştırmadıkça müteselsil borç söz konusu olmaz[62]. Osmanlı uygulamasında havâle ödeyicisi tarafın iki[63], üç[64] veya dört[65] kişiden oluştuğu kayıtlara rastlanmakta, bazı kayıtlarda ise kişi sayısı tam olarak belirlenememesine rağmen birden fazla kişiden oluştuğu anlaşılmaktadır[66]. Aynı şekilde, kural olarak her bir borçlu, payına düşen miktar ile sorumlu iken, borçlular arasında teselsül ilişkisi bulunduğu da vâkîdir[67].

---

[62] eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 446-447; es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 54; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 312. "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile ol kadar akçe medyûnları Bekir ve Beşir'in üzerlerine maan havâle edip, her biri havâleyi kabûl etdikden sonra, Bekir havâleye binâen meblağ-ı mezbûrun nısfını Amr'a verirken, Amr râzı olmayub meblağ-ı mezbûrun cümlesini Bekir'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Dürrîzâde, Netîcetü'l-fetâvâ, v. 95b.

[63] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), n. 417; Yılmaz, a.g.e., n. 515; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027 / M. 1618), n. 72; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), n. 594; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689), n. 327; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767), n. 170; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 195; Yılmaz, a.g.e., n. 603; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (H. 1242 / M. 1826-1827), n. 412; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034 / M. 1623-1624), n. 199; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil (H. 1057-1059 / M. 1647-1649), n. 176; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), n. 257; Yılmaz, a.g.e., n. 607; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172 / M. 1758), n. 113; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940-942 / M. 1534-1536), n. 410.

[64] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667), n. 723; Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748), n. 443; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 622; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738), n. 95.

[65] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709), n. 456.

[66] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), n. 684; Yılmaz, İKS Davud Paşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1196-1197 / M. 1782-1783), n. 79; Yılmaz, İKS Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1109-1110 / M. 1698-1699), n. 34.

[67] Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748), n. 443.

Osmanlı kadı sicillerinde, havâle ödeyicisi tarafta kimi zaman dikkat çekici kişilerin yer aldığı gözlemlenmektedir. Bu kabilden olmak üzere, kayıtlarda havâle ödeyicisi olarak yer alan vakıf[68], darbhâne-i âmire emîni[69], gümrük-i âmire[70], vali[71], muhassıl[72], yeniçeri[73] gibi kişiler zikredilebilir.

1.2.1.5. HAVÂLE ALICISI

Hanefî mezhebinde, havâle sözleşmesinin kurulabilmesi açısından havâle alıcısının rızasına büyük önem atfedilmiştir. Buna göre, havâle sözleşmesinin kurulması için havâle alıcısının rızası gerekir[74]. Havâle alıcısı, havâleyi kabul edip etmemekte tamamen serbesttir[75]. Çünkü insanlar, borcu ifa edecek malî güç bakımından farklılık gösterirler; bazı insanlar malî anlamda daha güçlü iken, bazıları daha zayıftır. O yüzden havâle alıcısı, hakkını korumak açısından borçlusunu seçme imkânını haiz olmalıdır. Dolayısıyla havâle eden ile havâle ödeyicisi arasında istediği gibi tercihte bulunabilir; havâleyi dilerse red, dilerse kabul edebilir[76].

Havâle sözleşmesi kurulur iken, havâle alıcısının de hâzır olmasının, eş deyişle sözleşmenin kurulduğu mecliste bulunmasının gerekip gerekmediği konusunda iki farklı görüş mevcuttur. Ebû Hanîfe ve

---

68 "Dergâh-ı âlî yeniçerilerinin kırkıncı bölüğe mahsûs oda vakfı" için bkz. YILMAZ, İKS İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), n. 594.

69 1766 yılında depremle yıkılan Fatih Camii'nin yeniden inşasında görev alan camcıların masraflarının havâle yoluyla ödenmesi için bkz. YILMAZ, İKS İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil (H. 1183-1185 / M. 1769-1770), n. 140.

70 YILMAZ, İKS Bâb Mahkemesi 151 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1731), n. 163.

71 Erzurum valisi Abdülbaki Paşa için bkz. YILMAZ, İKS Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1109-1110 / M. 1698-1699), n. 534.

72 Haleb Muhassılı Osman Ağa için bkz. a.y.

73 YILMAZ, İKS Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987-988 / M. 1579-1580), n. 589.

74 EL-HALEBÎ, Mülteka, s. 205; EL-MERGİNÂNÎ, el-Hidâye, C. 3, s. 99.

75 EL-BÂBERTÎ, el-İnâye, C. 7, s. 244; ES-SERAHSÎ, el-Mebsût, C. 20, s. 47.

76 MOLLA HÜSREV, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 308; İBN ÂBİDÎN, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 341; EŞ-ŞELEBÎ, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 171; MEVSILÎ, el-İhtiyâr, C. 3, s. 4; EL-BÂBERTÎ, el-İnâye, C. 7, s. 239; ALİ HAYDAR EFENDİ, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 278-279.

Muhammed'e göre, havâle alıcısının sözleşme kurulurken hâzır bulunması in'ikâd (kuruluş) şartıdır. Dolayısıyla havâle alıcısı hâzır değil ise sözleşme kurulamayacağı gibi, sonradan gösterilen rıza (icâzet) ile geçerli hale gelmez[77]. Bununla beraber, ana kurala istisnâ olarak üçüncü bir kişi, yetkisiz temsilci (fuzûlî) sıfatıyla havâle sözleşmesini havâle alıcısı adına kabul eder ve havâle alıcısı sonradan bu işlemi onaylarsa, bu durumda havâle sözleşmesi baştan itibaren geçerli olarak kurulmuş olur[78]. Ebû Yûsuf'a göre ise, havâle alıcısının hâzır bulunması nefâz (yürürlük) şartıdır. Binâenaleyh, havâle alıcısının yokluğunda kurulan havâle sözleşmesi, havâle alıcısı irade beyanını açıklayıncaya kadar askıda hükümsüzdür (mevkûf); havâle alıcısı, kendisine tebliğ edilen havâleyi kabul ederse baştan itibaren geçerli, aksi takdirde baştan itibaren geçersiz olur[79]. Hanefî fıkıh kitaplarındaki baskın görüşün, bu görüşlerden ikincisi olduğu görülmektedir[80]. Osmanlı uygulamasına bakıldığında, 1748 tarihli bir kayıtta Ebû Hanîfe ve Muhammed'in görüşü doğrultusunda hüküm kurulduğu tespit edilmektedir[81]. Mamafih 18. yüzyıla ait bir fetvâ mecmûasında[82] ve Mecelle'de Ebû Yûsuf'un görüşü tercih edilmiş[83]; Mecelle'nin esbâb-ı mûcibe mazbatasında buna gerekçe olarak, Mecelle'nin hazırlandığı dönemde hem uygulamada havâle sözleşmelerine daha sık rastlanması, hem de havâle sözleşmesinin havâle alıcısının gıyâbında ku-

---

77 eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 171.

78 Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 308; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 288.

79 eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 171.

80 Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 342; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 288-289.

81 "(...) üçü bir meclisde hâzır olmamağla havâlenin adem-i sıhhatine binâ'en da'vâsı meşrû' olmayıp (...)" bkz. Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748), n. 598.

82 "Zeyd, Amr'a 'Şu kadar keyl arpa ile dâyinim Bekir-i gâibi senin üzerine havâle etdim' dedikde Amr havâleyi kabûl edib lâkin Bekir için havâleyi kabûl eden kimesne bulunmasa, havâle-i mezbûre sahîha olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Dürrîzâde, Netîcetü'l-fetâvâ, v. 97a.

83 Mecelle, md. 683.

rulmasının yaygınlaşması sebebiyle Ebû Yûsuf'un görüşünün o dönemin şartlarına daha uygun olması gösterilmiştir[84].

Havâle alıcısı, havâle sözleşmesine ikrâh neticesinde rıza göstermiş ise, havâle sözleşmesi geçerlilik kazanmaz[85].

Havâle sözleşmesinde havâle alıcısı taraf, birden fazla kişiden oluşabilir. Osmanlı kadı sicillerinde, havâle alıcısı tarafın iki[86], üç[87] veya altı[88] kişiden oluştuğu, keza tam sayısı belirlenememekle beraber birden fazla kişiden oluştuğunun anlaşıldığı[89] kayıtlara da tesadüf edilmektedir.

Osmanlı kadı sicillerinde, havâle sözleşmesinde havâle alıcısı taraf olarak dikkat çekici kişilere rastlanmaktadır. Özellikle vakıfların sık sık havâle alıcısı olarak kayıtlarda yer aldığı görülmektedir[90]. Vakıfların söz

---

[84] Akgündüz, Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı, s. 485.

[85] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 341; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 290. "Mes'ele: Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Bekir ve Beşir'in üzerlerine havâle ve her biri havâleyi kabûl etdikden sonra, Amr 'Havâleyi ikrâh-ı mu'teber ile kabûl etmiş idim' deyü da'vâ ve müddeâsını isbât edib, meblağ-ı mezbûru Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Ali Efendi, Fetâvâ, v. 84b; "Zeyd, Amr'dan "Zimmetinde karzdan şu kadar akçe hakkım vardır" deyü da'vâ ve Amr "Ben seni meblağ-ı mezbûr ile Bekir'in üzerine havâle ve her biriniz havâleyi kabûl etmişdiniz" dedikde Zeyd "Havâleyi kabûlüm ikrâh-ı mu'teber ile olmuşdu" deyü da'vâ ve ikrâh-ı mu'teberi vech-i şer'î üzere isbât edicek Amr'ı def' edib meblağ-ı mezbûru Amr'dan almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Dürrîzâde, Netîcetü'l-fetâvâ, v. 96a.

[86] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 151 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1731), n. 163; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 545; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), n. 457; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172 / M. 1758), n. 321.

[87] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), n. 515; Yılmaz, a.g.e., n. 684; Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 175 Numaralı Sicil (H. 1157-1159 / M. 1745-1746), n. 148.

[88] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), n. 697.

[89] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), n. 76.

[90] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667), n. 685; Yılmaz, a.g.e., n. 1078; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M.

konusu olduğu kayıtlarda, havâle alıcısı olarak vakıf adına mütevellî[91], mütevellî kaymakamı[92] veya câbî[93] gibi kişilerin rol aldığı gözlemlenmektedir. Keza sicillerde mîrî[94], nişancı[95], paşa[96], odabaşı[97], kadı[98], subaşı[99],

---

1691), n. 365; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709), n. 521; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), n. 283; Yılmaz, a.g.e., n. 571; Yılmaz, İKS Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1128-1133 / M. 1716-1721), n. 214; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003 / M. 1594-1595), n. 50; Yılmaz, a.g.e., n. 60; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987-988 / M. 1579-1580), n. 509; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738), n. 95.

[91] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), n. 149; Yılmaz, İKS Balat Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 964-965 / M. 1557-1558), n. 61; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil (H. 1057-1059 / M. 1647-1649), n. 176; Yılmaz, a.g.e., n. 240; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), n. 65; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil (H. 956-963 / M. 1549-1556), n. 307; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987-988 / M. 1579-1580), n. 589.

[92] Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), n. 737.

[93] Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 74 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1662), n. 355; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (H. 953-955 / M. 1546-1549), n. 306.

[94] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 260; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 990-991 / M. 1582-1583), n. 203; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), n. 159.

[95] Nişancı Mustafa Paşa için bkz. Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034 / M. 1623-1624), n. 199.

[96] el-Hâc Ahmed Paşa b. Mahmud Bey için bkz. Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987-988 / M. 1579-1580), n. 192; Yılmaz, a.g.e., n. 276.

[97] Eski bostancılar odabaşısı için bkz. Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034 / M. 1623-1624), n. 309.

[98] Mısır'da görevli kadılardan Mevlânâ Mehmed Efendi b. Mahmud için bkz. Yılmaz, a.g.e., n. 205.

[99] Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000 / M. 1590-1591), n. Üsküdar'da "eşkiyâyı hıfz için ta'yîn buyurulan" Hamza subaşı için bkz.

muhzır[100] gibi kişilerin de havâle alıcısı sıfatıyla kayıtlara geçtiği müşâhede edilmektedir.

1.2.1.6. İSTİDÂNE

İstidâne, kelime manası itibariyle borç talep etme ve borçlanmayı ifade eder. Borçlanma kişinin kendi hesabına olabileceği gibi, başkası hesabına da olabilir[101]. Esasen fıkıh kitaplarının havâle sözleşmesine ilişkin bölümlerinde yer almamakla beraber istidânenin, başkasının hesabına borçlanma manasında kullanıldığında özel bir havâle türünü ifade ettiği görülmektedir.

Başkası hesabına istidânenin, fıkıh kitaplarında müstakil olarak zikredilen birkaç türü vardır. Bunlardan birincisi karının, nafakasından sorumlu olan kocanın bu sorumluluğunu yerine getirmemesi üzerine üçüncü kişiden koca hesabına borç almasıdır. Karı, kocanın nafaka borcunu ifa etmemesi üzerine mahkemeye başvurarak istidâne için izin ister ve mahkeme de istidâneye izin verirse, karı kocası adına üçüncü kişiden borç alabilir. İstidânede bulunulduğu takdirde üçüncü kişinin borçlusu karı değil, koca olur[102]. Bu durumda havâle eden karı, havâle ödeyicisi koca, havâle alıcısı da borç veren üçüncü kişi olmakta ve taraflar arasında bir havâle ilişkisi kurulmaktadır. Bu havâle ilişkisinin özelliği, havâle ödeyicisi sıfatını taşıyan kocanın rızasının gerekmemesi, havâlenin kocanın rızası gerekmeksizin geçerli şekilde kurulmasıdır[103]. Bunun da ötesinde, mahkeme tarafından izin verilen istidânede, üçüncü kişiden alınan borç için zamanaşımı işlemez; başka bir ifadeyle, bu borç zamanaşımına uğramaz. Zira hâkim "velâyet-i âmme"yi, eş deyişle kamusal yetkiyi haiz-

[100] Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987-988 / M. 1579-1580), n. 198; Yılmaz, a.g.e., n. 206; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000 / M. 1590-1591), n. 105.

[101] Mehmet Akif Aydın, "İstidâne", DİA, C. 23, İstanbul, 2001, s. 322.

[102] Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nüceym, el-Bahrü'r-râik Şerhu Kenzü'd-dekâik, C. 4, 2. bs, y.y., Dârü'l-kitâbi'l-islâmî, t.y., s. 201; Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed el-Haddâdî, el-Cevheretü'n-neyyire, C. 2, y.y., el-Matbaatü'l-hayriyye, 1322, s. 86-87.

[103] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 341; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 287.

dir[104]. Fakat karı, istidâne için mahkemeden izin almamışsa, bu durumda üçüncü kişiden alınan borç koca hesabına değil, bizzat karı hesabına alınmış sayılır ve üçüncü kişi söz konusu alacak hakkını sadece karıdan talep edebilir[105]. Osmanlı kadı sicillerinde karının mahkemeden istidâne izni aldığı kayıtlara rastlandığı gibi[106] Hukûk-ı Âile Kararnâmesi'nin 97 ilâ 101. maddeleri de karının istidânesine ilişkindir[107].

İstidânenin fıkıh kitaplarında zikredilen ikinci türü, vasînin, vesâyeti altında bulunan çocuk hesabına borçlanmasıdır. Vasînin çocuk hesabına borçlanabilmesi için, çocuğun söz konusu borca ihtiyacı olması gerekir. Vasî, mahkemeye başvurarak istidâne izni alırsa, borç veren üçüncü kişi, şartlar oluştuğunda alacak hakkını ancak çocuktan talep edebilir[108]. Mahkemenin izniyle yapılan istidânede, alacaklı üçüncü kişiye çocuğun malından rehin gibi bir teminat verilmesi de mümkündür[109]. Bu ilişkide havâle eden vasî, havâle ödeyicisi çocuk, havâle alıcısı da borç veren üçüncü kişidir. Mamafih vasî istidâne için mahkemeden izin almaksızın üçüncü kişiye borçlanmışsa, vasî kendi hesabına borçlanmış sayılır ve çocuk herhangi bir borç altına girmez; bu durumda alacaklı üçüncü kişi sadece vasîye rücû edilebilir[110]. Kadı sicillerinde vasînin mahkemeye başvurusu üzerine çocuk için bir nafaka tayin edildiği ve vasîye istidâne izni verildiği pek çok kayıt mevcuttur[111].

---

[104] İbn Nüceym, el-Bahrü'r-râik, C. 4, s. 234; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Aynî, el-Binâye Şerhü'l-hidâye, C. 5, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2000, s. 686.

[105] el-Haddâdî, el-Cevheretü'n-neyyire, C. 2, s. 87.

[106] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), n. 376; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691), n. 301.

[107] İlgili maddeler için bkz. Akgündüz, Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı, s. 341-342.

[108] Ebû Muhammed Ganîm b. Muhammed el-Bağdâdî, Mecmaü'd-damânât, y.y., Dârü'l-kitâbi'l-islâmî, t.y., s. 411.

[109] Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Aynî, el-Binâye Şerhü'l-hidâye, C. 12, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2000, s. 511; es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 9.

[110] el-Bağdâdî, Mecmaü'd-damânât, s. 411.

[111] Misâlen bkz. Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667),

Fıkıh kitaplarında bahsi geçen üçüncü istidâne türü, mütevellînin vakıf hesabına istidânesidir. Vakıf mütevellîsi, zarûret halinde vakıf hesabına borçlanabilir. Eğer vakfeden (vâkıf), istidâneye rıza göstermiş ise mütevellî, mahkeme kararına gerek olmaksızın istidânede bulunabilir[112]. Aksi takdirde mütevellî, mahkemeye başvurarak istidâne için izin istemek zorundadır[113]. Bu durumda havâle eden mütevellî, havâle ödeyicisi vakıf, havâle alıcısı borç veren üçüncü kişi olur. Sicillerde mütevellînin vakıf hesabına istidânede bulunduğuna dair kayıtlara da tesadüf edilmektedir[114].

Son olarak, fıkıh kitaplarında bahsi geçen dördüncü istidâne türü, işletmecinin (mudârib) istidânesidir. Mudârebe sözleşmesi ile kurulan ortaklıkta işletmecinin istidânede bulunabilmesi için, sermaye sahibi (rabbü'l-mâl) tarafından özel olarak yetkilendirilmiş olması gerekir[115]. Mudârebe sözleşmesinin niteliğinin mutlak mudârebe olması halinde dahi özel yetkilendirme şarttır[116]. Özel yetkilendirme mevcutsa, taraflar arasında kârın paylaşımına dair bir anlaşma bulunup bulunmamasından ve varsa belirlenmiş kâr oranından bağımsız olarak, işletmeci ve sermaye sahibi, istidâne yoluyla üçüncü kişiden alınan borçtan yarı yarıya sorumlu olur[117]. Özel yetkilendirme mevcut değilse, işletmeci söz konusu borcun tamamından tek başına sorumludur[118]. Havâle edenin işletmeci, havâle ödeyicisinin mudârebe şirketi, havâle alıcısının da borç veren üçüncü kişi olduğu bu ilişkide, istidâne için izin alınacak makamın mahkeme değil,

---

n. 64; Yılmaz, a.g.e., n. 65; Yılmaz, a.g.e., n. 147; Yılmaz, İKS Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1109-1110 / M. 1698-1699), n. 702.

[112] Mevsılî, el-İhtiyâr, C. 3, s. 47.

[113] el-Bağdâdî, Mecmaü'd-damânât, s. 326; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 4, s. 440.

[114] Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970-971 / M. 1563), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011, n. 419; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003 / M. 1594-1595), n. 69. Vakıf malın tamiri için istidâne hakkında ayrıca bkz. Osman Safa Bursalı, "Ebedi Fakat Tamire Muhtaç: Osmanlı Hukukunda Vakıf Malın Tamiri", İstanbul, Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019, s. 146-150.

[115] el-Bağdâdî, Mecmaü'd-damânât, s. 305.

[116] el-Merginânî, el-Hidâye, C. 3, s. 208.

[117] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 21, s. 155.

[118] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 90.

sermaye sahibi olması dikkat çekicidir. Kadı sicillerine istidânenin bu türüne ilişkin kayıtlar da mevcuttur[119].

Bunlardan hareketle, istidânenin kişinin hem kendisi, hem de bir başkası hesabına borçlanmayı ifade ettiği, başkası hesabına borçlanma manasındaki istidânenin havâle sözleşmesinin özel bir türü olduğu, istidâne ile meydana gelen havâle ilişkisinde havâle ödeyicisi tarafın iradesinin bulunmasının gerekmediği ve havâle ödeyicisinin iradesi yerine mahkeme veya sermaye sahibinin iradesinin yeterli olduğu sonucuna varılmaktadır.

1.2.2. EHLİYET

1.2.2.1. HAVÂLE EDEN

Havâle sözleşmesinin, havâle edenin emir ve rızasıyla kurulup kurulmaması bakımından ikiye ayrıldığına yukarıda değinilmişti[120]. Havâle sözleşmesinin, havâle edenin emir ve rızası olmaksızın kurulması halinde, havâle edenin ehliyeti bakımından herhangi bir şart aranmaz[121]; aksi takdirde, havâle edenin, söz konusu işlem bakımından hukukî ehliyete sahip olabilmesi için taşıması gereken bazı şartlar söz konusu olur.

Havâle edenin ayırt etme gücüne sahip (mümeyyiz) olması, başka bir deyişle akıl sahibi (âkil) olması gerekir[122]. Akıl sahibi olma, sıhhat (geçerlilik) şartıdır. Bu nedenle, ayırt etme gücüne sahip olmayan çocuk ve akıl hastasının yaptığı havâle sözleşmesi hükümsüzdür (bâtıldır)[123].

---

[119] Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748), n. 1010; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 1180.

[120] Bkz.: yuk. Birinci Bölüm, 1.5.3.

[121] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 289.

[122] eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 447.

[123] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 341; Mecelle, md. 684; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 291-292; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 289. "Zeyd-i mecnûn, cünûnu hâlinde dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Bekir'in üzerine havâle eylese havâle-i merkûme sahîha olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz.

Havâle edenin ergen (bâliğ) olması, havâle sözleşmesinin kurulması için şart değilse de[124], sözleşmenin hüküm ve sonuç doğurması için gerekli bir şarttır. Eş deyişle, havâle edenin ergen olması, havâle sözleşmesi açısından bir nefâz (yürürlük) şartıdır. Binâenaleyh, ergen olmayan çocuğun kurduğu havâle sözleşmesi kurulmuş olmakla beraber, çocuğun yasal temsilcisinin (velî veya vasîsinin) sözleşmeyi onaylamasına (icâzet vermesine) kadar askıda hükümsüzdür (mevkûf)[125]. Bunun gerekçesi, tarafları için hem fayda, hem de zarar doğurma potansiyeline sahip olan havâle sözleşmesinin, sözleşmeye taraf olan çocuk bakımından fayda doğurup doğurmayacağını ancak yasal temsilcinin takdir edebilecek durumda olmasıdır[126].

Havâle ödeyicisi ve havâle alıcısının aksine, fıkıh kitaplarında havâle edenin sağlığı ve hürriyetine de değinildiği gözlemlenmektedir. Buna göre, havâle edenin sağlıklı olması gerekmediği gibi[127], hür veya köle olmasının da herhangi bir önemi yoktur[128].

1.2.2.2. HAVÂLE ÖDEYİCİSİ

Havâle ödeyicisinin ayırt etme gücüne sahip (âkil) olması sıhhat (geçerlilik) şartıdır. Dolayısıyla, ayırt etme gücünden yoksun çocuğun ve akıl hastasının yaptığı havâle sözleşmesi hükümsüzdür (bâtıldır).

Havâle ödeyicisinin ergen (bâliğ) olması ise in'ikâd (kuruluş) şartıdır. Binâenaleyh, ergen olmayan çocuğun yaptığı havâle sözleşmeleri,

---

Dürrîzâde, Netîcetü'l-fetâvâ, v. 97b.

[124] eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 447; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 289.

[125] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 341; Mecelle, md. 685.

[126] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 290.

[127] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 341; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 290; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 291.

[128] Bu hususa fıkıh kitaplarında yer verilmiş olmakla beraber, günümüzde İslâm hukukunun düzenlediği şekliyle kölelik mevcut olmadığı için konunun detaylarına girmiyoruz. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 341.

yoklukla malüldür ve hiç kurulmamış sayılır. Yasal temsilcinin onayı da sözleşmeyi geçerli hale getirmez[129]. Bunun gerekçesi, havâle sözleşmesinin havâle ödeyicisi için malî bir yükümlülük altına sokması ve bu anlamda bir bağış niteliği taşımasıdır[130].

Havâle ödeyicisi gerekli hukukî ehliyete sahip iken geçerli şekilde kurulan havâle sözleşmesi, havâle ödeyicisinin ehliyetini kaybetmesi halinde geçerliliğini korur[131].

1.2.2.3. HAVÂLE ALICISI

Havâle alıcısının ayırt etme gücüne sahip (âkil) olması sıhhat (geçerlilik) şartıdır[132]. Binâenaleyh, havâle alıcısı ayırt etme gücüne sahip değilse, havâle sözleşmesi hükümsüzdür (bâtıldır)[133].

Havâle alıcısının ergen (bâliğ) olması nefâz (yürürlük) şartıdır. Ergen olmayan çocuğun yaptığı havâle sözleşmesi, yasal temsilcinin işlemi onaylamasına (icâzet vermesine) değin askıda hükümsüzdür (mevkûf)[134]. Bu onayın aranmasının gerekçesi, ergen olmayan çocuğun, tarafları için hem fayda, hem de zarar doğurma ihtimali bulunan havâle sözleşmesinden zarar görmesini yasal temsilci marifetiyle engellemektir[135]. Bununla beraber, yasal temsilcinin böyle bir sözleşmeye göstereceği rıza, deneti-

---

[129] KÂSÂNÎ, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16; Mecelle, md. 684; BİLMEN, Kamus, C. 6, s. 289-290.

[130] KÂSÂNÎ, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16.

[131] "Mes'ele: Zeyd, cihet-i kefâletden dâyini Amr'ı Bekir'in üzerine havâle ve Amr ve Bekir'den her biri havâleyi kabûl etdikden sonra Bekir'e düyûn [cünun?] ârız olsa, tevâ mütehakkik değil iken Amr, meblağ-ı mezbûru Bekir'in vasîsi Beşir'in yedinde olan Bekir'in malından taleb etmeyüb, mücerred 'Bekir'e cünûn ârız olmağla meblâğ-ı mezbûru senden alırım' deyü Zeyd'e cebre kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. EBU'S-SUÛD EFENDİ, Fetâvâ (İÜMK), vv. 50a-50b; aynı yönde bkz. FEYZULLAH EFENDİ, Fetâvâ-yı Feyziye, s. 231.

[132] KÂSÂNÎ, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16; İBN ÂBİDÎN, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 341.

[133] BİLMEN, Kamus, C. 6, s. 289; Mecelle, md. 684/1-2.

[134] KÂSÂNÎ, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16; İBN ÂBİDÎN, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 341; Mecelle, md. 685.

[135] BİLMEN, Kamus, C. 6, s. 290.

me tabidir[136]; yasal temsilcinin sözleşmeye rıza gösterebilmesi için havâle ödeyicisinin, havâle edenden malî anlamda daha güçlü olması, başka bir ifadeyle daha zengin olması zorunludur[137]. Aksi takdirde yasal temsilci işleme rıza gösteremez[138]; gösterse dahi rıza sonuç doğurmaz[139] ve havâle sözleşmesi geçersiz olur[140]. Bunun gerekçesi, borcun üzerine nakledildiği kişinin, yani havâle ödeyicisinin, malî açıdan daha güçlü olması halinde alacak hakkına ulaşmayı kolaylaştırmak suretiyle çocuk bakımından bir fayda doğurması[141], aynı güçte veya daha güçsüz olması halinde ise böyle bir faydanın söz konusu olmamasıdır[142]. Havâle sözleşmesi bu şartlara uygun olarak kurulur ise, çocuk ergenliğe ulaştığında sözleşmeyi feshedemez[143].

Vakfın havâle ilişkisinde havâle alıcısı olarak bulunabilmesi için de havâle ödeyicisinin malî anlamda havâle edenden daha güçlü durumda olması şarttır[144].

---

[136] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 88; Şehâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Yûnus b. İsmâil b. Yûnus eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik Şerhü Kenzü'd-dekâik ve Hâşiyetü'ş-Şelebî, C. 5, Bulak, el-Matbaatü'l-kübra'l-emîriyye, 1313, s. 68; el-Mergînânî, el-Hidâye, C. 3, s. 208; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 8, s. 473.

[137] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16; Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 450; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 341; eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 447; Mecelle, md. 685/3.

[138] el-Halebî, Mülteka, s. 462.

[139] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 290.

[140] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 88; Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, el-Mebsût, C. 28, Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1993, s. 33.

[141] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 55.

[142] Nitekim havâle ödeyicisi, malî bakımdan havâle edenden daha zayıf ise çocuk için bir zarar söz konusu olduğu gibi, her ikisi de aynı güçte ise çocuk bakımından yine bir fayda doğmamaktadır. bkz. Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 295-296; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 290.

[143] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 296-297.

[144] Ali Haydar Efendi, a.g.e., C. 3-4, s. 296. "Zeyd, mütevellîsi olduğu nükûd-u mevkûfeden Amr'a şu kadar akçe idâne etdikden sonra Zeyd ma'zûl olub yerine Bekir mütevellî oldukda, Amr fevt olmağla Amr'ın veresesi deyn-i mezbûr ile Bekir'i Amr'ın ol kadar akçe medyûnu olub fakîr olan Beşir'in üzerine havâle etdiklerinde Bekir havâleyi kabûl eylese, hâlen Bekir Beşir'den akçeyi almamağla Amr'ın terekesinden almağa kâdir olur

1.2.3. TARAFLAR ARASINDAKİ İLİŞKİ

1.2.3.1. DİN FARKLILIĞI

Havâle sözleşmesi bakımından, tarafların müslüman, zimmî, müste'men veya harbî[145] olması herhangi bir engel teşkîl etmez[146]. Kadı sicillerine bakıldığı zaman, Osmanlı uygulamasının da bu şekilde olduğu müşâhede edilmektedir.

---

mu? El-cevâb: Olur." bkz. Muhammed Efendi, Fetâvâ-yı Atâullah, v. 365a; "Bir vakfa medyûn olan Zeyd, deynini kendi medyûnu Bekir'den mütevellîye havâle edib, mütevellî ve Bekir dahi kabûl edib yedi sekiz sene mürûrundan sonra Zeyd vefât edib ba'dehû Bekir mûsiran [zengin olarak] vefât etse, mütevellî deyn-i merkûmu yine verese-i Zeyd'den talebe kâdir olur mu? El-cevâb: Bekir emlâ ise olmaz değilse deyni kendi verir ise olur." bkz. Ebu's-suûd Debhaî, Mecmûa-yı Fetâvâ, İÜMK NEK, No: 390, t.y., v. 47a.

[145] Zimmî, müste'men ve harbî kavramları için bkz. Gülnihal Bozkurt, "İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 3, No: 1-4, 1987, s. 117.

[146] eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 447.

Osmanlı kadı sicillerine yansıyan havâle sözleşmelerinin kâhir ekseriyetinde, tarafların her üçünün de müslüman[147] veya zimmî[148] olduğu

[147] Tadadî olmak üzere bkz. Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667), n. 266; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), n. 548; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074 / M. 1663-1664), n. 1233; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), n. 306; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689), n. 327; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), n. 464; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767), n. 170; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / M. 1786-1787), n. 19; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 299; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), n. 396; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238 / M. 1821-1822), n. 149; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 147 Numaralı Sicil (H. 1241-1242 / M. 1826), n. 20; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (H. 1242 / M. 1826-1827), n. 412; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), n. 183; Yılmaz, İKS Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1109-1110 / M. 1698-1699), n. 192; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034 / M. 1623-1624), n. 205; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), n. 31; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 127 Numaralı Sicil (H. 1090-1091 / M. 1679-1680), n. 205; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172 / M. 1758), n. 145; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919-927 / 1513-1521), n. 545; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 924-927 / M. 1518-1521), n. 76; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987-988 / M. 1579-1580), n. 192; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000 / M. 1590-1591), n. 486; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738), n. 5; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740-1742), n. 124; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 121.

[148] Tadadî olmak üzere bkz. Yılmaz, İKS Anadolu Sadareti Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 1251-1257 / M. 1835-1841), n. 118; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671), n. 111; Yılmaz, İKS Davud Paşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1196-1197 / M. 1782-1783), n. 764; Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748), n. 9; Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), n. 357; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027 / M. 1618), n. 357; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074 / M. 1663-1664), n. 330; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), n. 162; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689), n. 307; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), n. 327; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M.

tespit edilmektedir. Bununla birlikte, taraflardan diğer ikisi müslüman olmakla beraber sadece havâle edenin[149], sadece havâle ödeyicisinin[150] veya sadece havâle alıcısının[151] zimmî olduğu kayıtlara da rastlanmaktadır.

1801-1803), n. 195; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), n. 44; Yılmaz, İKS Mahmudpaşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1240-1242 / M. 1825-1827), n. 329; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), n. 540; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil (H. 956-963 / M. 1549-1556), n. 382; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970-971 / M. 1562-1563), n. 193; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000 / M. 1590-1591), n. 42; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 1044.

[149] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), n. 718; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709), n. 456; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil (H. 1255-1256 / M. 1839-1840), n. 529; Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), n. 452; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), n. 457; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238 / M. 1821-1822), n. 13; Yılmaz, a.g.e., n. 449; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), n. 459; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 535.

[150] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667), n. 27; Yılmaz, a.g.e., n. 712; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709), n. 197; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil (H. 1255-1256 / M. 1839-1840), n. 137; Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 90 Numaralı Sicil (H. 1090-1091 / M. 1679-1680), n. 469; Yılmaz, a.g.e., n. 643; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (H. 981-1000 / M. 1573-1591), İstanbul, İSAM Yayınları, 2012, n. 498; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027 / M. 1618), n. 43; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), n. 469; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238 / M. 1821-1822), n. 149; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), n. 64; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), n. 713; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172 / M. 1758), n. 113; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 990-991 / M. 1582-1583), n. 137; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000 / M. 1590-1591), n. 79; Yılmaz, a.g.e., n. 105; Yılmaz, a.g.e., n. 128; Yılmaz, a.g.e., n. 912; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 1387.

[151] Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748), n. 645; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), n. 396; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (H. 953-955 / M. 1546-1549), n. 269.

Aynı şekilde, taraflardan diğer ikisi zimmî iken sadece havâle edenin[152], sadece havâle ödeyicisinin[153] veya sadece havâle alıcısının[154] müslüman olduğu kayıtlar da mevcuttur. Bu kayıtlardan hareketle, müslüman ve gayri müslim tebaa arasındaki ilişkilerin en azından belli bir yoğunluğun üzerinde olduğu ve din farklılığının ticarî ilişkiler bakımından büyük bir engel teşkîl etmediği çıkarımı yapılabilir.

Müslüman ve zimmîlere nazaran sayıca daha az olsa da, müste'menlerin de havâle sözleşmelerinde havâle eden[155], havâle ödeyicisi[156] ve havâle alıcısı[157] olarak yer aldıkları görülmektedir. İlgili kayıtların tümünde, taraflardan birisi müste'men iken diğer iki tarafın da zimmî olması, eş

[152] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074 / M. 1663-1664), n. 1249; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), n. 242; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), n. 317.

[153] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667), n. 611; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil (H. 1255-1256 / M. 1839-1840), n. 162; Yılmaz, İKS Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1109-1110 / M. 1698-1699), n. 534.

[154] Yılmaz, İKS Anadolu Sadareti Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 1251-1257 / M. 1835-1841), n. 118; Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748), n. 955; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663), n. 286; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689), n. 46; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767), n. 507; Yılmaz, a.g.e., n. 550; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 522; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), n. 38; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (H. 1242 / M. 1826-1827), n. 179; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172 / M. 1758), n. 374; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738), n. 95; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 358.

[155] İngiliz bir müste'men için bkz. Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), n. 257; Rus bir müste'men için bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 411.

[156] İngiliz bir müste'men için bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074 / M. 1663-1664), n. 1216.

[157] Fransız bir müste'men için bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238 / M. 1821-1822), n. 150.

deyişle kayıtlarda müste'menlerin müslümanlarla yaptıkları herhangi bir havâle sözleşmesine rastlanmaması dikkate şayandır.

Sicillerde harbîlerin taraf olduğu herhangi kayda ise rastlanmamaktadır.

1.2.3.2. HISIMLIK İLİŞKİSİ

Havâle sözleşmesinin tarafları arasında altsoy-üstsoy hısımlığı[158], yansoy hısımlığı veya mülkiyet ilişkisi[159] bulunabileceği gibi, herhangi bir ilişki de bulunmayabilir[160]. Osmanlı kadı sicillerine bakıldığında, taraflar arasında hısımlık ilişkisinin bulunduğu çok sayıda kayda rastlanmaktadır.

Tez çalışmamız kapsamında taranan sicillerde, taraflar arasında varlığı tespit edilen hısımlık ilişkilerinin dağılımı şu şekildedir (Tablo 1):

Tablo 1: Taraflar Arası Hısımlık İlişkisi

TABLO 1: TARAFLAR ARASI HISIMLIK İLİŞKİSİ	Havâle Eden - Havâle Ödeyicisi Arasında	Havâle Eden - Havâle Alıcısı Arasında	Havâle Ödeyicisi - Havâle Alıcısı Arasında	Toplam
KARI - KOCA	4	1	1	6
KOCA - KARI	7	3	2	12
KOCA - BOŞANAN (MUTALLAKA) KARI	1	1	-	2
ANNE - OĞUL	1	-	-	1
BABA - OĞUL	3	1	-	4
BABA - ÇOCUK (CİNSİYETİ BELİRSİZ)	2	-	-	2
OĞUL - BABA	2	2	-	4

[158] eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 446.

[159] eş-Şeybânî, a.g.e., C. 10, s. 465-466.

[160] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 53.

OĞUL - ANNE	-	1	-	1
KARDEŞ - KARDEŞ	6	3	-	9
KAYINPEDER - DAMAT	1	-	-	1
DAMAT - KAYINPEDER	1	1	-	2
YEĞEN - DAYI	-	1	-	1
AMCA - YEĞEN	-	1	-	1
ENİŞTE - YEĞEN	-	1	-	1
TEYZE OĞLU - TEYZE OĞLU	1	-	-	1
BACANAK - BACANAK	1	-	-	1
AZAT EDEN - AZAT EDİLEN	1	-	-	1
TOPLAM	31	16	3	50

Taraflar arasındaki hısımlık ilişkisinin dağılımı incelendiğinde, hısımlık ilişkisi en sık havâle eden ve havâle ödeyicisi arasında gözlemlenmektedir (31). Havâle eden-havâle alıcısı arasında hısımlık ilişkisi görülme sıklığı ise, bu rakamın yaklaşık yarısıdır (16). Hısımlık ilişkisinin, havâle ödeyicisi ile havâle alıcısı arasında görülme frekansı ise diğerlerine nazaran oldukça düşüktür (3).

Taraflar arasında en sık gözlemlenen ilişki türü, evlilik ilişkisidir (18). Bunu, sırasıyla ebeveyn-çocuk ilişkisi (12) ve kardeşlik ilişkisi (9) takip etmektedir.

1.2.3.3. HUKUKÎ ALT İLİŞKİ

Havâle eden ile havâle ödeyicisi arasında, havâle ilişkisinden farklı olarak başka bir hukukî alt ilişki bulunması zorunlu değildir[161]. Alt ilişki

[161] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16; Ebu'l-mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Mûsâ b. Muhammed el-Malatî, el-Mu'tasar mine'l-Muhtasar min Müşkili'l-âsâr, C. 2, Beyrut, Âlemü'l-kütüb, t.y., s. 40; Mecelle, md. 686; Zuhaylî, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, C. 6, s. 295.

mevcut değilse, bir mutlak havâle söz konusu olur[162]. Havâle ödeyicisi, alt ilişki bulunmamasına dayanarak ifadan kaçınamaz[163].

Havâle eden ile havâle ödeyicisi arasında, havâle ilişkisinden farklı olarak başka bir hukukî alt ilişki de bulunabilir. Bu alt ilişki satış[164],

---

[162] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 309; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 298.

[163] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 291. "Mes'ele: Zeyd, dört yüz guruş dâyini Amr'ı, meblağ-ı mezbûre ile medyûnu olmayan Bekir'in üzerine havâle etdikde her biri havâleyi kabûl eyleseler, hâlen Bekir mücerred 'Benim Zeyd'e deynim yokdur' deyü meblağ-ı mezbûru vermemeğe kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Muhammed Efendi, Fetâvâ-yı Atâullah, v. 363a.

[164] Sadreddîn Ali b. Ali İbn Ebi'l-izz, et-Tenbîh alâ Müşkilâti'l-hidâye, C. 4, thk. Abdülhakîm b. Muhammed Şâkir, Enver Sâlih Ebû Zeyd, Riyad, Mektebetü'r-rüşd, 2003, s. 352.

selem[165], sarf[166], kira (icâre)[167], tüketim ödüncü (karz)[168], saklama (vedîa)[169], kefâlet[170], havâle[171], şirket[172] gibi sözleşmelerden; keza ti-

[165] Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre selem sözleşmesinde peşin bedel borcu (re'sü'l-mâl) havâle edilebilir. Bkz. Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 5, s. 82; es-Semerkandî, Tuhfetü'l-fukahâ, C. 2, s. 19. Selem sözleşmesinde bedel borcunun (re'sü'l-mâl) peşin olarak ifa edilmesi şarttır. Dolayısıyla, bedel borcunun havâlesinde havâle alıcısının sözleşmenin yapıldığı yerde, başka bir deyişle sözleşme meclisinde hâzır bulunması gerektiği gibi; havâle ödeyicisinin, meclisten ayrılmadan önce havâle alıcısına ifada bulunması gerekir. Aksi takdirde hem selem, hem de havâle sözleşmesi hükümsüz (bâtıl) olur. Bkz. Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 5, s. 203-204; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 217; es-Semerkandî, Tuhfetü'l-fukahâ, C. 2, s. 20; Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, el-Mebsût, C. 12, Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1993, s. 159. Sözleşme meclisinde ifa, havâle alıcısına veya vekîline yapılabilir. Bkz. Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 5, s. 82; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 113. Ancak Züfer'e göre, peşin bedel borcu (re'sü'l-mâl) havâle edilemez. Bkz. Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî, el-Muhîtü'l-burhânî fi'l-Fıkhi'n-nu'mânî, C. 7, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2004, s. 88. Karşı edimin (müslemün fîh) havâlesi ise, selem sözleşmesinin diğer şartları da gerçekleşmesi şartıyla, caizdir. Bkz. Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 5, s. 214; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 118; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 113.

[166] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 49. Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre sarf sözleşmesinden doğan bedel borcu havâle edilebilir. Sarf sözleşmesinde bedel borcunun peşin olarak ifa edilmesi şarttır. Dolayısıyla, havâle alıcısının sözleşmenin yapıldığı yerde, başka bir deyişle sözleşme meclisinde hâzır bulunması gerektiği gibi; havâle ödeyicisinin, meclisten ayrılmadan önce havâle alıcısına ifada bulunması gerekir. Aksi takdirde hem sarf, hem de havâle sözleşmesi hükümsüz (bâtıl) olur. Ancak Züfer'e göre, sarf sözleşmesinde bedel borcunun havâlesi caiz değildir. Bkz. Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 5, s. 218; el-Buhârî, Muhîtü'l-burhâni, C. 7, s. 182.

[167] el-Buhârî, Muhîtü'l-burhâni, C. 7, s. 536. Belirtmek gerekir ki İslâm hukukundaki icâre sözleşmesi, günümüz hukuku bakımından sadece kira sözleşmesini değil, başka sözleşme tiplerini de kapsar niteliktedir.

[168] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 55; eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 446; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 397.

[169] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 308; en-Nesefî, Kenzü'd-dekâik, s. 458; el-Halebî, Mülteka, s. 207; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 173-174; el-Mergînânî, el-Hidâye, C. 3, s. 100.

[170] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 12; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 342; es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 70; Mecelle, md. 689.

[171] Bkz.: aş. Dördüncü Bölüm, 1.2.2.

[172] Mudârebe sözleşmesinde mudârib, şirket adına havâle sözleşmesi kurabilir. Bkz. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, el-Asl, C. 11, thk. Ebu'l-vefâ el-Efgâni, Karaçi, İdâre-

caret[173], gasp[174], vakıf[175], mehir[176], ganimet[177], kısas[178] gibi ilişkilerden

tü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-islâmiyye, t.y., s. 111. Mudârib, borcun malî bakımdan daha güçlü veya daha zayıf birine nakline rıza göstermeye yetkilidir. Zira böyle bir işlem, tacirler arasında yaygın bir adettir. Bkz. Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 70; Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 312; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 5, s. 68; el-Mergînânî, el-Hidâye, C. 3, s. 208; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 8, s. 473; Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, el-Mebsût, C. 22, Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1993, s. 47. Mudârebe sözleşmesi sona erdiğinde şirketin üçüncü kişilerden tahsil edilmemiş alacakları varsa, ikili bir ayrıma gidilir. Eğer sermayeye nazaran bir kâr söz konusu ise mudârib, borçluları dava ve borçları tahsil etmekle yükümlüdür. Çünkü bu kârda onun hakkı vardır, fakat söz konusu meblağ sermaye sahibine (rabbü'l-mâl) teslim edilmedikçe mudârib kârdan pay alamaz. Eğer sermayeye nazaran bir kâr söz konusu değilse, bu durumda mudârib dava açmaya ve tahsile zorlanmaz; bunun yerine, bahsedilen alacakları havâle yoluyla sermaye sahibine (rabbü'l-mâl) devre zorlanır. Çünkü bu durumda mudârib, tıpkı vekîl gibidir ve bahsedilen alacaklar üzerinde herhangi bir hakkı yoktur. Bkz. Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 114; es-Serahsî, el-Mebsût, C. 22, s. 70-72.

[173] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 53.

[174] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 308; el-Halebî, Mülteka, s. 207; eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 446.

[175] Havâle edenin lehdâr, havâle ödeyicisinin vakıf olduğu hallerde, havâle sözleşmesinin geçerliliği konusu tartışmalıdır. Havâle edenin vakıf, havâle alıcısının lehdâr olduğu hallerde ise üçlü bir ayrım söz konusudur. Lehdârın vakıf gelirinden olan alacağı, gelir vakıf tarafından teslim alınmadan (kabz edilmeden) önce hak; teslim alındıktan sonra ayn; vakıf tarafından tüketildiği veya yok edildiği takdirde deyn niteliğindedir. İbn Âbidin'e göre söz konusu gelir, bu hallerden sadece üçüncüsünde, yani deyn niteliğinde olduğu hallerde havâle sözleşmesine konu olabilir. Daha fazla bilgi için bkz. İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 343-344.

[176] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 53; eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 465.

[177] Havâle edenin gazi, havâle ödeyicisinin devlet başkanı olduğu hallerde, havâle sözleşmesinin geçerliliği konusu tartışmalıdır. Havâle edenin devlet başkanı, havâle alıcısının gazi olduğu hallerde ise ikili bir ayrım söz konusudur. Gazinin ganimetten olan alacağı, ganimet taksîm edilmeden önce hak; taksîmden sonra ise deyn niteliğindedir. İbn Âbidin'e göre söz konusu gelir, ikinci halde, yani deyn niteliğinde olduğu hallerde havâle sözleşmesine konu olabilir. Daha fazla bilgi için bkz. İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 343-344.

[178] eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 446; es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 53; öldürme ve yaralama suçlarında mağdura ödenen tazminat için bkz. Ali Bardakoğlu, "Diyet", DİA, C. 9, İstanbul, 1994, s. 473-479; Ali Şafak, "Erş", DİA, C. 11, İstanbul, 1995, s. 307-308; Şamil Dağcı, "Hükûmet-i Adl", DİA, C. 18, İstanbul, 1998, s. 463-464.

doğan borçlara dayanabilir. Alt ilişkiden kaynaklanan borç tamamıyla havâle edilebileceği gibi, kısmen de havâle edilebilir[179].

Havâle eden ile havâle alıcısı arasında mutlaka bir borç ilişkisinin bulunması gerekir. Aksi takdirde taraflar arasındaki sözleşmenin hukukî niteliği havâle değil, vekâlet olur[180]. Bununla birlikte havâle alıcısının, havâle edeni, havâle edilen borcu havâle ödeyicisinden teslim almaya (kabz etmeye) vekîl etmesi geçersizdir[181]. Çünkü böyle bir vekâlet sözleşmesinin kurulması, havâle sözleşmesiyle hedeflenen amaca aykırıdır[182].

Havâle ilişkisinde birden fazla havâle alıcısının bulunması durumunda, bunlardan her birinin borcun belirli bir kısmı için havâle edilmesi mümkündür[183].

Havâle ödeyicisi ve havâle alıcısında herhangi bir alt ilişki bulunması gerekli değildir[184]. Nitekim taraflar arasındaki borç ilişkisinin havâle sözleşmesinden doğduğu nazara alındığında, taraflar arasında bulunması mümkün olan başka hukukî ilişkilerin, havâle sözleşmesinin hüküm ve sonuçlarından tamamen bağımsız olması gerektiği söylenebilir. Taradığımız sicillerde, havâle ödeyicisi ve havâle alıcısı arasında aynı zamanda

---

[179] Satış sözleşmesinden doğan borcun kısmen havâle edildiği 1667 tarihli bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667), n. 611.

[180] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 342; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 268; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 290; Zuhaylî, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, C. 6, s. 294. Aksi yönde bir fetvâ için bkz. "Zeyd, dâyini olmayan Amr'ı, medyûnu Bekir'in üzerine havâle edib Amr ve Bekir dahi havâleyi kabûl eyleseler, havâle-i merkûme sahîh olur mu? El-cevâb: Olur." Muhammed Efendi, Fetâvâ-yı Atâullah, v. 365b.

[181] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 340; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 281; Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim es-Semerkandî, Uyûnü'l-mesâil, thk. Salâhüddîn en-Nâhî, Bağdat, Matbaatü Es'ad, 1386, s. 252; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 292.

[182] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 292.

[183] İki havâle alıcısının bulunduğu bir havâle ilişkisinde, 4000 akçelik borcun 3000 akçesi için havâle edenlerden birinin, 1000 akçesi için ise diğerinin havâle edildiği bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653), n. 301.

[184] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 342.

başka bir hukukî alt ilişkinin bulunduğu yegâne kayıtta, söz konusu alt ilişkinin şirket ve vekâlet olması da bu görüşü destekler niteliktedir[185].

Taradığımız sicillerde, havâle eden ile havâle ödeyicisi ve havâle alıcısı arasında bulunduğunu tespit edebildiğimiz çeşitli hukukî alt ilişkilerin dağılımı şu şekildedir (Tablo 2):

Tablo 2: Taraflar Arası Hukukî Alt İlişki

TABLO 2: TARAFLAR ARASI HUKUKÎ ALT İLİŞKİ	HAVÂLE EDEN - HAVÂLE ÖDEYİCİSİ ARASINDA	HAVÂLE EDEN - HAVÂLE ALICISI ARASINDA
ALT İLİŞKİ YOK	7	-
SATIŞ (BEY')	74	47
İSTİĞLÂL YOLUYLA SATIŞ (BEY' Bİ'L-İSTİĞLÂL)	1	2
MUÂMELE-İ ŞER'İYYE	-	1
DAMÂN (TAZMİN YÜKÜMLÜLÜĞÜ)	3	3
KİRA	6	2
İCÂRETEYN	-	2
FERÂĞ	2	-
TÜKETİM ÖDÜNCÜ (KARZ)	14	50
İSTİDÂNE	2	4
SAKLAMA (VEDÎA)	4	
KEFÂLET	4	2
HİZMET	2	4
VEKÂLET	1	1
ESER	1	1
VAKIF (CÂBİ - YENİ MÜTEVELLÎ ARASINDA)	1	-
VAKIF (ESKİ MÜTEVELLÎ - YENİ MÜTEVELLÎ ARASINDA)	-	11
SULH	6	10

[185] Havâle ödeyicisinin, havâle alıcısının ortağı ve vekîli olduğu bu kayıt için bkz. YILMAZ, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748), n. 9.

MÜKÂTEBE	1	-
ŞİRKET	14	5
BAYİLİK	1	-
MEHİR	1	1
İŞTİRAK NAFAKASI (ÇOCUK İÇİN)	1	-
MİRAS HUKUKU	2	1
KAMU HUKUKU	4	2
SATIŞ VE KEFÂLET	-	1
SATIŞ VE TÜKETİM ÖDÜNCÜ (KARZ)	-	3
MUÂMELE-İ ŞER'İYYE VE TÜKETİM ÖDÜNCÜ (KARZ)	1	-
HİZMET VE TÜKETİM ÖDÜNCÜ (KARZ)	-	1
SAKLAMA (VEDÎA) VE ŞİRKET	1	-
MEHİR VE İDDET NAFAKASI	-	1
İDDET NAFAKASI VE İŞTİRAK NAFAKASI (ÇOCUK İÇİN)	-	1
SATIŞ VE BELİRTİLMEYEN BAŞKA BİR İLİŞKİ	-	1
SATIŞ, TÜKETİM ÖDÜNCÜ (KARZ) VE KEFÂLET	1	-
SATIŞ, İSTİDÂNE VE HAVÂLE	1	-
İŞLETME SÖZLEŞMESİ (HAMAM İŞLETMESİ)	1	1
TOPLAM	157	158

Tablo 2'ye bakıldığında, havâle eden ve havâle ödeyicisi arasında en sık gözlemlenen ilişkinin, diğerlerine nazaran çok büyük fark ile satış sözleşmesi (74) olduğu görülmektedir. Bu durum, havâle sözleşmesinin ifa işleviyle[186] yaygın şekilde kullanıldığını göstermektedir. Satış sözleşmesini, nispeten çok daha düşük rakamlarla tüketim ödüncü (karz)

[186] Bkz.: yuk. Birinci Bölüm, 1.3.

sözleşmesi (14) ve şirket sözleşmesi (14) takip etmektedir. Havâle eden ve havâle alıcısı arasındaki ilişkiye gelince, en sık rastlanan alt ilişki türleri tüketim ödüncü (karz) sözleşmesi (50) ve satış sözleşmesi (47) olarak tespit edilmekte, daha sonra ise vakıf ilişkisinden doğan borçlar (11) ve sulh sözleşmesi (10) gelmektedir.

1.3. Konu

1.3.1. GENEL OLARAK

Havâle sözleşmesine konu olan malvarlığı değeri, fıkıh kitaplarında "muhâlün bih" ve "muhtâlün bih" olarak adlandırılmaktadır[187].

Satım sözleşmesinden doğan bedel (semen), satıcı tarafından teslim alınmadan (kabz edilmeden) önce, havâle sözleşmesine konu olarak üçüncü bir kişi üzerine nakledilebilir[188]. Keza havâle sözleşmesinin konusu, rehin sözleşmesi uyarınca rehin olarak verilebilir[189].

Osmanlı kadı sicillerinde genellikle havâle edenin havâle alıcısına olan borcuyla, havâle ödeyicisinin havâle alıcısına ödemesi kararlaştırılan meblağın aynı cins ve miktarda olduğu görülmektedir. Ancak söz konusu borç ile kararlaştırılan meblağın farklı iki cins olduğu da vâkîdir[190].

Havâle sözleşmesinin konusunu oluşturan malvarlığı değerinin taşıması gereken bazı şartlar söz konusudur: Bu değer bir deyn niteliğinde, sahih ve belirli bir borç olmalıdır.

[187] Bkz.: yuk. Birinci Bölüm, 1.6.

[188] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 43.

[189] eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 136.

[190] Havâle edenin havâle alıcısına 1500 akçe borçlu olduğu bir havâle ilişkisinde, havâle ödeyicisinin havâle alıcısına 14 guruş ödemesi kararlaştırılmıştır. Bkz. Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732), n. 76.

1.3.2. HAVÂLENİN KONUSUNUN TAŞIMASI GEREKEN ŞARTLAR

1.3.2.1. DEYN NİTELİĞİNDE OLMASI

Bir malvarlığı değerinin havâle sözleşmesine konu olabilmesi için, deyn[191] niteliğinde olması gerekir[192]. Bu nedenle sadece para borcu değil, selem sözleşmesinden doğan karşı edim borcu (müslemün fîh) gibi borçlar da havâleye konu olabilmektedir[193]. Ayn niteliğindeki malvarlığı değerleri, havâle sözleşmesine konu olamaz[194]. Bunun nedeni, deynlerin naklinin hükmî ve itibarî şekilde gerçekleşmesi, başka bir deyişle manevî ve soyut şekilde olması; buna karşılık aynların naklinin hissî ve fizikî şekilde gerçekleşmesi, başka bir deyişle maddî ve somut şekilde olmasıdır[195]. Havâle sözleşmesinin nakil ve tahavvül (değişim, dönüşüm) manasına geldiği[196] nazara alındığında, bu durum daha da iyi anlaşılır. Nitekim İslâm hukuku nazarında, ayn niteliğindeki bir malvarlığı değerinin sözlü olarak nakledilmesi halinde, söz konusu değer fizikî olarak hiçbir şekilde nakle ve tahavvüle uğramazken[197]; deyn niteliğindeki bir malvarlığı de-

[191] İslâm hukuku bağlamında deyn, en basit tanımıyla malvarlığının pasif kısmında yer alan cins borcunu ifade eder. Bkz. Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, "İslam Hukukunda Mülk'ün Çeşitleri ve Sebepleri", çev. Servet Armağan, İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi, C. 15, No: 18, 1990, s. 144-145; Mehmet Akif Aydın, "Deyn", DİA, C. 9, İstanbul, 1994, s. 267.

[192] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16; el-Merginânî, Bidâyetü'l-mübtedî, s. 148; en-Nesefî, Kenzü'd-dekâik, s. 458; el-Kudûrî, Muhtasar, s. 120; el-Halebî, Mülteka, s. 204; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 341; el-Merginânî, el-Hidâye, C. 3, s. 99; Mevsilî, el-İhtiyâr, C. 3, s. 4; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 239; Mecelle, md. 689.

[193] Bkz.: yuk. İkinci Bölüm, 1.2.3.3.

[194] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16; el-Merginânî, el-Hidâye, C. 3, s. 99; Mevsilî, el-İhtiyâr, C. 3, s. 4.

[195] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 308; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 343; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 171; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 239; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 268; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 291; Karaman, Mukayeseli İslam Hukuku, C. 2, s. 566; Çeker, İslâm Hukukunda Akidler, s. 199.

[196] el-Merginânî, el-Hidâye, C. 3, s. 99; Mevsilî, el-İhtiyâr, C. 3, s. 4; Zuhaylî, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi.

[197] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 268.

ğerinin nakli halinde ise, söz konusu değerin ifası yeni alacaklı tarafından talep edilebilir hale gelir[198]. Dolayısıyla havâle sözleşmesine aynlar konu olamazken, deynler konu olabilir. Buna paralel olarak, taradığımız kadı sicillerinde bir aynın havâle edilmesine dair talep veya uyuşmazlık içeren herhangi bir kayda rastlamadık.

Bir hakkın, eş deyişle hak niteliğindeki bir malvarlığı değerinin, havâle sözleşmesine konu olup olamayacağı hususu tartışmalıdır. Klasik fıkıh kitaplarında yer almayan bu hususta iki farklı görüş söz konusudur. Birinci görüş hak kavramını, malvarlığında sabit olan ve deynlerin dışında kalan haklar, özellikle de alacak hakkı olarak algılamakta ve hakkın havâlesini, alacağın temliki şeklinde değerlendirmektedir. Bu görüşe göre, alacağın temlik edilmesine imkân sağlayan mukayyed havâle, dört mezhep tarafından ittifakla kabul edildiğine göre, alacağın temliki manasına gelecek şekilde haklar da havâle sözleşmesine konu olabilmelidir[199]. İkinci görüş ise, hak kavramını malvarlığında henüz bir ayn veya deyn olarak sabit olmamış haklar olarak ele alır. Bu durumda vakıftan gelir alma hakkı olan lehdârın, vakıf tarafından henüz iktisâp edilmemiş maldaki hissesi, gazinin taksîm edilmemiş ganimetteki hissesi gibi haklar, lehdârın ve gazinin malvarlığında henüz ayn veya deyn olarak sabit olmadığı için havâle edilemez; dolayısıyla, haklar havâle sözleşmesine konu olamaz[200]. Görüldüğü üzere, bu konudaki görüş ayrılığının temelinde, hak kavramına verilen mananın farklı olması yatmaktadır[201].

---

[198] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 308; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 171; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 239.

[199] Zuhaylî, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, C. 6, s. 297-298; "AAOIFI Standard No. 7", s. 189; Saleem, Islamic commercial law, s. 141; Davide Geneletti, Norzailawati Mohd Noor, Islamic financial system: principles and operations, 2. bs, Kuala Lumpur, ISRA, 2016, s. 285.

[200] Bu tarz haklara vakıftan gelir alma hakkı olan lehdârın, henüz vakıf tarafından teslim alınmamış (kabz edilmemiş) payı, keza gazinin taksîm edilmemiş ganimetteki payı misâl verilebilir. Daha fazla bilgi için bkz. İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 343-344; Ekinci, İslâm Hukuku, s. 481.

[201] Bardakoğlu, "Havâle", s. 509-510.

1.3.2.2. SAHİH BİR BORÇ OLMASI

Bir borcun havâle sözleşmesine konu olabilmesi için, sahih bir borç olması gerekir[202]. Terim olarak sahih borç, ifa ve ibrâ dışında düşmeyen borçları ifade eder[203]. Binâenaleyh zekât[204], âkılenin ödemekle yükümlü olduğu diyet[205], işlenen suç nedeniyle hükmedilen para cezası[206], ferâğ sözleşmesinden doğan ferâğ bedeli[207] gibi borçlar, ifa ve ibrâ dışında ölüm sebebiyle de düşmeleri nedeniyle havâle sözleşmesine konu olamaz.

Bir borcun sahih borç niteliğinde olması için, hukuka uygun olması gerekir. Binâenaleyh müslüman bir kimsenin içki satışından doğan alacağı havâle sözleşmesine konu olamayacağı gibi[208], kumar ve rüşvet borcu gibi borçlar da havâle edilemez[209]. Keza borcun bağlayıcı (lâzım) bir borç olması gerekir[210]. Dolayısıyla kullanım ödüncü (ariyet) ve şirket sözleş-

---

[202] Mecelle, md. 689; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 299.

[203] el-Cürcânî, Mu'cemü't-ta'rifât, s. 93; Muhammed Amîm el-İhsân el-Müceddidî el-Bereketî, Kavâidü'l-fıkh, Karaçi, es-Sadefü Bibilşariz, 1986, s. 296; Hüsamüddîn el-Hüseyn b. Alî b. Haccâc b. Alî es-Siğnâkî, el-Kâfî Şerhü'l-pezdevî, C. 3, thk. Fahrüddîn Seyyid Muhammed Kânit, y.y., Mektebetü'r-rüşd li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2001, s. 1126; Ekinci, İslâm Hukuku, s. 481.

[204] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 302.

[205] Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer Ebû'l-Hüseyn el-Kudûrî, et-Tecrîd, C. 3, thk. Muhammed Ahmed Sirâc, Ali Cum'a Muhammed, Kahire, Darü'l-islâm, 2006, s. 1262.

[206] "Voyvoda olan Zeyd, Amr'ı bir cürm ile ithâm edib şu kadar akçe cerîmeye kesdikde, Zeyd ol kadar akçe dâyini Bekir'i cerîme-i mezbûreden edâ etmek üzere havâle-i mukayyede ile havâle eylese, havâle-i mezbûre sahih olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Ali Efendi, Fetâvâ, v. 84b.

[207] "Mes'ele: Zeyd, mutasarrıf olduğu ciheti şu kadar akçe mukâbelesinde Amr'a fâriğ oldukdan sonra, Zeyd ol kadar akçe dâyini Bekir'i bedel-i ferâğdan edâ etmek üzere Amr'ın üzerine havâle-i mukayyede ile havâle eylese, havâle-i merkûm sahîha olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Ebu's-suûd Efendi, Fetâvâ (İÜMK), v. 50b; aynı yönde bkz. Feyzullah Efendi, Fetâvâ-yı Feyziye, s. 232.

[208] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 86.

[209] Ekinci, İslâm Hukuku, s. 481.

[210] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16.

mesinden doğan borçlar[211], mükâtebe sözleşmesinden doğan kitâbet bedeli[212], satım sözleşmesinde muhayyerlik nedeniyle bağlayıcı hale gelmemiş bedel (semen) borcu, yaptığı işlemler yasal temsilcinin onayına kadar askıda hükümsüz (mevkûf) olan çocuğun ve sınırlının (mahcûr) borçları gibi borçlar havâle sözleşmesine konu olamaz[213].

Fıkıh kitaplarında, bir borcun sahih borç olup olmadığını karar vermek için, borcun kefâlet sözleşmesi ile teminat altına alınabilmesi kriter olarak belirlenmiştir. Buna göre, kefâlet sözleşmesine konu olabilen borçlar sahih borçtur ve bu borçlar havâle sözleşmesine de konu olabilir[214]. Dolayısıyla satım sözleşmesinden doğan bedel (semen) borcu, kira (icâre) bedeli[215], tüketim ödüncü sözleşmesinden (karz) doğan borç, tazminat borcu[216], mehir borcu[217] gibi borçlar havâle sözleşmesine konu olabilirken; kocanın evlilik süresince karısına karşı yükümlü olduğu nafaka borcu[218] gibi borçlar havâle sözleşmesine konu olamaz.

1821 tarihli bir kayıtta havâle alıcısının, mahkemeye başvurarak dava açmak suretiyle havâle ödeyicisinden ifa talebinde bulunması üzerine mahkeme, taraflar arasındaki borcun sahih olmayan bir borç olan ferâğ bedeli olması sebebiyle havâlenin hükümsüz (fâsid) olduğuna

---

211 Ekinci, İslâm Hukuku, s. 481.

212 Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 341; el-Kudûrî, et-Tecrîd, C. 6, s. 2834; el-Cürcânî, Mu'cemü't-ta'rifât, s. 93.

213 Zuhaylî, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, C. 6, s. 294.

214 Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 342-343; Mecelle, md. 687-688; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 300-301; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 291.

215 Bilmen, Kamus, C. 6, s. 291.

216 Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 302.

217 Faruk Emrah Oruç, "İslâm Hukukunda Deyn", Selçuk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 28.

218 Karı, nafakası için üçüncü kişilerden kocası adına borç alma konusunda hâkim kararı almadıkça, bu nafaka borcu kefâlet sözleşmesine konu olamaz. Bkz. Bilmen, Kamus, C. 6, s. 291.

hükmederek davacı havâle alıcısının talebini reddetmiş ve söz konusu alacağın havâle edene yöneltilmesi gerektiğini belirtmiştir[219].

1.3.2.3. BELİRLİ OLMASI

Havâle sözleşmesine konu olan borcu belirli olması gerekir. Miktarı belirsiz ve bilinmeyen bir borç, havâle sözleşmesine konu olamaz[220].

1.4. Şekil

Havâle sözleşmesi herhangi bir şekil şartına tabi değildir. Fıkıh kitaplarında havâle sözleşmesinin şekline dair herhangi bir zorunluluk belirtilmemiştir. Bununla birlikte, Bakara suresinin 282. ayetine[221] dayanan bir görüş havâle sözleşmesinin ispat kolaylığı açısından yazılı şekilde yapılmasını savunmuştur[222].

Herhangi bir şekil şartına tabi olmayan havâle sözleşmesinin, yazılı şekilde yapılmasının önünde herhangi bir engel yoktur. Nitekim tarihte havâle sözleşmesinin yazılı olarak yapıldığına da şahit olunmaktadır[223].

Havâle sözleşmesi, kıymetli evrak şeklinde de tezâhür edebilir. Bu bağlamda özellikle poliçenin yaygın bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir. Alacaklının borçluya hitaben düzenlediği ve üçüncü bir kişiye

---

[219] "(...) takrîr-i meşrûhu üzere bedel-i ferağdan havâle-i fâside ile eylediği havâle da'vâsı şer'an bâtıla olmağla mu'tebere ve mesmû'a olmayup (...)" bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238 / M. 1821-1822), n. 150.

[220] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 343; Mecelle, md. 688; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 301; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 290.

[221] Söz konusu ayetin meâli şu şekildedir: "Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. (...)" bkz. Halil Altuntaş vd., Kur'an-ı Kerim Meâli, 12. bs, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011, s. 56-57. Söz konusu ayet hakkında daha fazla bilgi için bkz. Burhan Baltacı, "Bakara Suresi 282. Ayetin Genel Özellikleri ve Fıkhî Kavramları", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 8, No: 1, t.y., s. 147-177.

[222] Cekici, "La cadre juridique", s. 249.

[223] Udovitch, "Reflections on the institutions of credits and banking in the medieval Islamic near east", s. 10.

ödemede bulunması emrini içeren poliçe[224], hukukî nitelik itibariyle fıkhen havâle olarak kabul edilmektedir[225]. Bu durumda poliçeyi keşîde eden kişi havâle eden, muhatap havâle ödeyicisi, lehdâr ise havâle alıcısı olmakta, keşîde işlemi ise havâle yapılması manasına gelmektedir. Osmanlı kadı sicillerine bakıldığında, poliçenin yaygın bir kullanıma sahip olduğu görülür. Kayıtlarda havâle eden, bir poliçe keşîde ederek poliçeyi lehdâr durumundaki havâle alıcısına vermekte, sonrasında ise söz konusu poliçe muhatap durumundaki havâle ödeyicisine ibrâz edilmektedir. Muhatap durumundaki havâle ödeyicisi, poliçeyi kabul ettiği takdirde havâle sözleşmesi kurulmakta[226], aksi takdirde sözleşme geçerlilik kazanamamaktadır[227]. Bu durum, havâle sözleşmesinin, havâle ödeyicisinin gıyâbında havâle eden ve havâle alıcısı arasında kurulabileceği, havâle ödeyicisinin icâzet vermesi ile geçerli hale geleceği ve icâzetin verilmesine dek askıda hükümsüz (mevkûf) olduğuna dair Ebû Yûsuf'un görüşünün Osmanlı hukukunda bilfiil uygulanan görüş olduğunu göstermektedir[228].

---

[224] Abdülaziz Bayındır, Ticaret ve Faiz, İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007, s. 266; İshak Emin Aktepe, Katılım Finans, İstanbul, TKBB Yayınları, 2018, s. 211.

[225] Bayındır, Ticaret ve Faiz, s. 266; Şenyurt, "18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Poliçe Kullanımı ve Poliçeci Esnafı", s. 29.

[226] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671), n. 477; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), n. 697; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691), n. 447; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil (H. 1255-1256 / M. 1839-1840), n. 559; Yılmaz, a.g.e., n. 565; Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), n. 183; Yılmaz, a.g.e., n. 228; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689), n. 327; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), n. 346; Yılmaz, a.g.e., n. 441; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238 / M. 1821-1822), n. 143; Yılmaz, a.g.e., n. 304; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), n. 326; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172 / M. 1758), n. 374; havâle ödeyicisinin havâle sözleşmesi için önceden genel bir rıza verdiği ve bu nedenle poliçeyi ayrıca kabulüne gerek bulunmayan bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (H. 1242 / M. 1826-1827), n. 398.

[227] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), n. 173.

[228] Bkz.: yuk. İkinci Bölüm, 1.2.1.4.

Bunun yanında, havâle sözleşmesinin poliçe yoluyla kurulmasının önemli bir işlevi, uluslararası[229] ve bölgelerarası[230] ticarete imkân sağlamasıdır.

Havâle sözleşmesinin tezâhür ettiği bir diğer kıymetli evrak türü çektir. Çek keşîde edilmesi, hukukî niteliği açısından fıkhen havâle olarak nitelendirilmektedir[231]. Çek keşîde edilmesi durumunda keşîdeci havâle eden, muhatap havâle ödeyicisi, lehdâr ise havâle alıcısı niteliğindedir. Osmanlı uygulamasına bakıldığında, taradığımız sicillerde havâle sözleşmesinin çek keşîde etmek suretiyle, veya çek manasına geldiği ileri

---

[229] Havâle sözleşmesinin poliçe yoluyla kurulduğu bir kayıtta, davalı müste'men mahkemeye yetki itirazında bulunmuş ve itirazı mahkeme tarafından kabul edilmiştir: "(...) gıbbe's-suâl mezkûr Forenton cevâbında husûs-ı mezbûru bi'l-külliye inkâr eylediğinden mâ'adâ İngiliz müste'menlerinin dâr-ı İslâm'da ettikleri mu'âmelâta müte'allika olan da'vâ ve nizâ'ları için mürâfa'a-i şer' olduklarında müdde'îlerinin yedinde hüccet-i şer'iyyeleri yok ise bilâ-hüccet da'vâları istimâ' olunmayıp ve üzerlerine şehâdet edenlerin şehâdetleri istimâ' olunmamak bâbında tuğrâ-yı garrâ-yı sultânî ile mücellâ ahidnâme ve Şeyhülislâm hazretlerinden fetvâ-yı şerîfe olup müdde'î-i mezkûr İvaz'ın yedinde dahi husûs-ı mezbûr için hüccet-i şer'iyye olmayıp işbu yedimde olan ahidnâmeye ve fetvâ-yı şerîfeye nazar olunsun deyû ibrâz edip ahidnâmeye nazar olundukda mazmûnu takrîr-i meşrûhuna muvâfık bulunup fetvâ-yı şerîfeye nazar olundukda mazmûn-ı münîfinde müste'men tâifesinden bir tâifeye pâdişâh-ı İslâm ahidnâme verip tâife-i mezbûrenin dâr-ı İslâm'da ettikleri mu'âmelâta müte'allik olan da'vâ ve nizâ'ları için mürâfa'a-i şer' olunduklarında ol mâddeye mukaddemâ yedlerinde hüccet-i şer'iyyeler yok ise bilâ-hüccet da'vâları istimâ' olunmayıp, üzerine şehâdet edenlerin şehâdetleri istimâ' olunmaya deyû men' olunup ahidnâmelerinde böyle kayd ve tahrîr olunmuşken, hâlâ tâife-i mezbûreden yedinde hüccet-i şer'iyye olmayan 'Zeyd'in Amr ile olan da'vâsına hâkimü'ş-şer' bilâ-hüccet şuhûd istimâ'ına kādir olur mu deyû suâl olunup cevâb, olmaz' deyû buyurulmağın müdde'î-i mezbûr İvaz istintâk olundukda bu husûs için yedinde hüccet-i şer'iyye olmadığına ikrâr ve i'tirâf etmeğin ahidnâme ve fetvâ-yı şerîfe mûcebince mu'ârazadan men' birle (...)" bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074 / M. 1663-1664), n. 1216.

[230] 19. yüzyılda Karadeniz'deki Kalas kasabası ve İstanbul arası ticarî ilişkiler için bkz. Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), n. 183; Yılmaz, a.g.e., n. 228; 19. yüzyılda Kalas kasabasının ticarî durumu için bkz. Hadis Süt, "19. Yüzyılda Kalas (Galati) İskelesi", Uludağ Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 40-47.

[231] Bayındır, Ticaret ve Faiz, s. 269; Aktepe, Katılım Finans, s. 222; "Faizsiz Finans Sözlüğü", TKBB, 2020, s. 18, (Çevrimiçi) https://www.tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Faizsiz-Finans-Sozlugu-revised.pdf, 20.07.2020.

sürülen[232] sakk[233] vasıtasıyla kurulduğu herhangi bir kayda rastlamadık. Çeke ilişkin olarak, 1914 yılında 24 Cemâdiye'l-ûlâ 1332 (M. 20 Nisan 1914) tarih ve 257 sayılı Çekler Hakkında Kânûn-ı Muvakkat yürürlüğe girmiştir[234]. Kadı sicillerinde çeke ilişkin kayıtlara rastlanmaması, Çekler Hakkında Kânûn-ı Muvakkat'ın 1914 gibi oldukça geç bir tarihte yürürlüğe girmesi[235] ve çek kullanımının Osmanlı halkı arasında yaygın olmaması[236], havâle sözleşmesinin çek keşîde etmek suretiyle kurulmasının Osmanlı hukukunda sık karşılaşılan bir uygulama olmadığı kanaatini uyandırmaktadır.

Poliçe ve çek keşîde etmenin yanında, kıymetli evrakın ciro edilmesi[237] de hukukî niteliği bakımından havâle sözleşmesi niteliğindedir[238]. Nitekim 18 Ramazan 1266[239] (M. 28 Temmuz 1850) tarihinde yürürlü-

---

232 Kallek, "Sak", s. 585.

233 Osmanlı hukuku bağlamında sakk, "mahkemelerde yazılıp kadının tasdik yazısını içermeyen belge "mahkemelerde yazılıp kadının tasdik yazısını içermeyen" belgeleri ifade eder. Bkz. Süleyman Kaya, "Sak", DİA, C. 35, İstanbul, 2008, s. 586; sakk tabirinin bu manada kullanıldığı kayıtlara misalen bkz. Yılmaz, İKS Anadolu Sadareti Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1247-1250 / M. 1831-1834), n. 91; Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637-1638), n. 492; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS İstanbul Mahkemesi 191 Numaralı Sicil (H. 1000-1027 / M. 1591-1617), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 276; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), n. 424.

234 Düstûr: Tertîb-i Sânî, C. 6, Dersaâdet, Matbaa-yı Âmire, 1334, s. 535 vd.. Bu düzenlemenin, çekin havâle niteliğine ilişkin 7. maddesi şu şekildedir: "Hâmiline te'diyesi meşrût çek müstesnâ olmak üzere her nev' çek sûret-i mahsûsada emre muharrer olmasa bile ciro tarîkiyle kâbil-i nakildir. Keşîdeci çeke "emre muharrer değildir" kelimelerini veyâhud âna muâdil bir ta'bîr dercettiği takdirde çek ancak bir havâle-i âdiye şeklinde ve ânın hükmiyle kâbil-i nakil olur." bkz. a.g.e., C. 6, md. 536.

235 1914 tarihli bu muvakkat kanundan daha önceki tarihlerde yürürlüğe giren herhangi bir hukukî düzenlemeye rastlayamadığımızı belirtmek gerekir.

236 Çakıcı, "19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Kıymetli Evrakların Hukuki ve İktisadi İşlevleri", s. 41.

237 Ciro kavramı için bkz. Abdullah Revaha Gencer, Kıymetli Evrakta Ciro Kavramı, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2020, s. 5-8.

238 Bayındır, Ticaret ve Faiz, s. 204.

239 Düstûr'da söz konusu kanunnamenin tarihi 18 Ramazan 1286 şeklinde verilmiştir. Bu tarih, miladî takvime göre 22 Aralık 1869'a tekabül eder. Ancak hem literatürde aksi yön-

ğe giren Kânûnnâme-i Ticâret'in pek çok maddesinde "havâle" tabiri ciro manasında kullanılmıştır[240].

1.5. Vade

Havâle sözleşmesinin kurulması esnasında taraflar vade konusunda özel bir anlaşma yapmamışlar ise, havâle edilen borç bakımından, havâleden önceki vade geçerliliğini korur. Sözgelimi, muaccel olan bir borç havâle edilirken taraflar vade konusuna değinmemişler ise, söz konusu borç havâle edildikten sonra da muaccel olur. Aynı şekilde, eğer borç süreye bağlı (müeccel) ise, havâleden sonra havâle ödeyicisi aynı vadeye sahip olmaya devam eder[241]. Zira borç havâle edilirken, havâle edenin borcu olarak sahip olduğu nitelikleri korur[242]; başka bir deyişle, havâle edenin borcu, aynı şekliyle ödeyicisinin borcu haline gelir[243].

Havâle sözleşmesinin kurulması aşamasında taraflar arasında özel bir anlaşma yapılması da mümkündür. Taraflar arasında yapılacak anlaşma neticesinde muaccel olan borç, yine muaccel olarak havâle edilebileceği gibi[244], vadeye bağlanarak (müeccelen) da havâle edilebilir[245]. Keza taraflar, vadeye bağlı olan (müeccel) borcun farklı bir vadeye bağlanmak

de görüş birliği bulunması, hem de Düstûr'un aynı cildinin takip eden sayfalarında yer alan "Ticâret Kânûnnâme-i Hümâyununa Zeyl" için 9 Şevvâl 1276 tarihinin verilmesi, 1286 tarihinin sehven yazıldığı ve doğrusunun 1266 olduğu intibaını güçlendirdiği için, biz de 1266 tarihini daha doğru buluyoruz. Bkz. Düstûr: Tertîb-i Evvel, C. 1, y.y., Matbaa-yı Âmire, 1289, s. 445 vd.

[240] a.g.e., C. 1, s. 391-398, md. 94, 95, 97, 98, 99, 110, 111, 113, 115, 117, 124, 129, 130; keza a.g.e., C. 1, s. 427-428, md. 249, 250.

[241] eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 5, s. 174; es-Suğdî, en-Nütef fi'l-fetâvâ, C. 2, s. 755; Mecelle, md. 697; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 303; bu yönde bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (H. 981-1000 / M. 1573-1591), n. 411.

[242] el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 248.

[243] Bardakoğlu, "Havâle", s. 511.

[244] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 342.

[245] eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 465; es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 70; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 342.

suretiyle havâle edilmesini de kararlaştırabilirler[246]. Vade konusunda bu şekilde özel bir anlaşma yapılır ise, tarafların bu anlaşmaya riayet etmeleri gerekir[247].

Taraflar, borcun muacceliği için belirsiz bir vade (mesela hasat vakti gibi) de belirleyebilirler. Vadenin belirsiz olması, sözleşmenin geçerliliği bakımından engel oluşturmaz[248]. Keza taraflar arasında bulunan alt ilişkideki borcun vadeye bağlanamıyor olması, havâle sözleşmesine konu olan borcun vadeye bağlanmasına engel teşkil etmez[249]. Zira vadeye bağlanan borç alt ilişkideki borç değil, havâle ilişkisindeki borçtur.

Vadeyi bizâtihi havâle alıcısı tanıyabileceği gibi, havâle alıcısının vekîli de tanıyabilir[250]. Keza borç kendisi üzerine vadeye bağlanmış halde havâle edilen havâle ödeyicisi, havâle sözleşmesinin diğer koşullarını sağlamak kaydıyla, söz konusu borcu üçüncü bir kişinin üzerine aynı veya

---

[246] eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 465; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 341-342.

[247] es-Suğdî, en-Nütef fi'l-fetâvâ, C. 2, s. 755; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 303. "Bekir, ecel-i muayyen ile Zeyd'e medyûn olub, Zeyd dahi Amr'a esir bahâsından medyûn olıcak Bekir'de olan meblağını eceli münkazî oldukda almak üzere Amr'a havâle edib Bekir ve Amr havâle-i mezkûreyi kabûl etdikden sonra, Bekir'in ecel-i deyni münkazî olub zimmetinde olan meblağdan bir mikdârını Amr'a verib bakiyesini "Bazı esbâbım vardır satmayınca veremem" deyü imtinâ' edib Amr râzı olmadığı takdirce, bilâ-mehl taleb edib almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur ecel deyn münkazî olucak vücûb-ı edâ mütehakkik olur." bkz. Muhammed Ebu's-suûd Efendi, Fetâvâ-yı Ebu's-Suûd, AÜİF NEK, No: 1268972, 1066, n. 121b-122a; "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Bekir'in üzerine havâle-i mutlaka ile havâle ve Amr ve Bekir havâleyi kabul ediklerinden sonra, Amr meblağ-ı mezbûru ecel-i ma'lûme te'cîl etmiş olsa, Amr ecel hulûl etmediğin meblâğ-ı mezbûru Bekir'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Abdullah Efendi, Behcetü'l-fetâvâ, s. 331.

[248] eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 466; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 342; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 303.

[249] "Zeyd, karzdan şu kadar akçe dâyini Amr'ı ol kadar akçe medyûnu Bekir'in üzerine havâle ve Amr ve Bekir'den her biri havâleyi kabûl etdikden sonra, Bekir meblağ-ı mezbûru bir sene tamamına dek te'cîl eylese, hâlen Amr 'Meblağ-ı mezbûr karz olmağla te'cîl sahîh olmaz' deyüb kable-hulûli'l-ecel meblağ-ı mezbûru Bekir'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Dürrîzâde, Netîcetü'l-fetâvâ, v. 97b.

[250] Vadenin vekîl tarafından tanındığı bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652), n. 68.

farklı bir vade ile havâle edebilir[251]. Yasal temsilci (velî veya vasî), çocuğun muaccel olan alacağının, vadeye bağlanmak suretiyle (müeccelen) havâle edilmesine rıza gösteremez[252]; fakat Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre, söz konusu alacak hakkı, yasal temsilcinin yapmış olduğu bir sözleşmeden doğmuş ise rıza gösterebilir[253].

Vadeye bağlanan borç, vadenin gelmesinden önce de ifa edilebilir[254].

Osmanlı kadı sicillerine bakıldığında, muaccel borçların belirli bir vadeye (6 ay[255], 91 gün[256], 80 gün[257], 61 gün[258], 1 ay[259], 18 gün[260], 3 gün[261], 1 gün[262] gibi) veya hem vadeye hem de taksite[263] bağlanarak

---

[251] eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 467.

[252] eş-Şeybânî, a.g.e., C. 10, s. 466.

[253] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 342; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 303.

[254] eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 466; es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 71; es-Suğdî, en-Nütef fi'l-fetâvâ, C. 2, s. 756.

[255] Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 924-927 / M. 1518-1521), n. 77.

[256] Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748), n. 955.

[257] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027 / M. 1618), n. 178.

[258] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709), n. 456; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), n. 306.

[259] Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940-942 / M. 1534-1536), n. 407.

[260] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667), n. 611.

[261] Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000 / M. 1590-1591), n. 79.

[262] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 195; Yılmaz, a.g.e., n. 603; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238 / M. 1821-1822), n. 143; Yılmaz, a.g.e., n. 300; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), n. 459; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), n. 293; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172 / M. 1758), n. 13; Yılmaz, a.g.e., n. 145.

[263] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 120.

havâle ödeyicisi üzerine nakledildiği tespit edilmektedir. Bunun yanında, muaccelen ödenmek üzere havâle edilmiş borcu ödeme güçsüzlüğü nedeniyle ifa edemeyen havâle ödeyicisinin talebi üzerine, söz konusu borcun sonradan vadeye bağlandığı kayıtlara rastlanmaktadır[264]. Öte yandan, kısmen ifa edilen muaccel borcun kalan kısmının vadeye[265] veya hem vade hem de taksite[266] bağlandığına da kayıtlarda tesadüf edilmektedir. Taradığımız sicillerde, çocuğa ait muaccel alacak hakkının havâle edildiğine dair herhangi bir kayda ise rastlanmamıştır.

Sicillerde, vadenin gelmesine rağmen borcun ifa edilmemesinin zaman zaman bir yaptırıma bağlandığı görülmektedir[267]. Bir kayıtta havâle ödeyicisinin, 1 ay olarak kararlaştırılan vade içerisinde borcu ifa edemezse, satılıp bedelinden ödenmek üzere bir sarı kemhayı rehin olarak üçüncü kişiye teslim ettiği ve bu üçüncü kişiye satış için vekâlet verdiği kaydedilmiştir[268]. Başka bir kayıtta, havâle ödeyicisinin 3 gün olarak tayin

---

[264] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil (H. 1255-1256 / M. 1839-1840), n. 10; Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), n. 398; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027 / M. 1618), n. 552; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689), n. 305; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238 / M. 1821-1822), n. 300; Yılmaz, a.g.e., n. 449; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), n. 315; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740-1742), n. 261; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 1438.

[265] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 545; Yılmaz, a.g.e., n. 33.

[266] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / M. 1786-1787), n. 203; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 78; Yılmaz, a.g.e., n. 411; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), n. 159; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034 / M. 1623-1624), n. 34.

[267] Bu uygulama, ilk bakışta ceza koşuluna benzemekteyse de, sağlıklı bir değerlendirme için daha detaylı bir incelemeye ihtiyaç vardır. Ceza koşulu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Şevket Pekdemir, İslâm Hukukunda Sözleşmelerde Cezâî Şart, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2016.

[268] Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940-942 / M. 1534-1536), n. 407.

edilen vade içerisinde borcu ifa edememesi durumunda, Said b. Eymir[269] adlı birine 10.000 akçe nezri[270] olacağı kayda geçirilmiştir[271].

1.6. Şart

1.6.1. TA'LÎKÎ ŞART

Geniş anlamda ta'lîkî şart, bir hukukî işlemin hüküm ve sonuç doğurmasının gelecekteki bir olaya bağlanmasını ifade eder. Geniş anlamda ta'lîkî şart, kendi içerisinde dar anlamda ta'lîkî (geciktirici) şart ve infisâhî (bozucu) şart olarak ikiye ayrılır[272]. Havâle sözleşmesi, sözleşmenin niteliğine uygun düşen geniş anlamda ta'lîkî şartlara bağlanabilir[273].

Havâle sözleşmesi, havâle ödeyicisinin belirli bir malı satarak, borcu bu malın satışından elde edeceği bedel ile ödemesi şartına bağlanabilir. Bu durumda ikili bir ayrım yapılır. Eğer havâle ödeyicisi, söz konusu mal üzerinde tasarruf hakkına sahip ise; diğer bir ifadeyle, havâle ödeyicisi malı satmaya hukuken yetkili ise, havâle sözleşmesi bu durumda geçerli; aksi takdirde geçersizdir[274]. Binâenaleyh havâle sözleşmesi, (I) üçüncü kişiye ait belirli bir mal satılarak, (II) yâhut havâle edenin rızası olmaksızın kurulan sözleşmede havâle edene ait belirli bir mal satılarak, malın bedelinden ifa edilmek şartıyla kurulmuş ise, havâle sözleşmesi hükümsüz (fâsid) olur. Zira bu iki durumda havâle ödeyicisi, söz konusu mallar

---

[269] İlgili kayıttan Said b. Eymir'in sıfatı tam olarak anlaşılamamakla beraber, üçüncü kişi olması yüksek ihtimal, havâle eden olması düşük ihtimal olarak görünmektedir. Havâle ödeyicisi ve havâle alıcısı olmadığı konusunda ise tereddüt yoktur.

[270] Nezir, Osmanlı Devleti'nde kamu düzenini sağlamak üzere kullanılan bir mekanizmayı ifade eder. Daha fazla bilgi için bkz. Cemal Çetin, "Kamu Düzeninde Alternatif Bir Yöntem: Nezir", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 8, No: 36, 2015, s. 287-310.

[271] Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000 / M. 1590-1591), n. 79.

[272] Osman Kaşıkçı, "Şart", DİA, C. 38, İstanbul, 2010, s. 365. İslâm hukukundaki geniş anlamda ta'lîkî şart kavramı, günümüz hukukundaki şart kavramı ile paralellik göstermektedir.

[273] Çeker, İslâm Hukukunda Akidler, s. 123.

[274] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 310; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 251.

üzerinde tasarruf yetkisine sahip değildir. Bununla beraber, (III) havâle edenin rızası ile kurulan sözleşmede, havâle edene ait belirli bir mal satılarak ifanın bu malın bedeliyle gerçekleştirilmesi şart koşulmuş ve havâle ödeyicisine ilgili malı satma konusunda vekâlet verilmişse, (IV) yâhut havâle ödeyicisine ait belirli bir malın satılarak ifanın bu malın bedeliyle gerçekleştirilmesi şart koşulmuş ise, havâle sözleşmesi geçerlidir. Çünkü bu iki durumda havâle ödeyicisi tasarruf yetkisine sahip, eş deyişle söz konusu malları satmaya hukuken yetkili durumdadır[275]. Borcun, havâle edene ait belirli bir malın satışından elde edilecek bedelden ödenmesinin şart koşulduğu durumda (III), havâle ödeyicisi söz konusu malı satmak ve elde edilen bedel ile havâle sözleşmesinden doğan borcu ifa etmekten kaçınamaz[276]. Malın satışı sonucunda elde edilen bedel, havâle sözleşmesinden doğan borcun tamamen ödenmesine yetmez ise, ödenemeyen kısımdan havâle ödeyicisi sorumlu olmaz[277]. Borcun, havâle ödeyicisine ait belirli bir malın satışından elde edilecek bedelden ödenmesinin şart koşulduğu durumda (IV), havâle ödeyicisi söz konusu malı satmaya zorlanamaz; fakat söz konusu malı sattığı takdirde, elde ettiği bedel ile havâle sözleşmesinden doğan borcu ifa etmekten kaçınamaz[278].

Taradığımız sicillerde, havâle sözleşmesinin ta'lîkî şarta bağlandığı herhangi bir kayda rastlamadık.

1.6.2. TAKYÎDÎ ŞART

İslâm hukukunda takyîdî şart, tarafların sözleşmenin doğuracağı hüküm ve sonuçlar bakımından üzerinde anlaşma sağladıkları hususları ifade eder[279].

---

[275] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 339-340; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 302.

[276] Mecelle, md. 696.

[277] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 303.

[278] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 310; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 251.

[279] Mahmut Samar, "İslam Borçlar Hukukunda Akitlere Etkisi Bakımından Takyîdî Şartlar", Marife Dini Araştırmalar Dergisi, C. 18, No: 2, 2018, s. 505. Bu bakımdan takyîdî

Takyîdî şartlar, geçerlilikleri bakımından sahih (caiz), bâtıl ve fâsid olarak üçe ayrılır[280]. Sahih şartlar, sözleşmelerde geçerli olarak ileri sürülebilen şartları ifade ederken; bâtıl şartlar, ileri sürülmeleri halinde kendileri geçersiz, sözleşmenin ise geçerli olduğu şartlardır. Fâsid şartlar ise geçersizlikleri sözleşmeye sirâyet eden şartlardır; başka bir ifadeyle, fâsid bir şart ileri sürüldüğü vakit hem şart, hem de sözleşme geçersiz olur[281]. Bununla birlikte, aralarında havâle sözleşmesinin de bulunduğu bir grup sözleşme[282] bu durumun istisnâsını oluşturur; eş deyişle, fâsid şart havâle sözleşmesini geçersiz hale getirmez. Sözgelimi, taraflarca, havâle edenin havâle ödeyicisine ödünç para vermesi[283], havâle alıcısının tevâ halinde havâle edene başvuramaması[284] gibi fâsid şartların öngörülmesi halinde şart geçersiz, havâle sözleşmesi ise geçerlidir[285].

Havâle sözleşmesinin aksine, satış sözleşmesinin fâsid şart içermesi halinde hem şart, hem de sözleşme hükümsüz hale gelir[286]. Satış sözleşmesi yapılırken alıcının (müşteri), malın bedelini (semen) satıcının

---

şart kavramı, günümüz hukukunda sübjektif esaslı unsurlar olarak adlandırılan kavramla benzerlik göstermektedir.

[280] Mahmut Samar, "İslam Borçlar Hukukunda Akitlerde Ca'lî Şartlar", Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015, s. 25-26; bu şekilde üçlü bir ayrım yerine ikili bir ayrım için bkz. Vizâretü'l-evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, "İştirât", el-Mevsûâtü'l-fıkhiyyeti'l-kuveytiyye, C. 4, Kuveyt, Dârü's-selâsil, 1986, s. 308.

[281] Kaşıkçı, "Şart", s. 366-367.

[282] Fâsid şartın, sözleşmenin geçerliliğine etki etmediği sözleşmeler havâle sözleşmesi, tüketim ödüncü (karz) sözleşmesi, kullanım ödüncü (âriyet) sözleşmesi, saklama (vedîa) sözleşmesi ve ıtk (köleyi azat etme) sözleşmesidir. Bkz. es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 126.

[283] "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Bekir'in üzerine havâle-i mutlaka ile havâle etdikden sonra, Bekir Zeyd kendüye şu kadar akçe karz vermek şartıyla kabûl etdikden sonra Zeyd Bekir'e ol kadar akçe vermese, hâlen Amr meblağ-ı mezbûru havâle-i merkûmeye binâen Bekir'den taleb etdikde Bekir mücerred 'Zeyd bana ol kadar karz vermemekle havâle bâtıl olur' deyüb vermemeğe kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Abdullah Efendi, Behcetü'l-fetâvâ, s. 331.

[284] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 251.

[285] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 201; en-Nesefî, Kenzü'd-dekâik, s. 433; el-Halebî, Mülteka, s. 158-159; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 254.

[286] Kaşıkçı, "Şart", s. 365.

(bayi) alacaklısı olan üçüncü kişiye ödemesi; başka bir deyişle satıcının, alacaklısı olan üçüncü kişiyi satış bedeli ile alıcı üzerine havâle etmesi şeklinde koşulan şart, satış sözleşmesinin gerekleriyle uyuşmayan bir şart olduğu için hem kıyâsen, hem de istihsânen fâsid bir şarttır[287]. Söz konusu şart, satıcıya tek taraflı bir menfaat sağladığı için fâsid olarak değerlendirilmektedir[288]. Dolayısıyla şartın kendisi hükümsüz olduğu gibi, bu hükümsüzlük sözleşmeye de sirâyet ettiği için sözleşme de hükümsüz hale gelir[289].

Satış sözleşmesi yapılırken, malın bedelini (semen) satıcıya (bayi) alıcının (müşteri) değil üçüncü kişinin ödemesi, başka bir deyişle alıcının satıcıyı üçüncü kişi üzerine havâle etmesi şeklinde koşulan şart da, satış sözleşmesinin gerekleriyle uyuşmayan bir şart olduğu için kıyâsen fâsid bir şarttır. Dolayısıyla şartın kendisi hükümsüz olduğu gibi, bu hükümsüzlük sözleşmeye de sirâyet ettiği için sözleşme de hükümsüz hale gelir. Mamafih bu uygulamanın insanlar arasında teâmül haline gelmesi sebebiyle, kıyâsen fâsid olan bu uygulama istihsânen caiz görülmüştür[290]. Binâenaleyh, satış sözleşmesi geçerli olduğu gibi, söz konusu şart da geçerliliğini korur[291]. Ancak bu durumda satış sözleşmesinin geçerliliği, bedel borcunun üçüncü kişi üzerine havâle edilmesine bağlandığı için, üçüncü kişinin sözleşmenin kurulduğu mecliste hâzır olması ve borcun havâlesini meclisten ayrılana kadar kabul etmesi zorunludur[292].

Havâle sözleşmesi kurulurken, havâle edenin borçtan sorumluluğunun sona ermemesi, dolayısıyla havâle alıcısının isterse havâle edene, isterse havâle ödeyicisine başvurabilmesi şart koşulabilir. Böyle bir şart

---

[287] Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî, el-Muhîtü'l-burhânî fî'l-Fıkhi'n-nu'mânî, C. 6, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2004, s. 390; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 87.

[288] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 348; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 292.

[289] Vizâretü'l-evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, "İltizâm", el-Mevsûâtü'l-fıkhiyyeti'l-kuveytiyye, C. 6, Kuveyt, Dârü's-selâsil, 1986, s. 168.

[290] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 5, s. 172; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 87.

[291] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 310; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 292.

[292] es-Semerkandî, Tuhfetü'l-fukahâ, C. 2, s. 51-52; es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 126.

geçerli olmakla beraber, bu durumda sözleşmenin hukukî niteliği değişerek kefâlet sözleşmesine dönüşür[293].

Taradığımız sicillerde, havâle sözleşmesinin takyîdî şarta bağlanmasına ilişkin olarak rastladığımız 1841 tarihli yegâne kayıtta, havâle sözleşmesinden doğan borcu ödemesi için aleyhinde dava açılan havâle ödeyicisi, borcun havâlesini kabul ettiğini ikrâr etmekle beraber, söz konusu havâleyi havâle edenin kendisiyle tütün alım satımında ortak olması şartıyla kabul ettiğini, havâle edenin kendisiyle ortak olmamasından mütevellit şartın gerçekleşmediğini ve bu nedenle havâle sözleşmesinin hükümsüz (fâsid) olduğunu savunmuş, ancak bu savunmasını destekleyecek herhangi bir delil ileri süremediği için davayı kaybetmiştir[294].

1.6.3. ŞART MUHAYYERLİĞİ

Taraflar arasında yapılacak anlaşma ile, havâle ödeyicisinin, havâle alıcısının veya bunlardan her ikisinin birden şart muhayyerliğine sahip olması kararlaştırılabilir[295]. Bu durumda ilgili taraf, havâle sözleşmesinin tarafları bağlayıcı şekilde yürürlükte kalması ile öngörülen süre içerisinde feshetmek arasında seçimlik hakka (hıyâr) sahip olur[296]. Şart muhayyerliği süresinin üç günden fazla olup olmayacağı İslâm hukukçuları arasında

[293] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 340; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 292. "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Bekir'in üzerine havâle eder oldukda, Amr muhayyer olub dilerse Bekir'den dilerse Zeyd'den kendisinden almak üzere havâle edib Amr dahi bu vech üzere havâleyi kabûl etmiş olsa, hâlen Amr vech-i meşrûh üzere muhayyer olub ol kadar akçeyi Zeyd ve Bekir'den hangisinden dilerse almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Abdullah Efendi, Behcetü'l-fetâvâ, s. 328-329; keza bkz.: yuk. Birinci Bölüm, 1.4.2.

[294] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), n. 44.

[295] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 319.

[296] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 7.

tartışmalı olmakla beraber[297], havâle sözleşmesi bakımından üç günden fazla olabileceği belirtilmektedir[298].

Taradığımız sicillerde, havâle sözleşmesi bağlamında şart muhayyerliğine ilişkin hüküm içeren herhangi bir kayda tesadüf edilmemiştir.

[297] Tartışmanın detayları için bkz. el-Merginânî, el-Hidâye, C. 3, s. 29; H. Yunus Apaydın, "Muhayyerlik", DİA, C. 31, İstanbul, 2006, s. 26-27; Recep Özdemir, "İslam Hukukunda Şart Muhayyerliği", İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 7, No: 1, 2016, s. 157-160.

[298] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 4, s. 570.

Üçüncü Bölüm

Havâle Sözleşmesinin Hükümleri

1.1. Borçlunun Değişmesi

Havâle sözleşmesinin kurulması ile borç, havâle edenin malvarlığının pasifinden havâle ödeyicisinin malvarlığının pasifine geçer ve havâle eden borçtan kurtulur[1]. Havâle alıcısı borcun ifasını havâle edenden, havâle edenin kefîlinden[2] ve havâle eden ölmüşse mirasçılarından[3] tevâ

[1] Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî, el-Muhîtü'l-burhânî fî'l-Fıkhi'n-nu'mânî, C. 9, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2004, s. 153; es-Semerkandî, Tuhfetü'l-fukahâ, C. 3, s. 247; eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 445; Mevsılî, el-İhtiyâr, C. 3, s. 3; es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 46; Mecelle, md. 690/1; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 300.

[2] Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172 / M. 1758), n. 264.

[3] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 311.

halleri gerçekleşmedikçe talep edemez[4]. Havâle alıcısı, borcu ifa talebini

[4] el-Merginânî, Bidâyetü'l-mübtedî, s. 149; Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 308; en-Nesefî, Kenzü'd-dekâik, s. 458; el-Kudûrî, Muhtasar, s. 120; el-Halebî, Mülteka, s. 205-206; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 344-345; es-Semerkandî, Tuhfetü'l-fukahâ, C. 3, s. 247; el-Merginânî, el-Hidâye, C. 3, s. 99; es-Suğdî, en-Nütef fi'l-fetâvâ, C. 2, s. 754. "Mes'ele: Zeyd'in Hind'de hakkı olub, Hind'in dahi Amr'da hakkı olub, üçü bir yere gelib terâzî ile havâle edib, Zeyd hakkını Amr'dan kabûl edib Hind deyninden berî oldukdan sonra, Zeyd hakkını yine Hind'den talebe kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz, hatta Hind fevt olsa terekesinden dahi alamaz." bkz. Ebu's-suûd Efendi, Fetâvâ (AÜİF), v. 122a; "Mes'ele: Zeyd-i tâcir, ecel-i muayyen ile Amr-ı haffâfa bir mikdâr sahtiyân bey' edib, Amr dahi ba'de'l-kabz mezkûr sahtiyânın ba'zısını ehl-i hırfetten Bekir ve Beşir'e tevzî' edib, eceli münkazî oldukda deyn-i merkûmdan bir mikdârını edâ edib bakiyesini Bekir ve Beşir'den havâle edib cümlenin rızâsından sonra, Zeyd-i mezkûr havâle olunan meblağın bazısını mezkûrlardan alıb kabz edib alınmayan bakiyesini rücû' edib Amr-ı merkûmdan taleb edib almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz, eğer muhtâlün-aleyh olan Bekir ve Beşir müflisen fevt olmayub veya havâleyi münkir değiller ise." bkz. Ebu's-suûd Efendi, a.y.; "Mes'ele: Zeyd-i câbî, medyûnu Amr-ı hamamcıdan dâyini Bekir'e üçü cem' olub, rızâları ile üç bin akçe havâle edib ba'de'l-kabûl Amr'a devr eyleyib Amr yirmi günden sonra Bekir'e vericek olsa, ba'dehû va'de hulûl etmeden cibâyet [câbîlik] Beşir'e verilse, hesâb olunub Amr'ın Zeyd'e bin yüz yetmiş akçe deyni olsa, Bekir "Bana senden Zeyd-i câbi üç bin akçe havâle eyledi sen dahi kabûl edib hatta devr eyledin" deyüb almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur, havâle tâmme olub Zeyd deynden berî olmuşdur hatta Zeyd fevt olsa terekesinden Bekir almağa kâdir olmaz." bkz. Ebu's-suûd Efendi, a.y.; "Mes'ele: Bir vakfa şu kadar akçe deyni olan Zeyd, ol vakfın mütevellîsi Amr'ı ol kadar akçe medyûnu olub emlâ olan Bekir'in üzerine meblağ-ı mezbûr ile havâle ve Amr ve Bekir'den her biri kabûl etdiğinden sonra tevâ mütehakkik değil iken Amr meblağ-ı mezbûru Bekir'den taleb etmeyib Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Ali Efendi, Fetâvâ, v. 84a; "Zeyd Amr'a olan şu kadar akçe deynini eda etmeden Amr fevt olup sağîr oğlu Bekir'i terk ettikde Zeyd Bekir'in vasisi Beşir'i ol kadar akçe medyûnu olup emle' olan Halid'in üzerine meblağ-i mezbûr ile havâle edip Beşir ve Halid'den her biri havâleyi kabul ettikden sonra tevâ mütehakkık değil iken Beşir meblağ-i mezbûru Halid'den talep etmeyip Zeyd'den almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz." bkz. Feyzullah Efendi, Fetâvâ-yı Feyziye, s. 231; "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Bekir'in üzerine havâle edib her biri havâleyi kabûl etdikden sonra, tevâ mütehakkik değil iken Amr meblağ-ı mezbûru Bekir'den taleb etmeyib Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Dürrîzâde, Netîcetü'l-fetâvâ, v. 98a; "Bir vakfa şu kadar akçe deyni olan Zeyd, vakfın mütevellîsi Amr'ı, ol kadar akçe medyûnu olub emlâ olan Bekir'in üzerine meblağ-ı mezbûr ile havâle etdikde Amr ve Bekir dahi havâleyi kabûl etdiklerinden sonra, tevâ mütehakkik değil iken Amr meblağ-ı mezbûru Bekir'den taleb etmeyib Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Muhammed Efendi, Fetâvâ-yı Atâullah, vv. 363a-363b; "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile medyûnu Bekir'in üzerine havâle ve her biri havâleyi kabûl etdikden sonra, tevâ mütehakkik değil iken Amr meblağ-ı mezbûru Bekir'den taleb etmeyib Zeyd'den almağa

havâle ödeyicisine[5] veya varsa kefilîne[6] yöneltmelidir.

Züfer'e göre, havâle sözleşmesi havâle edenin borçtan kurtulması sonucunu doğurmaz. Zira havâle sözleşmesi, tıpkı kefâlet gibi bir teminat (vesîka) sözleşmesidir ve havâle edenin borçtan kurtulması teminat amacıyla bağdaşmaz[7]. Havâle edenin borçtan kurtulacağı fikrini benimseyen Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre ise, havâle sözleşmesinin özü borcun naklidir; bir şey nakledildiği vakit aslolan, nakledilen şeyden geriye bir şey kalmamasıdır. Aynı şekilde bir borç yeni bir borçlu üzerine nakledildiği vakit, eski borçlunun üzerinde herhangi bir borç kalmaz. Dolayısıyla havâle eden borcundan kurtulur[8].

Şâfiî'ye göre ise havâle eden, borçtan mutlak manada kurtulur. Havâle alıcısı, havâle sözleşmesine konu olan borcun ifasını, tevâ halleri gerçekleşse dahi, havâle edenden hiçbir şekilde talep edemez[9].

Osmanlı kadı sicilleri incelendiğinde, Hanefî mezhebinde Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'in benimsediği görüşün benimsendiği görülmektedir. Siciller, havâle sözleşmesi geçerli şekilde kurulduğu takdirde havâle alıcısının artık havâle edene başvuramayacağı hükmünü içeren pek çok kayıt ihtivâ etmektedir[10]. Havâle ödeyicisinin borcu ifadan

---

şer'an kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Velî Efendî, Fetâvâ, v. 104b.

5 es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 53.

6 "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Bekir'in üzerine havâle edip her biri havâleyi kabûl etdikden sonra, Beşir Bekir'in üzerine havâle-i merkûmeden lâzım gelen meblağ-ı mezbûra kefîl olsa, Amr meblağ-ı mezbûru Bekir ve Beşir'in hangisinden dilerse almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Abdullah Efendî, Behcetü'l-fetâvâ, s. 328.

7 Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 17; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 171; el-Merginânî, el-Hidâye, C. 3, s. 99; Mevsılî, el-İhtiyâr, C. 3, s. 4; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 241; el-Meydânî, el-Lübâb, C. 2, s. 160.

8 el-Merginânî, el-Hidâye, C. 3, s. 99; Mevsılî, el-İhtiyâr, C. 3, s. 4; el-Meydânî, el-Lübâb, C. 2, s. 160.

9 eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 172; es-Semerkandî, Tuhfetü'l-fukahâ, C. 3, s. 247; Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. İshak b. Ahmed el-Hindî el-Gaznevî, el-Gurretü'l-münîfe, y.y., Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1986, s. 101; el-Merginânî, el-Hidâye, C. 3, s. 99; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 244.

10 Yılmaz, İKS Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653),

imtina etmesi[11], başka bir yerleşim yerine gitmesi[12], başka bir yerleşim yerine giderek bir müddet orada kalması[13] gibi haller de tek başına havâle

n. 449; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), n. 384; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil (H. 1255-1256 / M. 1839-1840), n. 161; Yılmaz, a.g.e., n. 263; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-968 / M. 1558-1561), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 373; Yılmaz, İKS Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652), n. 312; Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 3 Numaralı Sicil (H. 993-995 / M. 1585-1587), n. 154; Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 90 Numaralı Sicil (H. 1090-1091 / M. 1679-1680), n. 247; Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748), n. 9; Yılmaz, a.g.e., n. 63; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Galata Mahkemesi 37 Numaralı Sicil (H. 1022-1024 / M. 1613-1615), İstanbul, İSAM Yayınları, 2012, n. 194; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Galata Mahkemesi 65 Numaralı Sicil (H. 1051-1053 / M. 1641-1644), İstanbul, İSAM Yayınları, 2012, n. 146; Yılmaz, a.g.e., n. 147; Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), n. 117; Yılmaz, a.g.e., n. 220; Yılmaz, a.g.e., n. 357; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027 / M. 1618), n. 178; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074 / M. 1663-1664), n. 238; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), n. 399; Yılmaz, a.g.e., n. 418; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), n. 39; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS İstanbul Mahkemesi 138 Numaralı Sicil (H.1237-1238 / M. 1821-1822), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 3; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (H. 1242 / M. 1826-1827), n. 179.

[11] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil (H. 1255-1256 / M. 1839-1840), n. 161; Yılmaz, a.g.e., n. 263; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), n. 456; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172 / M. 1758), n. 53.

[12] "Zeyd, dâyini Amr'ı deyni ile medyûnu Bekir'in üzerine havâle edib Amr ve Bekir havâleyi kabûl etdiklerinden sonra Bekir âhar diyâra gitse Amr mücerred Bekir âhar diyâra gitdi deyü deynini Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Muhammed Efendi, Fetâvâ-yı Atâullah, v. 363b; 1758 tarihli bir kayıtta, başka bir yere gidecek olan havâle ödeyicisinin şahsına (nefsine) kefîl istendiğine dair bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172 / M. 1758), n. 13.

[13] "Mes'ele: Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile medyûnu Bekir'in üzerine havâle ve her biri havâleyi kabûl etdiklerinden sonra, Bekir âhar diyâra gidib bir müddet meks eyledi deyü meblağ-ı merkûmu Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Ali Efendi, Fetâvâ, v. 84a; "Zeyd dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile medyûnu Bekir'in üzerine havâle ve her biri havâleyi kabûl etdikden sonra Bekir âhar diyâra gidib bir müddet meks eylese tevâ mütehakkik değil iken Amr mücerred Bekir âhar diyârda meks eyledi deyü meblağ-ı merkûmu Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Karahisarî, Fetâvâ, v. 126a.

alıcısının borcun ifası için havâle edene başvurmasına imkân sağlamaz. Bununla beraber havâle sözleşmesinin geçerli şekilde kurulmadığı[14] veya ispat edilemediği[15] hallerde havâle alıcısının, ifa talebini havâle edene yöneltebileceğine tereddüt yoktur.

Havâle sözleşmesinin kurulmasıyla, havâle edenin malvarlığının pasifinden havâle ödeyicisinin malvarlığının pasifine geçenin hem alacak hakkı hem de talep hakkı (mutâlebe) mı, yoksa sadece talep hakkı mı olduğu hususu Hanefî fukahâsı arasında tartışmalıdır[16]. Ebû Yûsuf'a göre havâle edenin malvarlığının pasifi, hem alacak hakkından hem de talep hakkından kurtulurken; Muhammed'e göre alacak hakkından kurtulmaz, sadece talep hakkından kurtulur[17]. Bu teorik tartışmanın pratik sonucu, rehin verenin havâle sözleşmesine havâle eden sıfatıyla taraf olması[18] ve havâle alıcısının havâle edeni ibrâ etmesi[19] bakımından ortaya çıkmaktadır. Hanefî mezhebindeki baskın görüş, Ebû Yûsuf'un görüşüdür[20] ve Mecelle'de de bu görüş benimsenmiştir[21]. Mısırlı hukukçu Muhammed

---

[14] Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637-1638), n. 42; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238 / M. 1821-1822), n. 150; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003 / M. 1594-1595), n. 304.

[15] Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748), n. 787.

[16] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 17; Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 186; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 297.

[17] Kemalüddîn Muhammed b. Abdülvâhid es-Sivâsî İbn Hümâm, Fethü'l-kadîr, C. 7, y.y., Dârü'l-fikr, t.y., s. 242; İbnü'ş-Şıhne, Lisânü'l-hükkâm, s. 260; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 340; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 172; Mevsılî, el-İhtiyâr, C. 3, s. 3; her iki görüşün delilleri için bkz. Bilmen, Kamus, C. 6, s. 297-298.

[18] Bkz.: aş. Üçüncü Bölüm, 1.2.1.

[19] Bkz.: aş. Dördüncü Bölüm, 1.2.5.

[20] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 12.

[21] Mecelle, md. 690; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 262-263.

Kadri Paşa tarafından hazırlanan Mürşidü'l-hayrân'da[22] ise Muhammed'in görüşü esas alınmıştır[23].

1.2. Teminatların Durumu

1.2.1. ALT İLİŞKİDEKİ TEMİNATLAR

Havâle sözleşmesinin kurulmasıyla, havâle ödeyicisinin malvarlığına geçen hakkın ne olduğu hususunda Ebû Yûsuf ve Muhammed arasındaki tartışma, sözleşmenin teminatlar bakımından doğurduğu sonuçlar bakımından da kendini göstermektedir. Havâle ödeyicisinin malvarlığının pasifine hem alacak hakkının, hem de talep hakkının geçtiği fikrini benimseyen Ebû Yûsuf'a göre, havâle sözleşmesinin kurulması ile birlikte teminatlar da düşmektedir. Çünkü asıl hakkın düşmesi, asla bağlı fer'î hakkın düşmesi sonucunu doğurduğu için, aslolan borcun düşmesi ile teminatlar da düşer. Havâle ödeyicisinin malvarlığının pasifine geçenin sadece talep hakkı olduğunu savunan Muhammed'e göre ise, havâle alıcısı alacak hakkını havâle ödeyicisinden tahsîl etmedikçe teminatlar varlığını korumaya devam eder[24]. Dolayısıyla havâle sözleşmesinin kurulmasıyla kefâlet, rehin, hapis hakkı gibi teminatlar Ebû Yûsuf'un görüşüne göre ortadan kalkarken, Muhammed'in görüşüne göre ise geçerliliğini korur.

Fıkıh kitaplarında yer alan hâkim görüş, kefâlet ile teminat altına alınmış bir borcun, havâle sözleşmesine konu olması halinde[25] asıl borç-

[22] M. K. Abdussamet Bakkaloğlu, "Kanunlaştırma Hareketinin Öncülerinden Muhammed Kadri Paşa (1821-1888): Hayatı ve Eserleri", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, No: 6, 2005, s. 64-66.

[23] Muhammed Kadri Paşa, Mürşidü'l-hayrân ilâ ma'rifeti ahvâli'l-insân, Bulak, el-Matbaatü'l-kübra'l-emîriyye, 1891, md. 777; Bardakoğlu, "Havâle", s. 510.

[24] Chéron, Fahmy, "Le Transport de Dette", s. 617-618; Bardakoğlu, "Havâle", s. 510; Karaman, Mukayeseli İslam Hukuku, C. 2, s. 568.

[25] Havâle edilen borcun, üç adet kefîl ile teminat altına alınmış olduğu bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), n. 242.

luyla birlikte kefîlin de borçtan sorumlu olmaktan kurtulacağı yönündedir[26]. Mecelle'de de aynı görüş benimsenmiştir[27].

Kadı sicillerinde, havâle sözleşmesine konu olan borcun, rehin ile teminat altına alınmış olduğu kayıtlara rastlanmaktadır. Bu kayıtların ikisinde rehin, havâle sözleşmesi yapıldıktan sonra da geçerliliğini korurken[28], birinde ise sözleşmenin yapılması ile ortadan kalkmaktadır[29]. Rehnin geçerliliğini koruduğu 1696 tarihli iki kaydın ortak özelliği, havâle edenin vakfın eski mütevellîsi, havâle alıcısının yeni mütevellî olmasıdır. Rehnin ortadan kalktığı 1870 tarihli kayıtta ise böyle bir durum söz konusu değildir. Uygulamadaki bu ikili durumun sebebi, havâle sözleşmesinin eski ve yeni mütevellî arasında yapılmasına mahsus özel bir durum olabileceği gibi, rehin hususunda benimsenen görüşün zamanla değişmesi de olabilir. Vurgulamak gerekir ki, Mecelle'de, havâle edilen borcu teminat alan kefîlin aksine, rehne ilişkin herhangi bir hüküm sevk edilmemiştir.

Kefîl, havâle ilişkisinde havâle eden olarak bizzat yer alarak, kefâlet sözleşmesinden doğan borcunu bir başkasının üzerine havâle edebilir[30]. Bu durumda hem kefîl, hem de borcuna kefîl olunan asıl borçlu, borçtan sorumlu olmaktan kurtulur[31]. Ancak taraflar, asıl borçlunun borçtan sorumluluğunun devam etmesini de kararlaştırabilirler[32]. Burada havâle edenin kefîl, havâle alıcısının asıl borçlu, havâle ödeyicisinin de üçüncü kişi olduğu, asıl borçlunun havâle ilişkisinin tarafı olmadığı ve havâle söz-

---

[26] İBN ÂBİDÎN, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 340; BİLMEN, Kamus, C. 6, s. 300. "Zeyd'in Amr zimmetinde olan şu kadar akçe deynine Bekir kefîl oldukdan sonra, Amr Zeyd'i deyni ile Beşir'in üzerine havâle edib Zeyd ve Beşir havâleyi kabûl eyleseler, Bekir kefâletden berî olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. MUHAMMED EFENDİ, Fetâvâ-yı Atâullah, v. 365b.

[27] Mecelle, md. 690/1.

[28] YILMAZ, İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), n. 369; YILMAZ, a.g.e., n. 370.

[29] YILMAZ, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 306.

[30] KÂSÂNÎ, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 12.

[31] Mecelle, md. 669; BİLMEN, Kamus, C. 6, s. 306.

[32] İBN ÂBİDÎN, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 340; EŞ-ŞELEBÎ, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 156.

leşmesine konu olan borcun kefîlin kefâlet sözleşmesinden doğan borcu olduğu gözden kaçmamalıdır.

Havâle ilişkisinde havâle eden tarafın rehin veren (râhin), havâle alıcısı tarafın rehin alan (mürtehin) olması da mümkündür. Bu durumda, havâle ödeyicisinin malvarlığının pasifine devredilenin hem alacak hakkı hem de talep hakkı (mutâlebe) mı, yoksa sadece talep hakkı mı olduğu tartışması[33] pratik bir önem kazanır. Rehin verenin (râhin), rehne konu malın zilyetliğini devrettiği rehin alanı (mürtehin), rehin hakkı için üçüncü bir kişi üzerine havâle etmesi halinde, rehin verenin rehne konu malın zilyetliğini rehin alandan geri isteyip isteyemeyeceği sorusunun cevabı, bu iki görüşten hangisinin benimseneceğine göre değişmektedir. Ebû Yûsuf'un savunduğu hem alacak hakkının hem de talep hakkının nakledildiği görüşü benimsendiği takdirde, bu durumda rehin veren, rehni rehin alandan geri alabilir. Muhammed'in savunduğu sadece talep hakkının nakledildiği görüşü esas alınır ise, bu durumda alacak hakkı hala rehin verenin malvarlığının pasifinde yer aldığı için, rehnin rehin alandan geri alınması mümkün değildir ve rehin, rehin alanda kalmaya devam eder[34].

İslâm hukukuna göre satış sözleşmesinde satıcının (bayi), bedel (semen) borcu alıcı (müşteri) tarafından ödenmedikçe, sözleşmeye konu olan malı (mebî') hapsetme hakkı vardır[35]. Satıcı, bedel (semen) alacağı için, üçüncü kişiyi alıcı üzerine havâle ettiği takdirde, satıcının malı hapis hakkı ortadan kalkar[36] ve satıcının malı alıcıya derhal teslim etmesi gerekir[37]. Alıcının bedel borcunun, muaccel veya vadeye bağlı (müeccel)

---

33 Bkz.: yuk. Üçüncü Bölüm, 1.1.

34 İbn Hümâm, Fethü'l-kadîr, C. 7, s. 242; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 172; Mevsılî, el-İhtiyâr, C. 3, s. 3; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 266.

35 Bilal Aybakan, "Hapis hakkı", DİA, C. 16, İstanbul, 1997, s. 65; Mustafa Kisbet, "İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi", Uludağ Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010, s. 132; Recep Özdemir, "İslâm Hukukunda Hapis Hakkı (Hakku'l-Haps) Kavramı", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, No: 27, 2016, s. 396-397.

36 İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 4, s. 561.

37 Mecelle, md. 282; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 52.

olması sonucu değiştirmez[38]. Bunun gerekçesi, havâle sözleşmesinin kurulması ile satıcının, alıcıya karşı olan talep hakkına (mutâlebe) artık sahip olmamasıdır[39].

Alıcının, bedel alacağı için satıcıyı üçüncü kişinin üzerine havâle etmesi durumunda, satıcının malı hapis hakkının devam edip etmeyeceği tartışmalıdır[40]. Malvarlığını esas alan ve alacak hakkının havâle ödeyicisi olan üçüncü kişinin malvarlığının pasifine geçtiğinden hareket eden Ebû Yûsuf'a göre, bu durumda satıcının hapis hakkı düşer. Talep hakkını (mutâlebe) esas alan Muhammed ise ikili bir ayrıma giderek, havâlenin mutlak olması halinde hapis hakkının geçerliliğini koruyacağını, mukayyed olması halinde ise düşeceğini ileri sürmektedir. Zira talep hakkı, mutlak havâlede alıcının malvarlığının pasifinde kalırken, mukayyed havâlede havâle ödeyicisi olan üçüncü kişinin malvarlığının pasifine geçer[41]. Fıkıh kitaplarında her iki yönde de görüşler mevcuttur[42].

Rehin sözleşmesinde de rehin alan (mürtehin), rehin verene (râhin) karşı, rehne konu mal üzerinde hapis hakkına sahiptir[43]. Rehin verenin, rehin alanı rehne konu mal için üçüncü kişi üzerine havâle etmesi halinde hapis hakkı varlığını sürdürür. Zira talep hakkı (mutâlebe) havâle eden rehin verenin malvarlığının pasifinden, havâle ödeyicisi üçüncü kişinin malvarlığının pasifine geçmiştir; dolayısıyla, havâle alıcısı olan rehin alanın talep hakkı bâkîdir[44]. Bunun aksine, rehin alanın, üçüncü kişiyi rehin veren üzerine havâle etmesi halinde hapis hakkı ortadan kalkar. Çünkü bu durumda havâle eden rehin alanın talep hakkı ortadan kalkmıştır[45].

---

[38] el-Buhârî, Muhîtü'l-burhâni, C. 6, s. 282-283.

[39] eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 172; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 344.

[40] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 4, s. 561.

[41] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 5, s. 250.

[42] Hapis hakkının geçerliliğini koruyacağına dair bkz. el-Buhârî, Muhîtü'l-burhâni, C. 6, s. 282; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 340; hapis hakkının düşeceğine dair bkz. Bilmen, Kamus, C. 6, s. 306.

[43] Hasan Hacak, Halit Çalış, "Rehin", DİA, C. 34, İstanbul, 2007, s. 540.

[44] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 344; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 172.

[45] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 340; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 172; Mecelle, md. 690.

1.2.2. HAVÂLE İLİŞKİSİNDEKİ TEMİNATLAR

Taraflar, havâle sözleşmesinin kurulması ile yeni bir kişisel (şahsî) veya nesnel (aynî) teminatın kurulmasını kararlaştırabilir. Bu durumda söz konusu olan, alt ilişkideki alacaklının sahip olduğu teminatlar değil, havâle sözleşmesinin kurulması ile havâle alıcısı lehine ihdâs edilen teminatlardır.

Osmanlı kadı sicilleri incelendiğinde, havâle sözleşmesi neticesinde teminat amacı güden çeşitli ilişkilerin kurulduğu kayıtlara rastlanmaktadır. Kişisel (şahsî) bir teminat niteliğinde olan kefâlet, bu ilişkilerden başlıca biridir. Nitekim havâle alıcısının, havâle sözleşmesinden doğan alacak hakkının bir kefîl ile teminat altına alındığı[46], havâle ödeyicisinin kısmî ifasından sonra kalan kısmın kefîl ile güvenceye bağlandığı[47], ilişkide havâle ödeyicisi olarak yer alan iki kişinin birbirine kefîl olduğu[48], havâle alıcısının alacağın ifasını doğrudan kefîlden talep ettiği[49], kefîlin hem borca hem de havâle ödeyicisinin şahsına (nefsine) kefîl olduğu[50], havâle ödeyicisine havâle edenin kefîl olduğu[51] ve kefîlin sayısının birden

[46] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667), n. 1115; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691), n. 365; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil (H. 1255-1256 / M. 1839-1840), n. 273; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238 / M. 1821-1822), n. 449; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), n. 572; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 127 Numaralı Sicil (H. 1090-1091 / M. 1679-1680), n. 55; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 545.

[47] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 545.

[48] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689), n. 307.

[49] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil (H. 1255-1256 / M. 1839-1840), n. 273; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), n. 306; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), n. 458.

[50] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689), n. 305.

[51] Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940-942 / M. 1534-1536), n. 83.

fazla (iki[52], üç[53], yedi[54], on altı[55], kırk üç[56]) olduğu kayıtlara rastlanmak-

[52] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667), n. 1078.

[53] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238 / M. 1821-1822), n. 141.

[54] Havâle alıcısının mîrî olduğu bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), n. 159.

[55] Havâle ödeyicisinin Fener Rum Ortodoks Patriği Bartinos v. Simo olduğu bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), n. 586; havâle edenin eski Fener Rum Ortodoks Patriği Diyonisyos v. Atrasimyos, havâle alıcısının yeni Fener Rum Ortodoks Patriği Bartinos v. Simo olduğu bir kayıt için bkz. Yılmaz, a.g.e., n. 667. Her iki kayıtta da kefîller şu kişilerden oluşmaktadır: Ereğli metrepolidi Vartalomyos v. Marti, Kapıdağı metrepolidi Metrofan v. Dimitri, İznikmid metrepolidi Tavakinos v. Mikail, Kayseriye metrepolidi Argor[yos] v. Kalinos, Kadıköyü metrepolidi Eremya v. Kiricsi, Amasya metrepolidi Yerasimos v. Kika, Bursa metrepolidi Kalisnogos v. Diyez, Midilli metrepolidi Argoryos v. Nikola, Dimetoka metrepolidi Argoryos v. Françesko, Kırım metrepolidi Todoyos v. Dimitri, Ahyolu metrepolidi Danyal v. Petro, Gördös metrepolidi Kalistos v. Kosta, Terkos metrepolidi Makaryos v. Sidi, Ilıca metrepolidi Teodos v. Andon, İzmir metrepolidi Yadagon v. Yorgi ve Vidin metrepolidi Dimotoyoş v. [Panayot].

[56] Havâle edenin eski Fener Rum Ortodoks Patriği Diyonisyos v. Atrasimyos, havâle ödeyicisinin yeni Fener Rum Ortodoks Patriği Bartinos v. Simo, havâle alıcısının sadâret kaymakamı Osman Paşa olduğu bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), n. 96; havâle edenin eski Fener Rum Ortodoks Patriği Diyonisyos v. Atrasimyos, havâle ödeyicisinin yeni Fener Rum Ortodoks Patriği Bartinos v. Simo, havâle alıcısının sadâret kaymakamı Osman Paşa'nın baş tezkirecisi Hasan Efendi olduğu bir kayıt için bkz. Yılmaz, a.g.e., n. 97. Her iki kayıtta da kefîller şu kişilerden oluşmaktadır: Vidin metrepolidi Danyal, Ahyolu metrepolidi diğer Danil, Misivri metrepolidi Tevafani, Kayseriye metrepolidi Gregoryos, İznik metrepolidi Sofranyos, Bursa metrepolidi Kalanikos, Dimetoka metrepolidi Gregoryos, Ilıca metrepolidi Teodosyos, Rodos metrepolidi Yuvakim, Midilli metrepolidi diğer Gregoryos, Sakız metrepolidi Yerasimos, Malkara metrepolidi Makaryos, Niksar metrepolidi Kiryos, Finike metrepolidi Zaharyas, Menekşe metrepolidi Lavranoyos, Anabolu metrepolidi Krilos, Ağrıboz metrepolidi diğer Danil, İstefe metrepolidi Zikil, Kapıdağı metrepolidi Metrekani, Edirne metrepolidi Fenafitos, Tırnova metrepolidi Zikil, Filibe metrepolidi Diyonisyos, Selânik metrepolidi Kalanikos, Yenişehir metrepolidi Yakovas, Siroz metrepolidi Krilos, Narda metrepolidi Vartalomos, Ballıbadra metrepolidi Danil, Gördös metrepolidi Vekalistos, Sofya metrepolidi Melinos, Amasya metrepolidi Yerasimos, Yanya metrepolidi Krilos, Silistre metrepolidi Makaryos, Varna metrepolidi Makaryos, Karaferye metrepolidi Yavaki, İzmir metrepolidi Makaryos, Gümülcine metrepolidi Ayayina, İsmail metrepolidi Lorendi adlı rahip adına vekâleten İznikmid metrepolidi olan Teofitos v. Mihal, Ereğli metrepolidi Tolomos v. Mataryos, Kadıköy metrepolidi Yeremya v.

tadır.

Havâle alıcısının alacak hakkını güvence altına almak için kurulması mümkün olan bir başka kişisel (şahsî) teminat, garanti sözleşmesi ile kurulacak garanti ilişkisidir[57]. Taranan sicillerde, havâle sözleşmesine taraf olmayan üçüncü kişilerin havâle ödeyicisinin borcuna dâmin olduğuna ilişkin ibârelere tesadüf edilmekteyse de[58], bu konuda herhangi bir hüküm ileri sürebilmek için öncelikle garanti sözleşmesi, kefâlet ve damân arasındaki benzerlik ve farklılıkların müstakil bir çalışmada mukayeseli olarak ele alınması gerekmektedir.

Kadı sicillerde rastlanan bir başka teminat, kefâlete nazaran sayıca daha az olmakla birlikte, nesnel (aynî) bir teminat sağlayan rehin hakkıdır[59]. Rehnin hasara uğraması halinde havâle sözleşmesinden doğan borç sona erer. Bu durumda rehin veren (râhin) havâle ödeyicisi, söz konusu rehin havâle edenin emri ile tesis edilmiş ise havâle edene rücû edebilirken, havâle edenin emri olmaksızın tesis edilmiş ise rücû edemez[60].

Taranan sicillerde, özel hukuk ilişkilerinden doğan bir fer'î hak niteliğinde olan malı hapis hakkının kullanımına dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Bununla birlikte, havâle alıcısının paşa olduğu bir kayıtta, havâle sözleşmesi kurulduktan sonra borcun tahsîli maksadıyla havâle ödeyicisinin ve havâle edenin oğlunun Dımaşk'da hapsedildiği kayda

Kristi, Mizistre metrepolidi Serdori v. Plohroni, Terkos metrepolidi Makaryos v. Yorgi ve Silivri metrepolidi Antimos v. Todori.

[57] "Zeyd, Amr'a olan deynini medyûnu Bekir'den havâle edib, üçü bile hâzır olduklarında Amr 'Ben Bekir'in hâlini bilmem sonra almakda usret [zorluk] var mıdır' dedikde Zeyd 'Yokdur ğanî kimesnedir anı tahsîl edemeyib alamazsan yine benden al' dese, ba'dehû Bekir her birine medyûn ve müflis idiğü zâhir olub Amr ve Bekir dahi alamayıcak yine Zeyd'den talebe kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Debhaî, Mecmûa-yı Fetâvâ, v. 47a.

[58] Davalının, havâle sözleşmesinden doğan borca "kefâlet-i mutlaka-i sahîha-i şer'iye ile kefîl ve dâmin" olduğu bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil (H. 1255-1256 / M. 1839-1840), n. 273.

[59] Rehnin havâle alıcısına teslim edildiği bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 90 Numaralı Sicil (H. 1090-1091 / M. 1679-1680), n. 247; rehnin üçüncü kişiye teslim edildiği bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940-942 / M. 1534-1536), n. 407.

[60] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 321-322.

geçirilmiştir[61]. Bu kayıtta sözü geçen hapsin, özel hukuk ilişkilerinden doğan bir fer'î hak niteliği arz eden hapis hakkından farklı olduğu gözden kaçmamalıdır.

Havâle sözleşmesinden doğan alacak hakkı için, havâle alıcısına zaman zaman yazılı senetlerin verildiği de vâkîdir. Nitekim sicillerde havâle alıcısına temessük[62], tahvîl[63] ve hüccet-i şer'iyye[64] verildiği kayıtlar bulunmaktadır. Bunlara ilaveten, havâle alıcısına hem temessük hem de kefîl[65], keza hem temessük hem de rehin[66] verildiği kayıtlar da mevcuttur.

Bunun yanında, havâle sözleşmesinin poliçe gibi kıymetli evrakla kurulduğu hallerde de havâle alıcısı lehine bir teminat sağlandığı gözden kaçmamalıdır[67].

---

[61] Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987-988 / M. 1579-1580), n. 192.

[62] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740), n. 368; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil (H. 1255-1256 / M. 1839-1840), n. 534; Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), n. 711; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 545; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), n. 38; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238 / M. 1821-1822), n. 13; Yılmaz, a.g.e., n. 97; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), n. 44; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034 / M. 1623-1624), n. 210; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 1044.

[63] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), n. 459.

[64] Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), n. 590.

[65] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 33; Yılmaz, a.g.e., n. 603; Yılmaz, a.g.e., n. 622; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), n. 458.

[66] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767), n. 550.

[67] Bkz.: yuk. İkinci Bölüm, 1.4.

1.3. Mutlak Havâle-Mukayyed Havâle

1.3.1. MUTLAK HAVÂLE-MUKAYYED HAVÂLE AYRIMI

Hanefî mezhebi, havâleyi mutlak havâle ve mukayyed havâle olarak ikiye ayırmaktadır[68]. Havâle sözleşmesinin kurulabilmesi için, havâle ödeyicisinin havâle edene borçlu olması gerektiğini belirten Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri ise böyle bir ayrım yapmamaktadır[69].

Mutlak havâlede, havâle ödeyicisinin havâle alıcısına borcu, herhangi bir malvarlığı değeri ile kayıtlanmaz. Başka bir deyişle, havâle ödeyicisi havâle alıcısına karşı tüm malvarlığı ile sorumlu olur[70]. Havâle edenin, havâle ödeyicisi nezdinde herhangi bir sebebe dayalı alacak hakkı bulunsa bile, bu alacak hakkı ile havâle alıcısının havâle ödeyicisindeki alacak hakkı birbirinden bağımsız iki farklı hak teşkîl eder[71]. Dolayısıyla havâle ödeyicisinin, havâle edene olan borcu imkânsızlık gibi sebeplerle ortadan kalksa bile, havâle alıcısına olan ve havâle sözleşmesinden doğan borcu ortadan kalkmaz[72]. Havâle eden, havâle ödeyicisi nezdinde bir alacak hakkına sahipse, mutlak havâleden sonra da bu alacağın ifasını talep edebilir[73]. Bu yöndeki talep, havâle sözleşmesinin geçersizliğine neden

---

[68] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16; Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 309; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 347; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 5, s. 173-174; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 247-248.

[69] Zuhaylî, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, C. 6, s. 295; Chéron, Fahmy, "Le Transport de Dette", s. 597; Bardakoğlu, "Havâle", s. 507-512.

[70] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16-17; Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 309; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 173-174; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 248; Mecelle, md. 679; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 273; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 286.

[71] es-Semerkandî, Tuhfetü'l-fukahâ, C. 3, s. 248.

[72] eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 174.

[73] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 17; el-Halebî, Mülteka, s. 207-208; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 174; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 301. "Bir beldede cizyedâr olan Zeyd, mâl-ı cizyeden cem' ve tahsîl etdiği şu kadar akçeyi Amr'a îdâ' ve teslîm etdikden sonra, Zeyd dâyini Bekir'i Amr'ın üzerine havâle-i mutlaka ile havâle edib her biri havâleyi

olmaz[74]. Bu durumda havâle ödeyicisi, havâle sözleşmesinden doğan borcu havâle alıcısına ifa ettikten sonra, havâle edene rücû edecektir[75].

Mukayyed havâle ise, havâle sözleşmesinden doğan borcun, havâle edenin havâle ödeyicisi zilyetliğindeki belirli bir malvarlığı değerinden ödeneceğinin kararlaştırıldığı havâle türünü ifade eder[76]. Mukayyed havâle, havâle edenin havâle ödeyicisi zilyetliğindeki malı bakımından, kendi içinde çeşitli ayrımlara tabi tutulmaktadır. Bu konudaki ilk yaklaşım[77], mukayyed havâleyi üçe ayırmaktadır: (I) deyn ile mukayyed, (II) gasbedilmiş (mağsûb) ayn ile mukayyed, (III) emânet (vedîa) verilmiş ayn ile mukayyed. Bu konudaki ikinci yaklaşım ise, ikili bir ayrımı benimsemektedir: (I) deyn ile mukayyed, (II) ayn ile mukayyed. İkinci yaklaşım, ayn ile mukayyed havâleyi kendi içinde tekrar ikiye ayırmaktadır: (I) gasbedilmiş (mağsûb) ayn ile mukayyed, (II) emânet (vedîa) verilmiş ayn ile mukayyed[78]. Dolayısıyla son tahlilde, iki yaklaşım arasındaki farkın sadece tasnîf şekli açısından söz konusu olduğu, esas bakımından ise bir farklılık bulunmadığı görülmektedir.

Mukayyed havâle deyn veya ayn ile kayıtlanabilirken, yukarıda havâle sözleşmesine konu olan değerin yalnızca deyn olabileceği belirtilmişti[79]. Belirtmek gerekir ki, deyn niteliğinde olması gereken borç, havâle ödeyicisinin havâle alıcısına ödeyeceği borçtur. Dolayısıyla havâle alıcı-

---

kabûl etdikden sonra, Zeyd Amr'ın yedinde vedîa olan ol kadar akçeyi Amr'dan taleb etdikde Amr "Havâle-i mezbûreye binâen Bekir'e vereceğim akçeye takas ederim" deyüb vermemeğe kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Dürrîzâde, Netîcetü'l-fetâvâ, v. 97a.

[74] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 309; el-Halebî, Mülteka, s. 208; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 249.

[75] Bkz.: aş. Dördüncü Bölüm, 1.3.

[76] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16; Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 309; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 173-174; Mecelle, md. 678; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 286.

[77] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 347; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 272-273.

[78] Heyet, el-Fetâvâ'l-hindiyye, C. 3, 2. bs, y.y., Dârü'l-fikr, 1310, s. 299; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 248.

[79] Bkz.: yuk. İkinci Bölüm, 1.3.2.1.

sının havâle ödeyicisine karşı sahip olduğu alacak hakkı, deyn niteliğini haiz olmalıdır. Ancak mukayyed havâlede havâle edenin, havâle ödeyicisi zilyetliğindeki malvarlığı değerinin ise deyn olma mecburiyeti yoktur; nitekim bu değer bir deyn olabileceği gibi bir ayn da olabilir.

Havâle sözleşmesinin, havâle edenin havâle ödeyicisi zilyetliğinde bulunan böyle bir malvarlığı değeri ile kayıtlanması halinde, artık havâle eden söz konusu değerin kendisine ifasını talep edemez[80]. Bunun gerekçesi, artık söz konusu değere havâle alıcısının hakkının sirâyet etmesidir[81]. Havâle sözleşmesinin kurulması ile talep hakkı havâle alıcısına geçer[82]. Bu durumda havâle alıcısı, havâle ödeyicisinden sadece havâle sözleşmesinin kendisiyle kayıtlandığı malvarlığı değerinin ifasını talep edebilir[83]. Havâle ödeyicisi, bu talep üzerine havâle alıcısına ifadan kaçınamaz[84].

Havâle eden, havâle sözleşmesine konu olan malvarlığı değerini zorla geri alır ise havâle ödeyicisi, söz konusu değeri geri isteyebilir ve bu taleple dava açabilir[85]. Havâle ödeyicisi, değeri havâle edene kendi

---

[80] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 17; el-Halebî, Mülteka, s. 207; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 327; Mirzazâde Mehmed Said Efendi'nin bu yöndeki bir fetvâsı için bkz. Sinan Çuluk, Yılmaz Karaca, Osmanlı Arşivi'nde Şeyhülislam Fetvaları, İstanbul, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2015, s. 122.

[81] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 309; el-Buhârî, Muhîtü'l-burhâni, C. 9, s. 240; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 347; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 174; es-Semerkandî, Tuhfetü'l-fukahâ, C. 3, s. 248; el-Merginânî, el-Hidâye, C. 3, s. 100; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 248; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 300-301.

[82] es-Semerkandî, Tuhfetü'l-fukahâ, C. 3, s. 247; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 300.

[83] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 16.

[84] "Mes'ele: Zeyd dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile ol kadar akçe medyûnu Bekir'in üzerine havâle-i mukayyede ile havâle edib Amr ve Bekir havâleyi kabûl etdiğinden sonra Amr meblağ-ı mezbûru Bekir'den taleb etdikde Bekir meblağ-ı mezbûru sana vermem Zeyd'e veririm dimeğe kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Ali Efendi, Fetâvâ, v. 83b.

[85] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 302. "Mes'ele: Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile ol kadar akçe medyûnu Bekir'in üzerine, deyn-i mezbûrdan edâ etmek üzere havâle-i mukayyede ile havâle edib her biri havâleyi kabûl etdikden sonra Zeyd ol kadar akçeyi cebren Bekir'den alsa, Bekir meblağ-ı merkûmu Zeyd'den istirdâda kâdir olur mu? Olur." bkz. Ali Efendi, Fetâvâ, v. 84a.

rızası ile verir ise, havâle sözleşmesinin konusunu havâle alıcısına tazmin etmekle yükümlü olur[86].

Osmanlı kadı sicillerinde, mukayyed havâle söz konusu olmasına rağmen havâle ödeyicisi nezdindeki alacağını talep eden havâle edenlerin, bu taleplerinden men edildiği çok sayıda kayıt mevcuttur[87]. Havâle edenlerin bu taleplerini, zaman zaman havâle ödeyicisinin borcu havâle alıcısına ifasından sonra ileri sürdüklerine de şahit olunmaktadır[88].

Bir görüş, mukayyed havâlenin alacağın temliki ile neredeyse aynı sonucu doğurduğunu belirtmektedir[89]. Bununla birlikte başka bir görüş mukayyed havâlenin alacağın temlikine benzediği, fakat ikisi arasında

---

86 Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 309; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 347; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 329; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 303. "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile ol kadar akçe medyûnu Bekir'in üzerine deyn-i mezbûrdan edâ etmek üzere havâle-i mukayyede ile havâle edib her biri havâleyi kabûl etdikden sonra, Bekir deyn-i mezbûru Amr'ın izninsiz Zeyd'e verse, Amr mücbir olmayub Bekir'i tazmîne kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Abdullah Efendi, Behcetü'l-fetâvâ, s. 331; "Zeyd, dâyinesi Hind'i şu kadar akçe deyni ile ol kadar akçe medyûnu Amr'ın üzerine meblâğ-ı mezbûrdan edâ etmek üzere havâle-i mukayyede ile havâle edib Hind ve Amr'dan her biri havâleyi kabûl etdikden sonra, Amr meblağ-ı mezbûru Hind'e vermeyib Zeyd'e verse, mablağ-ı mezbûru Amr'a damân lâzım olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Dürrîzâde, Netîcetü'l-fetâvâ, vv. 95b-96a.

87 Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667), n. 256; Yılmaz, a.g.e., n. 266; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671), n. 133; Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637-1638), n. 353; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027 / M. 1618), n. 346; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074 / M. 1663-1664), n. 330; Yılmaz, a.g.e., n. 1233; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (H. 1242 / M. 1826-1827), n. 51; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (H. 953-955 / M. 1546-1549), n. 269; havâle edenin ölümünden sonra, söz konusu talebi havâle edenin mirasçılarının ileri sürdüğü bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1109-1110 / M. 1698-1699), n. 702.

88 Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), n. 76; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940-942 / M. 1534-1536), n. 382.

89 Sabri Şakir Ansay, Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, 2. bs, Ankara, AÜİF Yayınları, 1954, s. 142.

birtakım farklılıkların mevcut olduğu kanaatindedir[90]. Mukayyed havâle ile alacağın temliki arasındaki temel farklardan birincisi, alacağın temlikinin aksine, havâle sözleşmesinde alacak hakkını iktisâp etmek için sözleşmenin kurulmasının tek başına yeterli olmaması ve ayrıca teslim alma (kabz) gerekmesidir[91]. İkinci fark, yine alacağın temlikinin aksine, havâle sözleşmesi ile borcun naklinin geçici bir nitelik taşımasıdır. Zira havâle ödeyicisi borcu ifa etmeden önce tevâ halleri gerçekleşir ise, havâle sözleşmesi geçersiz hale gelir[92].

Taradığımız sicillerde, taraflar arasındaki ilişkisinin mutlak havâle veya mukayyed havâle olduğunu tespit edebildiğimiz 172 adet kayıt mevcuttur. Bunların dağılımı şu şekildedir (Tablo 3):

Tablo 3: Mutlak-Mukayyed Ayrımı

TABLO 3: MUTLAK-MUKAYYED AYRIMI	MUTLAK HAVÂLE	MUKAYYED HAVÂLE	TOPLAM
"MUTLAK" VEYA "MUKAYYED" KELİMESİNİN KULLANILDIĞI	25 (%14,53)	40 (%23,25)	65 (%37,79)
"MUTLAK" VEYA "MUKAYYED" KELİMESİNİN KULLANILMADIĞI	8 (%4,65)	99 (%57,55)	107 (%62,20)
TOPLAM	33 (%19,18)	139 (%80,81)	172 (%100)

Tablo 3 incelendiğinde, sicillerdeki kayıtların sadece %37,79'unun "mutlak" veya "mukayyed" tabirlerini içererek havâlenin türü hakkında bilgi verdiği gözlemlenmektedir. Geriye kalan %62,20'lik kısım bu hususta herhangi bir bilgi içermediği için, ilgili kısmı oluşturan kayıtlardaki havâlelerin türünü tespit etmek önem taşımaktadır. Bu kayıtların pek çoğunda havâleye konu borcun belli bir malvarlığı değeriyle sınırlandığı için, havâlenin mukayyed olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir. Bununla

[90] Cekİcİ, "La cadre juridique", s. 249; Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 400.

[91] Aydın, "Borç", s. 290.

[92] Zuhaylî, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, C. 6, s. 298.

birlikte, böyle bir sınırlamanın olmadığı kayıtların mutlak havâle olduğunu söylemek daha zor ve yoruma açıktır. Bu minvalde, havâle eden ve havâle ödeyicisi arasında ortaklık (şirket) ilişkisi[93] veya evlilik bağı[94] bulunan ve havâle sözleşmesinin herhangi bir malvarlığı değeriyle kayıtlanmadığı izlenimini veren kayıtlarda bir mutlak havâlenin söz konusu olduğu kanaatine vardığımız için, bu sekiz adet kaydı mutlak havâle olarak kabul ettik.

Taranan sicillerde, mutlak ve mukayyed havâle arasındaki farkın oldukça yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Tüm kayıtların %80,81'i mukayyed havâleye ilişkin kayıtlardan oluşmakta iken, mutlak havâleye ilişkin olan kayıtların oranı %19,18'dir. Dolayısıyla mukayyed havâlenin, mutlak havâleye nispeten çok daha yaygın olduğu gözlemlenmektedir.

Havâlenin mutlak olma vasfının açıkça belirtildiği kayıtlar, 1758 tarihli iki kayıt[95] bir kenara bırakılırsa, 1790-1842 yılları arasına tesadüf etmektedir[96]. Bunun yanında, havâlenin mutlak olduğunun açıkça belirtilmediği sekiz kayıttan yedi tanesi[97], 1666-1697 arası yıllara tekabül etmekteyken, bir adet kayıt 1803 tarihine rastlamaktadır[98].

---

[93] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667), n. 920; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), n. 162; Yılmaz, a.g.e., n. 510; Yılmaz, a.g.e., n. 511; Yılmaz, a.g.e., n. 515; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), n. 464.

[94] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667), n. 920; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 127 Numaralı Sicil (H. 1090-1091 / M. 1679-1680), n. 234.

[95] Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172 / M. 1758), n. 13; Yılmaz, a.g.e., n. 145.

[96] 1790 tarihli bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 424; 1842 tarihli bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), n. 459.

[97] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667), n. 920; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), n. 162; Yılmaz, a.g.e., n. 480; Yılmaz, a.g.e., n. 511; Yılmaz, a.g.e., n. 515; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), n. 464; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 127 Numaralı Sicil (H. 1090-1091 / M. 1679-1680), n. 234.

[98] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 464.

Havâlenin mukayyed olduğunun açıkça belirtildiği kayıtlar, 1758[99], 1766[100] ve 1780[101] tarihli üç kayıt müstesnâ, 1790-1863 yılları arasında kayda geçirilmiştir[102]. Havâlenin mukayyed olduğunun açıkça belirtilmediği kayıtlardan on iki tanesi 16. yüzyıla, elli üç tanesi 17. yüzyıla, on sekiz tanesi 18. yüzyıla ve on altı tanesi 19. yüzyıla tarihlenmektedir.

Havâlenin kendisiyle kayıtlandığı malvarlığı değerinin niteliği bakımından ise, sicillerdeki mukayyed havâlelerin çoğunluğu bir deyn ile mukayyed[103] olmakla birlikte, ayn ile mukayyed[104] olduğu kayıtların da mevcut olduğu da tespit edilen hususlar arasındadır.

1.3.2. MUKAYYED HAVÂLEYE ÖZGÜ DURUMLAR

1.3.2.1. HAVÂLENİN KENDİSİYLE KAYITLANDIĞI MALVARLIĞI DEĞERİNDE

1.3.2.1.1. HASAR

Mutlak havâlede, havâle ödeyicisinin borcu herhangi bir malvarlığı değeri ile kayıtlı olmadığı ve havâle ödeyicisi borçtan tüm malvarlığı ile sorumlu olduğu için, hasar konusu gündeme gelmemektedir. Bu nedenle havâle edenin, havâle ödeyicisi zilyetliğinde ayn veya deyn niteliğinde bir malvarlığı

[99] Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172 / M. 1758), n. 321.

[100] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767), n. 550.

[101] Coşkun Yılmaz (ed.), İKS İstanbul Mahkemesi 44 Numaralı Sicil (H. 1193-1194 / M. 1779-1780), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 146.

[102] 1790 tarihli bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 121; 1863 tarihli bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 211 Numaralı Sicil (H. 1278-1279 / M. 1862-1863), n. 198.

[103] Misâlen bkz. Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 37 Numaralı Sicil (H. 1022-1024 / M. 1613-1615), n. 194; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987-988 / M. 1579-1580), n. 198.

[104] Misâlen bkz. Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 114 Numaralı Sicil (H. 1083-1085 / M. 1672-1674), n. 371.

değerinin bulunması halinde dahi, söz konusu değerin hasara uğraması da havâle sözleşmesinin geçerliliğine herhangi bir manada tesir etmez[105].

Mukayyed havâlenin kendisiyle kayıtlandığı değerin bir deyn olması halinde, cins borcu karakteri taşıyan deyn borcunu ifa etmenin imkânsız hale gelmesi mevzubahis olamayacağı için, deyn borcunun hasara uğraması söz konusu olmaz. Borcun niteliğinin ayn olması halinde ise, aynın emânet (vedîa) verilmiş veya gasbedilmiş (mağsûb) bir ayn olmasına göre ikili bir ayrım yapılmaktadır.

Ayn, havâle eden tarafından havâle ödeyicisine emânet (vedîa) verilmiş ise, söz konusu aynın hasara uğraması sonucunda havâle sözleşmesi hükümsüz (bâtıl) hale gelir[106] ve havâle ödeyicisi borcundan kurtulur[107]. Zira havâlenin kendisiyle kayıtlandığı malvarlığı değeri ortadan kalkmıştır[108]. Bu durumda havâle sözleşmesinden borç, havâle edene geri döner ve havâle edenin borcu haline gelir[109].

Söz konusu ayn, gasbedilmiş (mağsûb) ise, söz konusu aynın hasara uğraması havâle sözleşmesinin geçerliliğine (sıhhatine) engel oluşturmaz. Havâle sözleşmesi geçerli şekilde hüküm ve sonuç doğurmaya devam eder[110]. Dolayısıyla havâle ödeyicisi, havâle sözleşmesinden doğan borçtan sorumlu olmaktan kurtulmaz[111]. Zira İslâm hukukunun gaspa ilişkin hükümlerine göre, gasbedilmiş ayn gasbedenin elinde hasara uğrarsa, bu

---

[105] eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 174.

[106] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 17; Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 308-309; el-Buhârî, Muhîtü'l-burhâni, C. 7, s. 164; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 347; es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 71; Bilmen, Kamus.

[107] el-Halebî, Mülteka, s. 207; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 173; el-Merginânî, el-Hidâye, C. 3, s. 100; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 248.

[108] el-Buhârî, Muhîtü'l-burhâni, C. 7, s. 164.

[109] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 308-309; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 347.

[110] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 308-309; el-Buhârî, Muhîtü'l-burhâni, C. 7, s. 164; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 347; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 301.

[111] el-Halebî, Mülteka, s. 207; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 173; el-Merginânî, el-Hidâye, C. 3, s. 100; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 248.

durumda ayn borcu deyn borcuna dönüşür ve gasbeden söz konusu aynı tazmin ile mükellef hale gelir[112].

Mecelle'nin ilgili hükmü de bu ikili ayrım dikkate alınarak sevk edilmiştir[113]. Bununla birlikte, taradığımız Osmanlı kadı sicillerinde, bu anlamda hasara ilişkin herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Rehin veren (râhin), rehin alanı (mürtehin) üçüncü kişinin üzerine havâle ettikten sonra, rehin alan alacağını üçüncü kişiden henüz tahsîl etmeden önce rehin verenin verdiği rehin hasara uğrayarak ortadan kalkarsa, havâle sözleşmesi hükümsüz (bâtıl) hale gelir. Zira rehnin hasara uğrayarak ortadan kalkması, rehin verenin borcundan kurtulması sonucunu doğurmaktadır[114].

1.3.2.1.2. ZAPT

Havâle edenin, havâle ödeyicisi zilyetliğinde sahip olduğu ve havâlenin kendisiyle kayıtlandığı ayn veya deyn, havâle sözleşmesinin kurulmasından sonra üçüncü kişi tarafından zapt edilirse, havâle sözleşmesi hükümsüz (bâtıl) duruma gelir. Bu durumda borç, havâle edene geri döner ve borçtan sorumlu kişi tekrar havâle eden haline gelir[115]. Taranan kadı sicillerinde, bu anlamda zapta dair herhangi bir kayda tesadüf edilmemiştir.

---

[112] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 347; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 248; el-Meydânî, el-Lübâb, C. 2, s. 189; el-Buhârî, Muhîtü'l-burhâni, C. 7, s. 164.

[113] Mecelle, md. 695.

[114] eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 6, s. 96; el-Merginânî, el-Hidâye, C. 4, s. 441; es-Serahsî, el-Mebsût, C. 21, s. 96.

[115] Mecelle, md. 694; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 302.

1.3.2.2. SATIŞ SÖZLEŞMESİNİN KONUSUNDA

1.3.2.2.1. HASAR

Mutlak havâlede, havâle ödeyicisinin borcu herhangi bir malvarlığı değeri ile kayıtlanmadığı ve havâle ödeyicisi borçtan tüm malvarlığı ile sorumlu olduğu için hasar gündeme gelmez[116].

Satış sözleşmesi kurulduktan sonra satıcı (bayi), üçüncü kişiyi alıcının (müşteri) üzerine havâle eder, fakat alıcı sözleşmeye konu malı (mebî') teslim almadan (kabz etmeden) önce mal hasara uğrar ise, havâle sözleşmesi geçerliliğini kaybetmez[117]. Sözleşmenin geçerliliğini istihsânen koruduğu bu durumda[118], havâle ödeyicisi olan alıcının havâle sözleşmesinden doğan borcu ifa yükümlülüğü devam eder. Havâle ödeyicisi olan müşteri, havâle alıcısına ifadan sonra ifa ettiği meblağ için havâle eden satıcıya rücû eder[119].

Züfer'e göre ise, söz konusu malın hasara uğraması havâle sözleşmesinin hükümsüz (bâtıl) hale gelmesi sonucunu doğurur. Züfer'in gerekçesi, söz konusu malın hasara uğraması neticesinde satış sözleşmesinin geçersiz hale gelmesine ve havâle sözleşmesinin konusunu (muhâlün bih) teşkîl eden değerin satış sözleşmesi bağlamında bedel (semen) borcu olma niteliğini kaybetmesine dayanmaktadır. Aksi görüşü savunan Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'in ileri sürdüğü gerekçe ise, havâle sözleşmesinin kendisiyle kayıtlandığı değerin başka bir sözleşmedeki

---

116 KÂSÂNÎ, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 17.

117 İBN ÂBİDÎN, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 345; ES-SERAHSÎ, el-Mebsût, C. 20, s. 87. "Zeyd, şu kadar vukiyye üzümünü Amr'a şu kadar akçeye bey' etdikden sonra ol kadar akçe dâyini Bekir'i semen-i mezbûrdan edâ etmek üzere Amr'ın üzerine havâle-i mukayyede ile havâle edib, ba'dehû Zeyd ol üzümü Amr'a teslîm etmeyib ol üzüm Zeyd'in yedinde âfet-i semâviye ile helâk olmağla semen-i mezbûr sâkıt olsa, havâle-i merkûme bâtıl olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. DÜRRÎZÂDE, Netîcetü'l-fetâvâ, v. 97a.

118 İBN ÂBİDÎN, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 48; BİLMEN, Kamus, C. 6, s. 302.

119 KÂSÂNÎ, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 17; BİLMEN, Kamus, C. 6, s. 302; Mecelle, md. 693.

niteliğinin ortadan kalkmasının, havâle sözleşmesi bakımından sonuç doğurmayacağı şeklindedir[120].

Taranan sicillerde, bu anlamda hasara ilişkin herhangi bir kayıt tespit edilememiştir.

1.3.2.2.2. ZAPT

Satıcı (bayi), üçüncü kişiyi alıcı (müşteri) üzerine havâle ettikten sonra, satış sözleşmesine konu mal (mebî') zapta uğrarsa, bu durumda havâle sözleşmesi hükümsüz (bâtıl) hale gelir[121]. Zira satıcı, alıcıyı bedel (semen) borcu ile havâle etmiş olduğu için, semen borcunun ortadan kalkması ile havâle sözleşmesi de ortadan kalkmaktadır[122]. Havâle ödeyicisi, havâle sözleşmesinden doğan borcu ifa etmiş ise, bu borcu istirdâd etmek için havâle edene başvurabileceği gibi[123], dilerse havâle alıcısına da başvurabilir[124]. Zaptın, satış sözleşmesi dışındaki diğer sözleşmeler

---

[120] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 87.

[121] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 17; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 345; eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 487; Mecelle, md. 693. "Zeyd, mülk bağçesini Amr'a şu kadar akçeye bey' ve teslîm edib ol kadar akçe dâyini Bekir'i semen-i mezbûrdan edâ etmek üzere Amr'ın üzerine havâle-i mukayyede ile havâle etdikden sonra, Amr meblağ-ı mezbûru edâ etmeden bağçeye Hâlid müstahik çıkıb ba'de'l-isbât ve'l-hükm bağçeyi Amr'dan alsa Bekir havâle-i mezbûreye binâen Amr'dan nesne almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Abdullah Efendi, Behcetü'l-fetâvâ, s. 332.

[122] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 87.

[123] "Mes'ele: Hind, bazı emlâkini Zeyd'e şu kadar akçeye bey' ve teslîm etdikden sonra, Hind dâyini Amr'ı ol kadar akçe deyni ile semen-i mezbûrden edâ etmek üzere havâle-i mukayyede ile Zeyd'in üzerine havâle edib Zeyd dahi bi-hükmi'l-havâle Amr'a edâ etdikden sonra, Bekir emlâk-ı merkûmeye müstahik çıkıb ba'de'l-isbât ve'l-hükm Zeyd'den alsa, Zeyd meblağ-ı mezbûr ile Hind'e rücû'a kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Ali Efendi, Fetâvâ, v. 85a; "Hind, mülk-ü menzilini Zeyd'e şu kadar akçeye bey' ve teslîm etdikden sonra, Hind dâyini Amr'ı semen-i mezbûrdan edâ etmek üzere Zeyd'in üzerine havâle-i mukayyede ile havâle edib Zeyd dahi meblağ-ı mezbûru bi-hükmi'l-havâle Amr'a edâ etdikden sonra Bekir emlâk-i mezbûreye müstahik çıkıb ba'de'l-isbât ve'l-hükm Zeyd'den alsa, Zeyd meblağ-ı mezbûr ile Hind'e rücû'a kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Muhammed Efendi, Fetâvâ-yı Atâullah, v. 364b; aynı yönde bkz. Karahisarî, Fetâvâ, vv. 127b-128a.

[124] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 333; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 309.

bakımından söz konusu olması halinde yine bu sonuçlar meydana gelmektedir[125].

Taradığımız kadı sicillerinde, satış sözleşmesine konu olan mal için ileri sürülen istihkâk iddiası ispatlanarak malın zaptedildiği iki adet kayda rastlanmaktadır. Bu kayıtlarda, ilgili mal üzerinde üçüncü kişilerin söz konusu yöndeki iddialarının ispatlanması durumunda, fıkıh kitaplarıyla uyumlu olarak, havâle sözleşmesinin hükümsüz (bâtıl) hale geldiği ve havâle ödeyicisinin, ifa etmiş olduğu borcu havâle alıcısından istirdâd ettiği tespit edilmektedir[126].

1.3.2.2.3. MUHAYYERLİK

Satıcı (bayi), üçüncü kişiyi alıcı (müşteri) üzerine havâle ettikten sonra, satış sözleşmesine konu olan malın (mebî') muhayyerlik nedeniyle satıcıya iade edilmesi, bir mahkeme kararına binâen gerçekleşse dahi, havâle sözleşmesini geçersiz hale getirmez[127]. Bu durumda, havâle ödeyicisi müşterinin havâle alıcısı üçüncü kişiye ifa yükümlülüğü devam

[125] "Mes'ele: Zeyd, taht-ı iltizâmında olan mîrî mukâtaayı Amr'a şu kadar akçe iltizâmla verdikde, Zeyd dâyini Bekir'i ol kadar akçe deyni ile bedel-i iltizâmda edâ etmek üzere havâle-i mukayyede ile Amr'ın üzerine havâle edib Bekir dahi ol kadar akçeyi havâle-i merkûmeye binâen Amr'dan aldıkdan sonra, Amr mukâtaayı zabt etmeden mukâtaa taraf-ı saltanatdan âhara verilse, Amr meblağ-ı mezbûru Bekir'den istirdâda kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Ali Efendi, Fetâvâ, v. 84b; aynı yönde kira (icâre) sözleşmesi için bkz. Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 333.

[126] Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034 / M. 1623-1624), n. 285; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), n. 483.

[127] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 345; eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 487; es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 96.

eder[128]; havâle ödeyicisi, havâle alıcısına ifadan sonra, ifa ettiği meblağ için havâle edene rücû eder[129].

Şart muhayyerliği, ayıp muhayyerliği ve rü'yet (görme) muhayyerliği hallerinin tümünde durum bu şekilde olduğu gibi[130], havâle edenin müşteri olması halinde de durum böyledir[131].

Züfer, böyle bir durumda havâle sözleşmesinin hükümsüz (bâtıl) hale geleceği kanaatindedir[132]. Zira alt ilişkide, muhayyerlik nedeniyle alıcının bedel (semen) borcu ortadan kalkmıştır. Bu durumda havâle sözleşmesi de geçersiz hale gelir. Aksi görüşte olan Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed ise, havâle sözleşmesinden doğan borcun, alt ilişki olan satış sözleşmesindeki bedel (semen) borcuna değil, bizâtihi havâle ödeyicisinin malvarlığına bağlı olduğu fikrini benimsemiş[133] ve havâle sözleşmesinin bu durumda istihsânen caiz olduğunu belirtmiştir[134].

Sicillerde, muhayyerlik konusunun havâle sözleşmesi bağlamında gündeme geldiği 1806 tarihli bir kayıt tespit edilmektedir. Bu kayıtta satıcı (bayi), alıcıya (müşteri) bir miktar peynir satmış ve satıcı, bedel (semen) borcu için üçüncü kişiyi alıcı üzerine havâle etmiştir. Alıcı, havâle sözleşmesi gereği bedel borcunu havâle alıcısı sıfatıyla üçüncü kişiye ifa etmiş, fakat sonrasında satışa konu peynirin ayıplı olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine alıcı, peyniri iade ve bedeli istirdâd talepleriyle mahkemeye başvurmuştur. Mahkeme, satıcının talebini kabul

[128] EŞ-ŞEYBÂNÎ, el-Asl, C. 10, s. 487. "Mes'ele: Zeyd, Amr'ın mülk çiftlik menzilini görmeden Amr'dan şu kadar akçeye iştirâ etdikde, Amr ol kadar akçe dâyini Bekir'i semen-i mezbûreden edâ etmek üzere Zeyd'in üzerine havâle edib her biri havâleyi kabûl etdikden sonra, Zeyd meblağ-ı mezbûru edâ etmeden menzili gördükde beğenmeyib hıyâr-ı ru'yet ile Amr'a reddeylese, Bekir meblağ-ı mezbûru Zeyd'den taleb etdikde Zeyd mücerred 'Menzili reddetmekle havâle bâtıl olmuş olur' deyü vermemeğe kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. ALİ EFENDİ, Fetâvâ, v. 85a; aynı yönde bkz. KARAHİSARÎ, Fetâvâ, v. 127a.

[129] Mecelle, md. 693; BİLMEN, Kamus, C. 6, s. 302.

[130] İBN ÂBİDÎN, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 48; BİLMEN, Kamus, C. 6, s. 302.

[131] ALİ HAYDAR EFENDİ, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 333-334.

[132] BİLMEN, Kamus, C. 6, s. 302.

[133] ES-SERAHSÎ, el-Mebsût, C. 20, s. 87.

[134] İBN ÂBİDÎN, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 48; BİLMEN, Kamus, C. 6, s. 302.

ederek peynirin ve bedelin karşılıklı olarak iadesine hükmetmiştir[135]. Bu kayıtta havâle sözleşmesinin geçersiz hale gelmemesi, havâle alıcısına herhangi bir istirdâd talebinde bulunulmaması, borcu havâle alıcısına ifa eden havâle ödeyicisinin ifa ettiği meblağ için havâle edene başvurması ve mahkemenin de bu yönde karar vermesi, somut olayda Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'in görüşünün esas alındığı ve bu yönde karar verildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

1.3.2.2.4. İKÂLE

Satıcı (bayi), üçüncü kişiyi alıcı (müşteri) üzerine havâle ettikten sonra, satıcı ve alıcının aralarında anlaşarak satış sözleşmesini ikâle etmeleri durumunda havâle sözleşmesi geçersiz hale gelmez. Havâle ödeyicisi müşterinin, havâle alıcı üçüncü kişiye ifa borcu ikâleden sonra da devam eder; ifadan sonra havâle ödeyicisi, ifa ettiği meblağ için havâle edene rücû eder[136]. Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed bu görüşte olmakla beraber; aksi görüşte olan Züfer, satış sözleşmesinin ikâle edilmesinin havâle sözleşmesini hükümsüz (bâtıl) hale getireceği fikrini benimsemiştir[137]. Taradığımız kadı sicillerinde, satış sözleşmesinin ikâle edilmesinin havâle sözleşmesi bakımından doğurduğu sonuçlara ilişkin herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

---

[135] Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), n. 462.

[136] Mecelle, md. 693; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 302. "Zeyd, şu kadar keyl nohûdunu Amr'a semen-i ma'lûma bey' ve teslîm etdikde, Zeyd ol kadar akçe dâyini Bekir'i semen-i mezbûrdan edâ etmek üzere Amr'ın üzerine havâle edib her biri havâleyi kabûl etdikden sonra Amr meblağ-ı mezbûru edâ etmeden Zeyd Amr ile bey'i ikâle eyleseler, Bekir meblağ-ı mezbûru Amr'dan taleb etdikde Amr mücerred "Bey' ikâle olunmağla havâle bâtıl olmuş olur" deyüb vermemeğe kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Dürrîzâde, Netîcetü'l-fetâvâ, v. 96a.

[137] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 302.

1.3.2.3. HİZMET, İŞ VE KİRA SÖZLEŞMELERİNDE

1.3.2.3.1. FESİH

Bir hizmet veya iş sözleşmesinde, işçi ve işveren arasında sözleşme kurulduktan sonra işçi, üçüncü kişiyi ücret alacağından ödenmek üzere işveren üzerine havâle edebilir. Bu havâle sözleşmesinin kurulmasından sonra, işçi iş görme edimini yerine getirmeden hizmet veya iş sözleşmesinin feshedilmesi halinde, havâle sözleşmesi hükümsüz (bâtıl) hale gelir[138].

Bu durumda havâle sözleşmesinin hükümsüz hale geleceğini belirten kaynaklarda, söz konusu sözleşmenin icâre olarak vasıflandırılması, yapılan açıklamaların günümüz hukuku anlamında kira sözleşmeleri bakımından da geçerli olduğu; başka bir deyişle, fesih nedeniyle havâle sözleşmesinin hükümsüzlüğü (butlân) sonucunun hizmet ve iş sözleşmelerinin yanı sıra kira sözleşmesi bakımından da söz konusu olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Taradığımız kadı sicillerinde, alt ilişkideki sözleşmenin feshi nedeniyle havâle sözleşmesinin hükümsüz hale gelmesini içeren herhangi bir kayda tesadüf edilmemiştir.

---

[138] Bilmen, a.g.e., C. 6, s. 306. "Zeyd, Amr'ı müddet-i ma'lûme tamâmına dek kendüye hizmet etmek içün şu kadar akçeye isti'câr etdikde ecrinin peşin verilmesi kavl olunmayıb, ba'dehû Amr ol kadar akçe dâyinleri Bekir ve Beşir'i ecr-i müsemmâdan edâ etmek üzere Zeyd'in üzerine havâle-i mukayyede ile havâle etdikden sonra, Amr Zeyd'e hizmet etmeden Zeyd ile fesh-i icâre eyleseler, Bekir ve Beşir meblağ-ı mezbûru havâle-i merkûmeye binâen Zeyd'den almağa kâdir olurlar mı? El-cevâb: Olmaz." bkz. Ali Efendi, Fetâvâ, vv. 84b-85a; aynı yönde bkz. Muhammed Efendi, Fetâvâ-yı Atâullah, vv. 363b-364a; aynı yönde bkz. Karahisarî, Fetâvâ, v. 127a.

1.4. İspat Hukuku

1.4.1. SÖZLEŞMENİN KURULUŞU

Havâle alıcısının gıyâbında havâle eden, havâle ödeyicisine başvurarak, kendisinin havâle alıcısına borçlu olmadığından ve havâle alıcısı ile aralarındaki ilişkinin vekâlet ilişkisi olduğundan bahisle, havâle sözleşmesinin konusunun kendisine ifasını talep eder ise, Ebû Yûsuf'a göre havâle edenin bu iddiasına ve bu iddiayı ispat için ileri süreceği delillere itibar edilmez. Muhammed ise aksi görüştedir[139].

Havâle ödeyicisi havâle sözleşmesinden doğan borcunu havâle alıcısına ifa ettikten sonra, havâle eden havâle alıcısına borçlu olmadığından ve aralarındaki ilişkinin teslim almaya (kabza) vekâletten ibâret olduğundan bahisle, havâle edenden tahsîl ettiği (kabz ettiği) meblağın kendisine ifasını talep eder ise, havâle edenin iddiası kabul edilir[140]. Nitekim "havâle" kelimesinin, vekâlet manasında kullanılmış olması mümkündür[141]. Bu durumda ispat yükü, havâle alıcısına geçmektedir. Zira havâle edenin iddiasını reddeden havâle alıcısı, aslında havâle eden nezdinde bir alacak hakkı olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla bu iddiayı ispat yükü havâle alıcısına aittir. Havâle alıcısının bu iddiayı ispat edememesi halinde havâle eden, yemin etmesi koşuluyla, kendi iddiasını ispatlamış sayılır[142]. Bu durumda havâle alıcısı, havâle ödeyicisinden tahsîl ettiği meblağı havâle edene ifa etmekle yükümlüdür[143]. 1841 tarihli bir kayıtta, davacı havâle eden davalı havâle alıcısına borcu olmadığını ve aralarındaki iliş-

---

[139] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 346; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 309.

[140] el-Merginânî, Bidâyetü'l-mübtedî, s. 149; en-Nesefî, Kenzü'd-dekâik, s. 458; el-Kudûrî, Muhtasar, s. 120; Ebu'l-hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm el-Leknevî, el-Câmiü's-sagîr ve Şerhuhu en-Nâfiu'l-kebîr li-men Yutâliu'l-câmia's-sagîr, Beyrut, Âlemü'l-kütüb, 1406, s. 378; Mevsılî, el-İhtiyâr, C. 3, s. 4.

[141] el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 247; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 309.

[142] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 19; Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 309-310; İbnü'ş-Şıhne, Lisânü'l-hükkâm, s. 361; el-Merginânî, el-Hidâye, C. 3, s. 100; Zuhaylî, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, C. 6, s. 303-304.

[143] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 57.

kinin vekâlet olduğunu, havâle alıcısı ise parayı havâle sözleşmesi gereği tahsîl (kabz) ettiğini iddia etmiş, taraflar başka bir delil ileri süremeyince havâle eden yemin ederek davayı kazanmıştır[144]. Davanın bu şekilde sonuca bağlanması, bu somut olayda fıkıh kitaplarına uygun bir yargılama ve usulün uygulandığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bir alacaklı, borçludan borcunu ifa talebinde bulunduğu vakit borçlunun, söz konusu borcun tarafların anlaşması ile üçüncü bir kişi üzerine havâle edildiğine ve böylece kendisinin borçtan sorumlu olmaktan çıktığına; başka bir ifadeyle, borçlunun havâle eden sıfatıyla borçtan kurtulduğuna dair iddiasını ispat için, borçlunun altsoyu şahit olarak dinlenemez. Zira bu kişilerin borçlu lehine tanıklığı, kendi lehlerine tanıklık gibidir ve dolaylı olarak bir menfaat elde etmektedirler. Ancak üçüncü bir kişinin borcunun, havâle sözleşmesi sonucunda borçlu üzerine havâle edildiği; eş deyişle, borçlunun havâle ödeyicisi sıfatı ile borcu üstlendiğine dair iddianın ispatı için, borçlunun altsoyu şahit olarak dinlenebilir. Çünkü bu durumda borçlunun lehine bir durum oluşmadığı gibi, altsoyun lehine bir durum da oluşturmamakta ve herhangi bir menfaat doğurmamaktadır[145]. Altsoy ile ilgili bu kuralın, borçlu ile yakınlığı bulunan diğer kişiler hakkında da uygulanacağı kabul edilmelidir.

Borçlunun, kendisinden borcun ifasını dava yoluyla talep eden alacaklıya karşı, söz konusu borcun tarafların anlaşması ile üçüncü bir kişi üzerine havâle edildiğine ve böylece kendisinin borçtan sorumluluğunun sona erdiğine; başka bir ifadeyle, borçlunun havâle eden sıfatıyla borçtan kurtulduğuna dair iddiasını davalı sıfatıyla mahkemede ispat etmesi durumunda, ikili bir ayrım gündeme gelir. Şayet bu iddia, havâle ödeyicisi sıfatını haiz olduğu ileri sürülen üçüncü kişi huzurunda ispat edilmiş ise, bu durumda söz konusu borçlunun borçtan sorumluluğu sona erer. Şayet bu iddia, söz konusu üçüncü kişinin gıyâbında ispat edilmiş ise, borçlunun borçtan sorumluluğu yine ortadan kalmakla beraber, bu durum geçici bir özellik arz eder; diğer bir deyişle, borçlunun borçtan sorumluluğu

[144] Yılmaz, İKS Anadolu Sadareti Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 1251-1257 / M. 1835-1841), n. 189.

[145] eş-Şeybânî, el-Asl, C. 11, s. 523; Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, el-Mebsût, C. 16, Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1993, s. 147.

üçüncü kişinin huzuruna dek askıya alınmış olur[146]; zira borçlunun üçüncü kişi aleyhine olan bir hususu, üçüncü kişinin gıyâbında ispat etmesi mümkün değildir[147].

Havâle alıcısının, bir mukayyed havâlenin kurulduğu yönündeki iddiasına havâle ödeyicisinin ikrârla mukâbele etmesi halinde, havâle ödeyicisi söz konusu malvarlığı değeri ile kayıtlanmış şekilde mukayyed havâleyle bağlı hale gelir[148]. Havâle ödeyicisi, borcun kendisi üzerine havâle edilmesini kabul ettikten sonra ifadan kaçınamaz[149]. Keza havâle ödeyicisi, borcun kendisi üzerine havâle edilmesini kabul ettiğini ikrâr ettikten sonra, havâle alıcısından havâle eden nezdinde bir alacak hakkının bulunmadığını ileri sürerek ifadan kaçınamayacağı gibi[150], havâle alıcısından da havâle eden nezdinde bir alacak hakkı bulunduğunu ispatlamasını talep edemez. Havâle ödeyicisinin havâle sözleşmesini inkâr etmesi üzerine havâle alıcısı, sözleşmenin kurulduğunu ispat eder ise, havâle ödeyicisinin havâle sözleşmesine konu olan borcu ödediği yönündeki iddiası dinlenmez[151]. Havâle sözleşmesinden doğan borcu havâle alıcısına ifa ettikten sonra, ifa ettiği meblağ için havâle ödeyicisinin kendisine rücû ettiği havâle eden, havâle sözleşmesinden önce havâle ödeyicisi nezdinde alacak hakkı bulunduğunu ve havâle ödeyicisinin havâle sözleşmesini bu

[146] Mecelle, md. 1633. "Zeyd, Amr'dan 'Zimmetinde karzdan şu kadar akçe hakkım vardır' deyü da'vâ etdikde, Amr 'Ben seni meblağ-ı mezbûr ile Bekir'in üzerine havâle edib her biriniz havâleyi kabûl etmişdiniz' deyü da'vâ ve Zeyd inkâr etmekle Amr, Bekir'in gıyâbında vech-i muharrer üzere olan da'vâsına ikâmet-i beyyine eylese, beyyine-i mezbûre Bekir'in huzûruna dek tevakkuf hakkında makbûle olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Dürrîzâde, Netîcetü'l-fetâvâ, v. 97a.

[147] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 328.

[148] İbn Âbidîn, a.y.

[149] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 57.

[150] "Mes'ele: Zeyd dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Bekir'in üzerine havâle-i mutlaka ile havâle edib her biri havâleyi kabûl etdikden sonra Amr meblağ-ı mezbûru Bekir'den taleb etdikde Bekir benim Zeyd'e deynim yokdur deyüb vermemeğe kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Ali Efendi, Fetâvâ, vv. 83b-84a.

[151] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 310.

nedenle kabul ettiğini ileri sürerek rücû talebini reddeder, fakat havâle ödeyicisi bu iddiaları inkâr ederse, ispat yükü havâle edene aittir[152].

Taradığımız kadı sicillerine bakıldığında, havâle sözleşmesinin varlığına ve yokluğuna ilişkin iddiaların çeşitli vasıtalarla ispatlandığı tespit edilmektedir. Hangi ispat vasıtasının kullanıldığı kayıtların tümünde belirlenememekle beraber, kullanılan vasıtayı tespit edebildiğimiz 58 kayıtta havâlenin varlığının veya yokluğunun şahit, ikrâr, yemin, yeminden kaçınma (nükûl) ve karşı tarafın yemin etmemesi vasıtalarıyla ispat edildiği gözlemlenmektedir.

Havâlenin varlığını ispat için vasıta olarak şahitlerin kullanıldığı kayıtların dağılımı şu şekildedir (Tablo 4):

Tablo 4: Lehine Şahitlik Edilen Taraf

TABLO 4: LEHİNE ŞAHİTLİK EDİLEN TARAF	SIFAT	DİN	ŞÂHİTLERLE İSPAT EDİLEN OLGU	ŞAHİTLERİN SAYISI, DİNİ VE CİNSİYETİ	SAYI
Davacı	Havâle alıcısı	Müslüman	Havâlenin varlığı	2 müslüman erkek	15
Davacı	Havâle alıcısı	Müslüman	Havâlenin varlığı	3 müslüman erkek	1
Davacı	Havâle alıcısı	Müslüman	Havâlenin varlığı	4 müslüman erkek	1
Davacı	Havâle alıcısı	Zimmî	Havâlenin varlığı	2 zimmî erkek	3
Davacı	Havâle alıcısı	Zimmî	Havâlenin varlığı	2 müslüman erkek	2
Davalı	Havâle eden	Müslüman	Havâlenin varlığı	2 müslüman erkek	3

[152] "Zeyd, Amr üzerinde olan deyni ile Bekir'in üzerine havâleyi kabûl edib, Bekir deyn-i mezkûru edâ etdikden sonra verdiğini Amr-ı muhîlden taleb etdikde, Amr "Benim sende ol mikdâr deynim var idi, anın içün havâleyi kabûl edib vermiş idin" deyü def' edib Bekir münkir olsa, Amr Bekir üzerinde ol mikdâr hakkı olduğunu isbât etmeyicek Bekir'i def'a kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Velî Efendi, Fetâvâ, v. 105a.

Davalı	Havâle ödeyicisi	Müslüman	Havâlenin varlığı	2 müslüman erkek	2
Davalı	Havâle ödeyicisi	Müslüman	Havâlenin varlığı	3 müslüman erkek	1
Davalı	Havâle ödeyicisi	Müslüman	Havâlenin varlığı	2 zimmî erkek	1
Davalı	Havâle ödeyicisi	Zimmî	Havâlenin varlığı	2 müslüman erkek	1
Davalı	Havâle ödeyicisi	Zimmî	Havâlenin varlığı	1 müslüman ve 2 zimmî erkek	1
TOPLAM					31

İslâm hukuku, malvarlığına ilişkin hususların şahit kullanılarak ispatı için kural olarak iki erkek veya bir erkek iki kadın şahit aramaktadır[153]. Bu duruma paralel olarak, Osmanlı uygulamasında havâle sözleşmesinin varlığının ispatı için en az iki erkek şahide başvurulduğu görülmektedir. Şahide başvurulduğu tespit edilen kayıtlarda, şahitlerin tümünün erkek olduğu ve kadınlara şahit olarak başvurulmadığı gözlemlenmektedir. İspat için kullanılan şahit sayısının ikinin altına düşmediği görülürken, zaman zaman ikiden fazla şahidin kullanıldığına da rastlanmaktadır[154]. Genellikle şahitlerin iddiayı ileri süren tarafla aynı dine mensup olduğu, sözgelimi iddiayı süren müslüman ise şahitlerin de müslüman olduğu, zimmî ise şahitlerin de zimmî olduğu fark edilmekle beraber, zaman zaman zimmîlerin müslümanlar lehine[155] ve müslümanların da zimmîler lehine[156] şahitlik yaptıkları tespit edilmektedir. Keza farklı dinlere

[153] Zinânın ispatı için 4 erkek, geri kalan had ve kısas suçları için 2 erkek şahit gerekir. Bu konularda kadınların şehâdeti kabul edilmez. Doğum, bekâret, kadınsal ayıplar gibi konularda tek kadının şahitliği kabul edilir. Malvarlığına ilişkin ve diğer (evlenme, boşanma, vekâlet, vasiyet, vs.) hususlarda iki erkek veya bir erkek ile iki kadının şahitliği ispat için yeterlidir. Bkz. Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 371-372.

[154] Müslüman olan havâle alıcısı davacının, havâlenin varlığını dört müslüman erkek şahitle ispat ettiği bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667), n. 712.

[155] Müslüman olan havâle ödeyicisi davalının, havâlenin varlığını iki zimmî erkek şahitle ispat ettiği bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074 / M. 1663-1664), n. 330.

[156] Zimmî olan havâle alıcısı davacının, havâlenin varlığını iki müslüman erkek şahitle ispat ettiği iki kayıt için bkz. Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H.

mensup şahitlerin aynı taraf lehine birlikte şahitlik ettikleri de vâkidir[157]. Yargılamada müste'menlerin şahit olarak yer almadıkları da tespit edilen hususlar arasındadır. Mevcut olmayan olguların yokluğunun şahitle ispatlanmasının imkânsıza yakın olması göz önüne alındığında, ispat için şahitlerin kullanıldığı tüm kayıtlarda ispat edilen olgunun havâle sözleşmesinin varlığı olması şaşırtıcı değildir.

Yargılama esnasında karşı tarafın ikrârda bulunması, havâle sözleşmesinin ispatında kullanılan bir başka vasıtadır. İkrâra ilişkin veriler şu şekildedir (Tablo 5):

Tablo 5: İkrârda Bulunan Taraf

TABLO 5: İKRÂRDA BULUNAN TARAF	SIFAT	DİN	İKRÂRLA İSPAT EDİLEN OLGU	SAYI
Davacı	Havâle alıcısı	Müslüman	Havâlenin varlığı	1
Davalı	Havâle ödeyicisi	Müslüman	Havâlenin varlığı	3
TOPLAM				4

Taranan sicillerde hem davacı[158], hem de davalı[159] tarafın ikrârda bulunduğu dikkat çekmektedir. İkrâr neticesinde, havâle sözleşmesinin varlığının ispatlandığı ve mahkeme tarafından buna binâen hüküm tesis edildiği görülmektedir.

Sicillerde karşılaşılan bir başka ispat vasıtası türü olan yemine başvurulduğunun tespit edildiği kayıtlar, şöyle sınıflandırılmıştır (Tablo 6):

1067-1069 / M. 1656-1658), n. 643; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 1640.

[157] Zimmî olan havâle ödeyicisi davalının, havâlenin varlığını bir müslüman ve iki zimmî erkek şahitle ispat ettiği bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637-1638), n. 353.

[158] Müslüman olan havâle alıcısı davacının, havâlenin varlığını ikrâr ettiği bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 530.

[159] Müslüman olan havâle ödeyicisi davalının, havâlenin varlığını ikrâr ettiği üç kayıt için bkz. Yılmaz, a.g.e., n. 500; Yılmaz, a.g.e., n. 535; Yılmaz, a.g.e., n. 1073.

Tablo 6: Yemin Eden Taraf

TABLO 6: YEMİN EDEN TARAF	SIFAT	DİN	YEMİNLE İSPAT EDİLEN OLGU	SAYI
Davacı	Havâle eden	Müslüman	Havâlenin yokluğu	2
Davacı	Havâle eden	Zimmî	Havâlenin yokluğu	5
Davacı	Havâle alıcısı	Müslüman	Havâlenin yokluğu	2
Davalı	Havâle ödeyicisi	Müslüman	Havâlenin yokluğu	5
Davalı	Havâle ödeyicisi	Zimmî	Havâlenin yokluğu	4
TOPLAM				18

Tablo 6 incelendiğinde, hem davacının hem de davalının, hem havâle edenin hem havâle ödeyicisinin hem de havâle alıcısının, hem müslümanların hem de zimmîlerin yemini kullandıkları sonucuna varılmaktadır. İslâm hukukunda yemin, esasen davacı için öngörülmüş bir yol olmakla beraber[160], davacının da yemine başvurarak iddiasını ispat ettiğini gösteren kayıtların bulunması dikkat çekicidir. Farklı kaynaklarda da tespit edildiği gibi[161], taradığımız sicillerde yemin eden kişinin dinî inancının ispat bakımından bir farklılık arz etmemesi kayda değer bir husus olarak göze çarpmaktadır. Taranan sicillerde yemin, havâle sözleşmesine ilişkin bir hususu ispata yarayan bir delilden ziyade, başka bir delil ikâme edilemediği zaman havâle sözleşmesinin yokluğunu ortaya koymak için kullanılan bir "son çare" profili çizmektedir. Sicillerde yemin sonucunda

---

[160] Belirtilmelidir ki, İslâm hukukunda yeminin delil niteliğinde olup olmadığı hususu tartışmalıdır. Bkz. H. Tekin Gökmenoğlu, "İslam Muhakeme Usûlü Hukukunda Bir İsbat Vasıtası Olarak 'Yemin' Delili", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, No: 3, 1994, s. 182; Recai Öğük, "İslam Fıkhında Yemin", Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 122.

[161] Mehmet Esat Sarıcaoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Gıyâbî Yargılama ve Davalıya Yemin Teklifi", Turkish Studies, C. 10, No: 1, 2015, s. 688.

ispat edildiği kabul edilen olgunun sadece havâlenin yokluğundan ibâret olması da bu minval üzere anlaşılmalıdır.

Kendisine yemin teklif edilen tarafın yeminden kaçınması (nükûl) halinde yeminden kaçınan taraf, aleyhine ileri sürülen iddiayı kabul etmiş sayılır[162]. Taranan sicillerde, yeminden kaçınma hallerine de rastlanmaktadır (Tablo 7):

Tablo 7: Yeminden Kaçınan Taraf

TABLO 7: YEMİNDEN KAÇINAN TARAF	SIFAT	DİN	YEMİNDEN KAÇINMAYLA İSPAT EDİLEN OLGU	SAYI
Davalı	Havâle ödeyicisi	Müslüman	Havâlenin varlığı	2
Davalı	Havâle ödeyicisi	Zimmî	Havâlenin varlığı	1
TOPLAM				3

Sicillerde hem müslüman[163], hem de zimmî[164] davalıların yeminden kaçındığı ve bunun üzerine, fıkıh kitaplarıyla uyumlu şekilde, davacının iddiasının sabit olduğu tespit edilmektedir.

Havâle sözleşmesinin kuruluşuna dair olguları ispat için kullanılan vasıtaların sayısal ve oransal dağılımı şu şekildedir (Tablo 8):

Tablo 8: İspat Vasıtalarının Dağılımı

TABLO 8: İSPAT VASITALARININ DAĞILIMI	SAYI
ŞAHİT	31 (%55,35)
İKRÂR	4 (%7,14)

[162] Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nüceym, el-Bahrü'r-râik Şerhu Kenzü'd-dekâik, C. 7, 2. bs, y.y., Dârü'l-kitâbi'l-islâmî, t.y., s. 205; el-Haddâdî, el-Cevheretü'n-neyyire, C. 2, s. 211; Heyet, el-Fetâvâ'l-hindiyye, C. 4, 2. bs, y.y., Dârü'l-fikr, 1310, s. 14.

[163] Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 90 Numaralı Sicil (H. 1090-1091 / M. 1679-1680), n. 298; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 438.

[164] Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 1387.

YEMİN	18 (%32,14)
YEMİNDEN KAÇINMA (NÜKÛL)	3 (%5,35)
TOPLAM	56 (%100)

Tablo 8'de yer alan veriler değerlendirildiğinde, söz konusu kayıtlarda en sık rastlanan ispat vasıtasının %55,35'lik oranla şahitler olduğu gözlemlenmektedir. Şâhitleri ikinci sırada %32,14 ile yemin takip etmektedir. Yemin ve yeminden kaçınma (nükûl) hallerinin her ikisi de aynı başlık altında değerlendirilirse, bu oran %37,50'ye çıkmaktadır. Bir diğer ispat vasıtası olan ikrâr ise, görece daha az kullanılmış ve diğer vasıtalara nazaran %7,14 oranında kullanım bulmuştur. Taranan sicillerde havâle sözleşmesinin kurulmasına dair hususları ispat için kullanılan başka bir vasıtaya rastlanmamıştır.

Havâle sözleşmesinin kurulduğu yönünde beyanda bulunan şahitlerin, sözleşmenin kurulduğu yer ve tarih konusunda ihtilâf etmeleri, şahitlik etmelerine engel olmaz. Bu kişilerin şahitliği makbuldür[165]. Zira şahitlerin havâle sözleşmesinin kurulduğu yönündeki beyanları ortaktır[166]. Şahitler, taraflar arasındaki ilişkinin havâle mi yoksa kefâlet mi olduğu konusunda ihtilâf etseler, şahitlikleri yine kabul olunur ve ilişkinin kefâlet olduğuna hükmedilir. Zira kefâlet sözleşmesi havâle sözleşmesine göre nispeten daha az hukukî etkiye sahip hüküm ve sonuçlar doğurmaktadır[167].

Hukuken zorunlu olmamakla beraber, havâle sözleşmesinin geçerliliğinin mahkeme tarafından re'sen incelendiği de vâkidir. Nitekim 1563 tarihli bir kayıtta, tarafların herhangi bir talebi olmaksızın, havâle sözleşmesinin geçerliliği mahkemece re'sen incelenmiş ve havâle sözleşmesinin geçerliliğine (sıhhat) hükmedilerek yargılamaya devam edilmiştir[168].

[165] Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî, el-Muhîtü'l-burhânî fî'l-Fıkhi'n-nu'mânî, C. 8, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2004, s. 469; İbnü'ş-Şıhne, Lisânü'l-hükkâm, s. 247; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 232; eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 481.

[166] eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 542.

[167] ez-Zerkâ, Şerhü'l-kavâidü'l-fıkhiyye, s. 61.

[168] Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970-971 / M. 1562-1563), n. 193.

1.4.2. BORCUN SAHİH OLMASI

Havâle sözleşmesine konu olan borcun sahih bir borç olmadığına[169] ilişkin iddia bakımından, havâlenin mutlak veya mukayyed niteliği önem taşımaktadır.

Mutlak havâle söz konusu olduğu takdirde, havâle ödeyicisinin borcu belirli bir malvarlığı değeriyle sınırlı olmadığı için, havâle sözleşmesine konu olan borcun sahih bir borç olmadığı ileri sürülemez[170].

Mukayyed havâlenin söz konusu olması halinde havâle ödeyicisi, havâle edene olan borcunun sahih bir borç olmadığını havâle edenin gıyâbında ileri süremez[171]. Kural olarak havâle ödeyicisinin, havâle eden ile havâle alıcısı arasındaki borç ilişkisinin sahih bir borca dayanmadığını ileri sürmesi de mümkün değildir. Havâle ödeyicisinin bu yönde bir iddia ileri sürmesi halinde, söz konusu iddiayı havâle alıcısı tasdik ederse, havâle ödeyicisi havâle sözleşmesi ile üstlendiği borçtan sorumlu olmaktan kurtulur. Söz konusu iddiânın havâle edenin huzurunda veya gıyâbında ileri sürülmüş olması fark etmeksizin, borcun havâle eden tarafından ifa edilmesi gerekir. Ancak söz konusu iddia, havâle edenin gıyâbında ileri sürüldüğü ve havâle alıcısı tarafından inkâr edildiği takdirde, havâle ödeyicisinin borçtan sorumluluğu devam eder[172].

Taranan kadı sicillerinde havâle ödeyicisinin, havâle eden ve havâle alıcısı arasındaki ilişkinin sahih olmadığını iddia ettiği iki kayıt mevcuttur. Yargılama, kayıtlardan birinde havâle edenin huzurunda[173], diğerinde ise havâle edenin gıyâbında[174] gerçekleştirilmiştir. Her iki kararda da havâle

---

[169] Bkz.: yuk. İkinci Bölüm, 1.3.2.2.

[170] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 86.

[171] eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 486.

[172] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 309.

[173] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), n. 326.

[174] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), n. 234.

ödeyicisinin iddiası, meşrû bir iddia olmadığından bahisle mahkeme tarafından reddedilmiştir.

Havâle ödeyicisi, havâle alıcısına ifadan sonra havâle edene rücû ettiğinde[175] havâle eden, havâle sözleşmesine konu borcun sahih bir borç olduğunu ileri sürerek havâle ödeyicisinin rücû talebini reddedemez. Bu durumda havâle eden, havâle ödeyicisine rücû gereği ödemesi gereken meblağı ifa etmeye mecburdur. Havâle eden, söz konusu borcun sahih bir borç olmadığı iddiasını havâle ödeyicisine ifadan sonra havâle alıcısına karşı ileri sürebilir. Bu iddiayı yargılama sonucunda ispatlaması halinde, havâle ödeyicisine ifa ettiği meblağı istirdâd eder. Havâle edenin kendisine istirdâd etmesi durumunda havâle ödeyicisi, söz konusu meblağ için dilerse havâle edene, dilerse havâle alıcısına rücû edebilir[176].

1.4.3. MİKTAR

İncelenen kadı sicillerinde, zaman zaman havâle sözleşmesine konu olan borcun (muhâlün bih) miktarı üzerinde uyuşmazlık yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu husus için fıkıh kitaplarında müstakil olarak bir çözüm şekli belirtilmemiştir. Osmanlı uygulamasında ise davalı havâle alıcısının miktara ilişkin iddiasını iki erkek şahit[177] veya borcun miktarını gösteren bir hüccet-i şer'iyye[178] ibrâz etmesi veyâhut davalı havâle ödeyicisine yemin teklifi edilmesi[179] gibi vasıtalarla havâle edilen borcun miktarının belirlendiği gözlemlenmektedir.

[175] Bkz.: aş. Dördüncü Bölüm, 1.3.

[176] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 348; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 309.

[177] Yılmaz, İKS Davud Paşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1196-1197 / M. 1782-1783), n. 646.

[178] Davalı havâle ödeyicisinin, iddiasını Mahmud Paşa Mahkemesi'nde nâibü'ş-şer' olan "Ahmed Efendi'nin hatt ü hâtemini hâviye hüccet-i şer'iyye ibrâz" ederek ispatladığı bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671), n. 477.

[179] Davalı havâle ödeyicisinin, kendisine yöneltilen yemin teklifini kabul ederek iddiasını ispatladığı bir kayıt için bkz. Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663), n. 392.

Dördüncü Bölüm

Havâle Sözleşmesinin Sona Ermesi

1.1. Sözleşmenin Geçersizliği

1.1.1. GENEL GEÇERSİZLİK SEBEPLERİ

İslâm hukuku, sözleşmelerin geçerliliği için bazı şartların varlığını aramaktadır. Tüm sözleşme tiplerinde ortak olarak aranan bu şartlar genel olarak kuruluş (in'ikâd), geçerlilik (sıhhat), yürürlük (nefâz) ve bağlayıcılık (lüzûm) şartları olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Bu şartlardan herhangi birinde söz konusu olan eksiklik, havâle sözleşmesinin geçersizliği sonucunu doğurmakta ve çeşitli sonuçlar doğurmaktadır. Geçersizliğe yol açan eksikliklere misâl olarak garar, cehâlet, ribâ ve sözleşmeye konu malın gayri mütekavvim olması zikredilebilir[1].

1.1.2. MUVAZAA

Havâle sözleşmesi, muvazaalı olması halinde geçerli olmaz. Sözgelimi, borçlusundan alacağını tahsîl edemeyen alacaklının, aslında tahsîle vekîl kılmak istediği üçüncü kişiyle görünüşte bir havâle sözleşmesi kurması durumunda, üçüncü kişi de söz konusu alacağı borçludan tahsîl edememesi halinde havâle edene karşı herhangi bir yükümlülük taşımaz[2].

---

[1] Daha fazla bilgi için bkz. Zuhaylî, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, C. 5, s. 167-174; Hayreddin Karaman, "Akid", DİA, C. 2, İstanbul, 1989, s. 251-256; Çeker, İslâm Hukukunda Akidler, s. 99-109; Ekrem Buğra Ekinci, Osmanlı Hukuku: Adalet ve Mülk, İstanbul, Arı Sanat Yayınları, 2008, s. 509-510; Çalış, "Borçlar Hukuku", s. 425-431; Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 379-380.

[2] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 306.

1.1.3. SATIŞ ŞARTIYLA HAVÂLE

Havâle sözleşmesinin şarta bağlanması mümkündür. Havâle sözleşmesinden doğan borcun, belirli bir malın satışı karşılığında elde edilecek bedelden ödenmesi şart koşulduğunda, havâle ödeyicisinin söz konusu mal üzerinde tasarruf ehliyetine sahip değil ise; eş deyişle, söz konusu malı satmaya hukuken yetkili değilse, havâle sözleşmesi hükümsüz (fâsid) olur[3].

1.1.4. HASAR VE ZAPT

Mukayyed havâleye özgü bir durum olarak, havâle sözleşmesinin konusunu oluşturan malvarlığı değeri, havâle ödeyicisine emânet (vedîa) verilmiş bir ayn ise, bu aynın hasara uğraması halinde havâle sözleşmesi hükümsüz (bâtıl) hale gelir ve havâle ödeyicisinin borçtan sorumluluğu sona erer[4]. Keza havâle sözleşmesinin kendisiyle kayıtlandığı ayn veya deyn, havâle sözleşmesinin kurulmasından sonra üçüncü kişi tarafından zapt edilirse, bu durumda da havâle sözleşmesi hükümsüz (bâtıl) hale gelir[5].

1.1.5. ALT İLİŞKİDEKİ ÖZEL DURUMLAR

Mukayyed havâleye mahsus olmak üzere, havâle eden ve havâle ödeyicisi arasındaki alt ilişkinin satış sözleşmesi olduğu hallerde, havâle ödeyicisinin zilyetliğindeki malın (mebî') zapta uğraması halinde, havâle sözleşmesi hükümsüz (bâtıl) hale gelir[6]. Keza hizmet, iş ve kira sözleşmelerinde, havâle alıcısı üçüncü kişi bu sözleşmelerden doğan ücret alacağı için işveren veya kiraya veren üzerine havâle edildiğinde, sözleşme karşı

[3] Bkz.: yuk. İkinci Bölüm, 1.6.1.

[4] Bkz.: yuk. Üçüncü Bölüm, 1.3.2.1.1.

[5] Bkz.: yuk. Üçüncü Bölüm, 1.3.2.1.2.

[6] Bkz.: yuk. Üçüncü Bölüm, 1.3.2.2.2.

tarafın ifa etmekle yükümlü olduğu edimin ifasından önce feshedilirse, havâle sözleşmesi hükümsüz (bâtıl) hale gelir[7].

1.1.6. TEVÂ

Tevâ, havâle sözleşmesine mahsus özel bir terimdir[8]. Kelime anlamı olarak telef olmak, helâk olmak manasına gelen tevâ[9], terim olarak havâle alıcısının havâle sözleşmesi sonucunda doğan hakkına ulaşamaması halini ifade eder[10]. Tevânın delili, “Müslümanın malı üzerinde tevâ olmaz.” meâlindeki bir hadîse dayanmaktadır[11].

Hangi hallerin tevâ hali olduğu fakîhler arasında tartışmalıdır. Hanefî mezhebinde Ebû Hanîfe’ye göre tevânın gerçekleştiği iki hal vardır. Bunlardan birincisi, havâle ödeyicisinin havâle sözleşmesini inkâr ve bu yönde yemin etmesi, buna karşılık olarak da herhangi bir delil ileri sürülememesidir. İkinci hal, havâle ödeyicisinin müflis olarak ölmesidir. Havâle ödeyicisi borcunu ödemeden ve terekesinden borcu ödemeye yetecek miktarda mal bırakmasızın ölürse, bu durum da tevâ halidir. Ebû Hanîfe’ye göre tevâ sadece bu iki halde gerçekleşir. Ebû Yûsuf ve Muhammed ise, bu iki halin tevâ olduğunu kabul etmekle beraber, tevânın iki değil üç halde gerçekleştiğini, üçüncü halin havâle ödeyicisinin hayatta iken mahkeme kararıyla iflâsına hükmedilmesi olduğu görüşündedir[12].

---

7 Bkz.: yuk. Üçüncü Bölüm, 1.3.2.3.1.

8 Günümüz hukukundaki herhangi bir hukukî kuruma doğrudan karşılık gelmediği için, tevâya alternatif olarak herhangi bir terim kullanmamayı ve kelimeyi bir terim olarak muhafaza etmeyi tercih ediyoruz.

9 Bilmen, Kamus, C. 6, s. 287.

10 eş-Şelebî, Tebyînü’l-hakâik, C. 4, s. 173; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 287.

11 Hadîsin Arapça aslı şöyledir: “لَا تَوًى عَلَى مَالِ مُسْلِمٍ” bkz. Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ el-Himyerî es-San‘ânî, el-Musannef, C. 8, thk. Habîburrahman el-A‘zamî, 2. bs, Hindistan, el-Meclîsü’l-ilmî, 1403, n. 15179; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, Muhammed Abdülkâdir Atâ, es-Sünenü’l-kübrâ, C. 6, Beyrut, Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 2003, n. 11391.

12 Kâsânî, Bedâiü’s-sanâi’, C. 6, s. 18; el-Merginânî, Bidâyetü’l-mübtedî, s. 149; Molla Hüsrev, Dürerü’l-hükkâm, C. 2, s. 308; el-Kudûrî, Muhtasar, s. 120; el-Halebî, Mülteka, s. 206-207; İbn Âbidîn, Reddü’l-muhtâr, C. 5, s. 346; es-Semerkandî, Tuhfetü’l-

Mahkeme kararıyla iflâsın bir tevâ hali olmadığı kanaatini benimseyen Ebû Hanîfe'ye göre iflâs, mahkeme kararıyla meydana gelmez; zira dünya malı gelip geçicidir, bugün zengin olan kişi yarın fakirliğe, fakir olan kişi de zenginliğe ulaşabilir[13]. Aksi görüşte olan Ebû Yûsuf ve Muhammed ise, havâle alıcısının borcun havâlesini hakkını elde edebilme şartıyla kabul ettiğini[14], binâenaleyh mahkeme kararıyla iflâsın havâleyi hükümsüz (bâtıl) hale getirdiği fikrini benimsemiştir[15].

Bunların dışındaki haller, Hanefî mezhebi bakımından tevâ hali teşkîl etmez. Sözgelimi, havâle ödeyicisinin gâipliği sebebiyle borcun tahsîl edilememesi, tevâ sonucunu doğurmaz. Keza ölen havâle ödeyicisinin, hayatta iken borcu ödemekten aciz olması da tevâya yol açmaz[16]. Havâle ödeyicisi müflis olarak öldüğünde, havâle sözleşmesine konu borç için bir kefîl mevcutsa, bu durumda tevâ meydana gelmez[17]. Kefâletin muac-

fukahâ, C. 3, s. 247; Mevsılî, el-İhtiyâr, C. 3, s. 4; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 246; es-Suğdî, en-Nütef fi'l-fetâvâ, C. 2, s. 754. "Mes'ele: Zeyd, medyûnu olan Amr zimmetinde olan deynini medyûnu Hâlid'den Zeyd'e havâle edib üçü bile râzı olub kabûlden sonra, Hâlid meblağ-ı merkûmu Zeyd'e vermeyicek Zeyd-i mezkûr Amr'dan taleb edib almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Vech-i mansûs üzere üçünün rızâsıyla havâle tamâm oldukdan sonra Amr deynden ve mutâlebeden berî olur. Zeyd artık mezkûra rücû' edemez, hatta fevt olsa Zeyd terekesinden bile ahz edemez. Bekir Hâlid müflisen fevt olub kefîl dahi terk etmeye, yâhud havâleyi inkâr edib yemîn ede Zeyd'in havâleye beyyinesi olmaya; bu ikiden gayrı İmâmeyn katlarında, yâhud kadı Hâlid'in iflâsına hükm eyleye. Bu üç suretden biri olmayıcak mahzâ "Hâlid vermedi" deyü Zeyd Amr'dan taleb edemez." bkz. Ebu's-suûd Efendi, Fetâvâ (AÜİF), v. 123b; "Mes'ele: Zeyd, Amr'da olan akçe deyni Bekir'e deynine havâle havâle eyleyib Amr ve Bekir kabûl eylediklerinden sonra, Bekir "Amr'dan almadım" deyü yine Zeyd'den talebe kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz, havâle tamâm oldukdan sonra Zeyd deynden berî olur. Bekir Zeyd'e rücû' edemez, illâ hükm-ü tevâ mukarrer ve mütehakkık ola tevâ muhtâlün-aleyhin müflisen mevti yâhud havâleyi münkir olub beyyine olmayıb yemîni ile olur İmâmeyn katında hayâtında kadı iflâsına hükm etmekle de olur." bkz. Pîr Mehmed Üskübî, Fetâvâ-yı Kör Müfti, AÜİF NEK, No: 1269814, 1056, v. 116a-116b.

[13] eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 172-173; eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 445; el-Mergînânî, el-Hidâye, C. 3, s. 99.

[14] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 48.

[15] es-Serahsî, a.g.e., C. 20, s. 52.

[16] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 316.

[17] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 303. "Mes'ele: Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Be-

cel veya vadeye bağlanmış (müeccel) olmasının bu sonuca herhangi bir etkisi yoktur[18].

Tevâ, havâle sözleşmesine konu borcun tamamı bakımından gündeme gelebileceği gibi, söz konusu borcun yalnızca bir kısmı için de gündeme gelebilir. Özellikle borcun bir kısmının havâle alıcısına ifasından sonra iflâsa ilişkin tevâ hallerinden birinin meydana gelmesi halinde kısmî tevâ mevzubahis olur[19]. Keza havâle sözleşmesine konu borcun tamamını değil, sadece bir kısmını teminat alan bir kefâlet ilişkisi mevcutsa, bu durumda kefîlin sorumlu olduğu miktar için tevâ gerçekleşmez, ancak kefîlin sorumluluğunu aşan miktar bakımından kısmî bir tevâ hali söz konusu olur[20].

Şâfiî mezhebi tevâyı kabul etmez. Bunun nedeni, Hz. Osman'dan gelen tevâya ilişkin rivâyetin sıhhatinin ve lafzının Şâfiîler nezdinde şüpheli olmasıdır[21]. Mâlikî mezhebi tevânın tek bir halde gerçekleşeceği, bu

---

kir'in üzerine havâle ve her biri havâleyi kabûl edib, ba'dehû Beşir Bekir'in zimmetine lâzım gelen meblağa kefîl oldukdan sonra kable'l-edâ Bekir müflisen fevt olsa, Amr meblağ-ı mezbûru Beşir'den taleb etmeyib mücerred 'Bekir müflisen fevt oldu' deyü Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Ebu's-suûd Efendi, Fetâvâ (İÜMK), v. 50b; aynı yönde bkz. Feyzullah Efendi, Fetâvâ-yı Feyziye, s. 231.

[18] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 316.

[19] "Mes'ele: Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile ol kadar akçe medyûnu Bekir'in üzerine havâle ve Amr ve Bekir havâleyi kabûl edib, Amr meblağ-ı mezbûrun bir mikdârını Bekir'den aldıkdan sonra mâadâsını almadan Bekir müflisen fevt olsa, Amr mâadâsını Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Ali Efendi, Fetâvâ, v. 84b; "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile ol kadar akçenin medyûnu Bekir üzerine havâle edib Amr ve Bekir havâleyi kabûl etdikden sonra, Amr meblağ-ı mezbûrun şu mikdârını Bekir'den alıb mâadâsını almadan Bekir'e iflâs târî olub hâkim iflâsına hükm eylese, Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Karahisarî, Fetâvâ, v. 126b.

[20] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 318.

[21] Nitekim Şâfiîlere göre, söz konusu rivayette "havâle" mi, yoksa "kefâlet" mi olduğu hususu şüphelidir. Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, el-Ümm, C. 7, Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1990, s. 124-125; Ebu'l-mehâsin Abdülvâhid b. İsmâîl er-Rûyânî, Bahrü'l-mezheb fî Fürûi'l-mezhebi'ş-şâfiî, C. 5, thk. Târık Fethî es-Seyyid, y.y., Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2009, s. 452; Ebü'l-hasen Alî b. Muhammed el-Mâverdî, el-Hâvî'l-kebîr fî Fıkhi Mezhebi'l-imâmi'ş-Şâfiî, C. 6, thk. Alî Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1999, s. 442; Ebû Zekeriyyâ

halin de havâle edenin, havâle alıcısını ödeme gücünden yoksun birisinin üzerine havâle etmesi ve bu kişinin ödeme gücünden yoksunluğunu havâle sözleşmesi kurulurken bilmesine rağmen gizleyerek havâle alıcısını kandırması olduğu görüşünü benimser. Mâlikî mezhebinin bu görüşü benimsemesinin nedeni, tevâya ilişkin hadîste[22] havâle ödeyicisi olacak kişinin ödeme gücü bakımından güçlü bir kişi olmasının öngörülmesidir[23]. Hanbelî mezhebine göre ise, tevânın gerçekleşebilmesi için havâle ödeyicisinin, havâle alıcısını ödeme gücü bakımından havâle edene nazaran daha güçlü sanması ve havâle alıcısının havâle sözleşmesine henüz rıza göstermemiş olması gerekir. Eğer havâle alıcısı, havâle sözleşmesine rıza göstermiş ise, artık tevânın gerçekleşmesi imkân dâhilinde olmaktan çıkar[24].

Tevâ hallerinin meydana gelmesi ile, havâle sözleşmesi sonucu havâle ödeyicisinin üzerine nakledilen borç, yeniden havâle edene döner; başka bir ifadeyle, havâle eden tekrardan borçlu hale gelir[25]. Havâle

---

Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, el-Mecmûu Şerhü'l-mühezzeb, C. 13, y.y., Dârü'l-fikr, t.y., s. 436.

[22] Bkz.: yuk. Birinci Bölüm, 1.7.

[23] Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb Sahnûn, el-Müdevvene, C. 4, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994, s. 126; Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd, Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-muktesid, C. 4, Kahire, Dârü'l-hadîs, 2004, s. 84; Ebû Muhammed Abdülazîz b. İbrâhîm b. Ahmed İbn Bezîze, Ravzatü'l-müstebyîn fî Şerhi Kitâbi't-telkîn, C. 2, thk. Abdüllatîf Zukâğ, y.y., Dârü İbn Hazm, 2010, s. 1163; Ziyâüddîn Halîl b. İshâk b. Mûsâ el-Cündî, et-Tavzîh fi Şerhi'l-muhtasar, C. 6, thk. Ahmed b. Abdülkerîm Hacîb, y.y., Merkezü Necîbüveyh li'l-Mahtûtât ve Hizmeti't-turâs, 2008, s. 285.

[24] Mustafa Suyûtî er-Raheybânî, Metâlibü Ûli'n-nühâ fi Şerhi Ğâyetü'l-müntehâ, C. 3, 2. bs, y.y., el-Mektebü'l-islâmî, 1994, s. 328; Ebu'l-hattâb Mahfûz b. Ahmed el-Kelvezânî, el-Hidâye alâ Mezhebi'l-imâm Ebî Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbeli'ş-Şeybânî, thk. Abdüllatîf Hemîm, Mâhir Yâsîn el-Fahl, y.y., Müessesetü'l-kırâs li'n-neşri ve't-tevzî', 2004, s. 263; Alâüddîn Ebu'l-hasen Alî b. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî, el-İnsâf fi Ma'rifeti'r-râcih mine'l-Hilâf, C. 13, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Kahire, Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 1995, s. 106; İbn Kudâme, eş-Şerhü'l-kebîr alâ Metni'l-mukni', C. 13, s. 106.

[25] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 46; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 8, s. 429; Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 262. "Zeyd'in Amr'da cihet-i şer'îden üç bin akçesi olub, Amr'ın dahi Bekir'de cihet-i şer'îden üç bin akçesi olub, Amr Bekir'den ol üç bin akçesini

eden ölmüş ise, borçtan havâle edenin terekesi sorumlu olur[26]. Havâle ödeyicisinin uhrevî sorumluluğu ise devam eder[27]. Havâle sözleşmesinin kurulmasından sonra, sözleşmeye binâen havâle alıcısı lehine bir rehin tesis edilmiş ise, tevânın gerçekleşmesi ile bu rehin, rehin verene (râhin) iade edilir[28]. Havâle sözleşmesinin kurulmasından sonra havâle alıcısının havâle edeni her türlü borcundan ibrâ etmesi, tevâ halinde borcun havâle edene geri dönmesine engel olmaz ve havâle eden böyle bir iddiaya dayanarak kendisine geri dönen borcu ifadan kaçınamaz[29].

Havâle ödeyicisi, havâle sözleşmesi ile kendisi üzerine havâle edilen borcu, ikinci bir havâle sözleşmesi neticesinde bir başkası üzerine havâle edebilir[30]. İkinci havâle sözleşmesindeki havâle ödeyicisi eğer birinci sözleşmedeki havâle edenle aynı kişiyse, tevânın gerçekleşmesi halinde borç, aynı zamanda ikinci sözleşmenin havâle edeni olan birinci sözleşmenin havâle ödeyicisine geri dönmez[31]. İkinci sözleşmedeki havâle ödeyicisi eğer üçüncü bir kişiyse, tevânın gerçekleşmesi halinde borç, aynı zaman-

---

Zeyd'e deyni olan üç bin havâle edib Zeyd dahi kabûl edib Bekir dahi râzı olıcak, havâle-i mezbûre sahîh-i şer'î olur mu? El-cevâb: Olur. / Bu suretde Zeyd, Bekir'den ol üç bin akçeyi almadan Bekir müflisen fevt olsa, Zeyd Amr'a rücû' edib Amr'dan ol üç bin akçeyi almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Gerçi havâle tamâm olmakla muhîl deynden berî olur, amma iflâsı zâhir olub fevt olmağla tevâ mukarrer olub Zeyd Amr'a rücû' edib akçesin alır." bkz. Mehmed Rıza, Fetâvâ-yı Rıza, İÜMK NEK, No: 1371, t.y., v. 149a-149b.

[26] "Mes'ele: Zeyd dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Bekir'in üzerine havâle etdikden sonra Zeyd fevt olub ba'dehû Bekir'e iflâs târî olub hâkim iflâsına hükm etmekle Amr meblağ-ı mezbûru Bekir'den alamasa Amr meblağ-ı merkûmu Zeyd'in terekesinden almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Ali Efendi, Fetâvâ, v. 84b.

[27] Oruç, "İslâm Hukukunda Deyn", s. 67.

[28] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 321-322.

[29] Ali Haydar Efendi, a.g.e., C. 3-4, s. 311. "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Bekir'in üzerine havâle-i mutlaka ile havâle ve Amr ve Bekir'den her biri havâleyi kabûl, ba'dehû Amr meblağ-ı mezbûru Bekir'den almadan Amr 'Zeyd zimmetinde aslâ hakkım yokdur' deyüb Zeyd'i âmme-i deâvîden ibrâ etdikden sonra, Bekir'e iflâs târî olub kadı iflâsına hükmetmekle tevâ mütehakkık olub Amr meblağ-ı mezbûru Bekir'den alamasa, hâlen Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd'den taleb etdikde Zeyd ibrâ-ı mezbûra binâen vermemeğe kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Abdullah Efendi, Behcetü'l-fetâvâ, s. 330.

[30] Bkz.: aş. Dördüncü Bölüm, 1.2.2.

[31] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 381.

da ikinci sözleşmenin havâle edeni olan birinci sözleşmenin havâle ödeyicisine geri döner ve yeniden onun borcu haline gelir. Bizâtihi birinci sözleşme bakımından tevâ gerçekleşmedikçe, söz konusu borç birinci sözleşmenin havâle edenine geri dönmez[32].

Tevâ sonucunda borcun havâle edene dönmesi, havâle sözleşmesinin amacının alacak hakkının selâmeti olması nedeniyledir. Tevânın gerçekleşmesi ile havâle sözleşmesinin amacı olan selâmet ortadan kalkar. Bu nedenle havâle sözleşmesi etkisini yitirir ve borç, tekrar havâle edenin borcu haline gelir[33].

Havâle alıcısının, havâle ödeyicisinin havâle sözleşmesini inkâr ve bu yönde yemin ettiği, dolayısıyla tevânın meydana geldiği yönündeki iddiası, havâle ödeyicisinin gıyâbında dinlenmeyeceği gibi, bu iddiayı ispat için ikâme edeceği delillere de itibar edilmez[34].

Osmanlı dönemi fetvâ mecmûalarında havâle ödeyicisinin havâle sözleşmesini inkâr ve bu yönde yemin etmesi üzerine delil ikâme edilememesi[35] ve havâle ödeyicisinin müflis olarak ölmesinin[36] yanı sıra, havâle ödeyicisinin hayatta iken mahkeme kararıyla iflâsına hükmedilmesi halinin[37] de bir tevâ nedeni olarak zikredildiği görülmektedir.

---

[32] es-Suğdî, en-Nütef fi'l-fetâvâ, C. 2, s. 756.

[33] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 308; Mevsılî, el-İhtiyâr, C. 3, s. 4; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 8, s. 429.

[34] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 319-320.

[35] "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Bekir'in üzerine havâle edib her biri havâleyi kabûl etdikden sonra, Amr meblağ-ı mezbûru Bekir'den taleb etdikde Bekir havâleyi inkâr edib Amr'ın beyyinesi olmamağla Bekir yemîn edib tevâ mütehakkik olsa, Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Karahisarî, Fetâvâ, vv. 126a-126b.

[36] "Mes'ele: Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Bekir'in üzerine havâle her biri havâleyi kabûl etdikden sonra, Amr Bekir'den nesne almadan Bekir müflisen fevt olsa, Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Ebu's-suûd Efendi, Fetâvâ (İÜMK), v. 50b.

[37] "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Bekir'in üzerine havâle-i mutlaka ile havâle ve Amr ve Bekir'den her biri havâleyi kabûl, ba'dehû Amr meblağ-ı mezbûru Bekir'den almadan Amr 'Zeyd zimmetinde aslâ hakkım yokdur' deyüb Zeyd'i âmme-i deâvîden ibrâ etdikden sonra, Bekir'e iflâs târî olub kadı iflâsına hükmetmekle tevâ mütehakkık

Taradığımız kadı sicillerinde tevânın açıkça zikredildiği sadece bir adet kayıt mevcuttur. 1792 tarihli bu kayıtta havâle ödeyicisi borcu ödemekten imtinâ edince, havâle alıcısı havâle sözleşmesinden döndüğünü ve alacak hakkını havâle edenden tahsîl etmek istediğini belirterek mahkemeye başvurmuş, mahkeme ise havâle alıcısının bu talebini "tevâ tahakkuk etmeksizin meblağ-ı merkûmu mutâlebesi mesmû'a" olmadığı için reddederek havâle edene başvuramayacağını hükme bağlamıştır[38]. "Tevâ" kelimesinin açıkça geçmediği 1686 tarihli bir başka kayıtta, havâle ödeyicisinin havâle sözleşmesinden doğan borcu ifa etmeden ölmesi üzerine havâle alıcısı, mahkemeye başvurarak, havâle ödeyicisinin müflis olarak öldüğünü ileri sürerek, borcun vefat eden havâle edenin terekesinden ödenmesini talep etmiştir. Havâle edenin mirasçıları havâle sözleşmesini ikrâr etmekle beraber, havâle ödeyicisinin müflis olarak öldüğünü inkâr edince, mahkeme davalı miraçılardan delil ikâme etmelerini talep etmiştir. Mirasçılar, havâle ödeyicisinin müflis olarak ölmediğini ispatlar nitelikte bir delil ortaya koyamayınca, havâle alıcısı mahkeme huzuruna iki şahit getirmiş ve şahitler havâle ödeyicisinin "üzerine lâbis olduğu köhne libâsından gayrı ism-i mâl ıtlâk olunur şeyi olmayıp müflis ve mu'dim olduğu hâlde" öldüğü yönünde beyanda bulununca mahkeme, havâle alıcısının davasını kabul ederek, borcu havâle edenin terekesinden ödenmesine hükmetmiştir[39]. Açıkça zikredilmemiş olsa da, bu kayıtta

olub Amr meblağ-ı mezbûru Bekir'den alamasa, hâlen Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd'den taleb etdikde Zeyd ibrâ-ı mezbûra binâen vermemeğe kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Abdullah Efendi, Behcetü'l-fetâvâ, s. 330; "Zeyd, şu kadar akçe dâyini Amr'ı ol kadar akçe medyûnu Bekir'in üzerine havâle edib Amr ve Bekir havâleyi kabûl etdiklerinden sonra iflâs târî olub hâkim iflâsına hükm eylese, Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Muhammed Efendi, Fetâvâ-yı Atâullah, v. 363b; "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile ol kadar akçenin medyûnu Bekir üzerine havâle edib Amr ve Bekir havâleyi kabûl etdikden sonra, Amr meblağ-ı mezbûrun şu mikdârını Bekir'den alıb mâadâsını almadan Bekir'e iflâs târî olub hâkim iflâsına hükm eylese, Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Karahisarî, Fetâvâ, v. 126b.

[38] Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 1237.

[39] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), n. 759.

havâle ödeyicisinin müflis olarak ölmesi sebebiyle tevânın meydana geldiği açıktır.

1.2. Borcu Sona Erdiren Haller

1.2.1. İFA

Havâle sözleşmesinden doğan borç, havâle ödeyicisinin havâle alıcısına ifasıyla son bulur[40]. Osmanlı kadı sicillerinde havâle sözleşmesinden doğan borcun havâle ödeyicisi tarafından ifa edildiğinin[41] veya ifa edilmediğinin[42] ispatı sonucu hükme bağlanan çekişmeli davalara tesadüf edildiği gibi, havâle ödeyicisinin borcu ifa ettiğini gösteren hüccet mâhiyetindeki kayıtlara[43] da rastlanmaktadır. Keza havâle ödeyicisi tarafından ifa edilen borcun yeniden ifası talep edildiği ve bu talebin mahkeme tarafından reddedildiği de vâkidir[44]. Bunun yanında, havâle ödeyicisinin

---

40 Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 19; Mecelle, md. 699; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 304; Zuhaylî, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, C. 6, s. 302.

41 Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 846.

42 Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074 / M. 1663-1664), n. 1079; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 1396.

43 Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027 / M. 1618), n. 43; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), n. 466; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034 / M. 1623-1624), n. 205; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940-942 / M. 1534-1536), n. 382; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987-988 / M. 1579-1580), n. 589; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000 / M. 1590-1591), n. 486; Yılmaz, a.g.e., n. 912.

44 Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172 / M. 1758), n. 113.

ifayı[45] ve havâle alıcısının tahsîli[46] (kabz) vekîl marifetiyle gerçekleştirdiği kayıtlar da mevcuttur.

Havâle sözleşmesinden doğan borcun havâle eden tarafından ifası da mümkündür. Havâle sözleşmesi neticesinde havâle ödeyicisinin malvarlığının pasifine alacak hakkının değil, sadece talep hakkının geçtiğini düşünen Muhammed'e göre, havâle alıcısı havâle edenin ifasını kabul etmeye mecburdur. Talep hakkının değil, alacak hakkının geçtiği fikrini benimseyen Ebû Yûsuf da havâle edenin ifasını kabulün zorunlu olduğunu düşünmekte, buna gerekçe olarak ise havâle sözleşmesi sonucunda borçtan geçici surette kurtulan havâle edenin, ifa sonucunda borçtan kalıcı olarak kurtulmasının kendisi için daha faydalı olmasını görmektedir[47]. Havâle edenin havâle ödeyicisi zilyetliğinde bulunan malı ile kayıtlanmış olan bir mukayyed havâle söz konusu ise, borcun havâle eden tarafından ifası halinde havâle eden, zilyetliğindeki malı için havâle ödeyicisine başvurabilir[48]. Zira havâle edenin ifası bağışlama amacı ve niteliği taşımadığı gibi; havâle edenin, zilyetliğindeki malı için havâle ödeyicisine başvuramamasının nedeni olan havâle alıcısının söz konusu mala sirâyet eden hakkı da ortadan kalkmaktadır[49]. Bununla beraber, taranan sicillerde havâle sözleşmesinden doğan borcun, bizzat havâle eden tarafından ifa edildiği herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Havâle ödeyicisinin borcunun ekseriyetle toptan ödenmesine rağmen, sicillerde zaman zaman irat biçiminde ödeneceğinin kararlaştırıl-

---

45 Yılmaz, İKS Davud Paşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1196-1197 / M. 1782-1783), n. 79; Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 74 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1662), n. 355.

46 Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709), n. 64; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732), n. 773; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil (H. 1255-1256 / M. 1839-1840), n. 565; Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), n. 183.

47 Mevsılî, el-İhtiyâr, C. 3, s. 3-4.

48 eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 466.

49 es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 71.

dığı kayıtlara da tesadüf edilmektedir[50]. İrat biçiminde ödemenin tespit edildiği üç adet kaydın tümünde, havâle eden ve havâle ödeyicisi taraf arasındaki hukukî alt ilişkinin kira sözleşmesi olması ve sözleşmenin konusunun dönemsel bir edim olarak öngörülen kira bedeli olması, bu kayıtlarda ödemenin irat biçiminde belirlenmesinin nedenini ortaya koymaktadır.

1.2.2. HAVÂLE

Havâle ödeyicisi, havâle sözleşmesi ile üstlendiği borcu bir başkasının üzerine havâle ederek borçtan kurtulabilir[51].

Havâle ödeyicisi, söz konusu borcu üçüncü bir kişinin üzerine havâle edebilir[52]. Zira söz konusu borç, havâle sözleşmesinin kurulması neticesinde havâle ödeyicisinin kendi borcu haline gelmiştir[53]. Havâle ödeyicisi, bu borcu muaccel veya vadeye bağlı (müeccel) olarak havâle edebilir ve ikinci havâle için öngörülen vade, ilk havâle için öngörülen vadeden farklı olabilir[54]. Havâle ödeyicisi, borcu üçüncü kişinin üzerine havâle ettiğinde, söz konusu borçtan sorumluluğu ortadan kalkar[55]. Borcun üzerine havâle edildiği kişi, eş deyişle ikinci havâle sözleşmesinin

[50] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767), n. 170; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), n. 261; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), n. 577.

[51] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 342; el-Merginânî, el-Hidâye, C. 3, s. 97; Mecelle, md. 689.

[52] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 351. "Zeyd, şu kadar akçe dâyini Amr'ı ol kadar akçe medyûnu Bekir'in üzerine havâle-i mukayyede ile havâle edib Amr ve Bekir havâleyi kabûl etdiklerinden sonra, Bekir dahi deyn-i mezbûr ile Amr'ı ol kadar akçe medyûnu Beşir'in üzerine havâle edib her biri havâleyi kabûl eylese, Amr havâle-i sâniyeye binâen meblağ-ı mezbûru Beşir'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Abdullah Efendi, Behcetü'l-fetâvâ, s. 331.

[53] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 53.

[54] eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 467.

[55] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 342; Mecelle, md. 699; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 351; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 304.

havâle ödeyicisi bakımından tevâ halleri gerçekleştiğinde, borç birinci sözleşmedeki havâle ödeyicisine geri döner. Birinci sözleşmedeki havâle ödeyicisi bakımından tevâ halleri gerçekleşmedikçe borç, ilk havâle sözleşmesindeki havâle edene geri dönmez[56].

Havâle ödeyicisi, havâle sözleşmesinden doğan borcunu havâle edenin üzerine de havâle edebilir. Bu durumda birinci havâle sözleşmesindeki havâle ödeyicisi ve havâle eden, ikinci sözleşmede sırasıyla havâle eden ve havâle ödeyicisi haline gelir. Birinci sözleşmenin havâle ödeyicisi, borcu havâle eden üzerine havâle ettiği takdirde borçtan sorumluluğu sona erer[57].

Osmanlı uygulamasında havâle sözleşmesinden doğan borcun yeniden havâle edilmesi suretiyle sona erdiği vâkidir[58].

Geçerli bir havâle sözleşmesi kurulduktan sonra havâle eden, havâle alıcısını başka bir havâle ödeyicisi üzerine havâle edebilir. Bu durumda önce kurulan havâle sözleşmesi feshedilmiş sayılır ve sonra kurulan sözleşme geçerli olur. Buna karşın havâle eden, havâle alıcısını, zilyetliğinde bulunan mal ile kayıtlamak suretiyle havâle ödeyicisinin üzerine havâle ettikten sonra, başka bir havâle alıcısını aynı malla kayıtlayarak ikinci kez havâle ödeyicisinin üzerine havâle edemez. Zira söz konusu mala, önce kurulan havâle sözleşmesindeki havâle alıcısının hakkı sirâyet etmiş ve havâle edenin söz konusu mal üzerindeki hakkı sona ermiştir[59].

---

[56] es-Suğdî, en-Nütef fi'l-fetâvâ, C. 2, s. 756.

[57] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 305; Ekinci, İslâm Hukuku, s. 481. "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Bekir'in üzerine havâle ve her biri havâleyi kabûl etdikden sonra, Bekir Amr'ı deyn-i mezkûr ile Zeyd'in üzerine havâle ve Amr ve Zeyd'den her biri havâleyi kabûl eyleseler, Bekir Amr'ın mutâlebesinden berî olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Dürrîzâde, Netîcetü'l-fetâvâ, v. 98a.

[58] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027 / M. 1618), n. 485.

[59] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 305.

1.2.3. TAKAS

Takas, borcu sona erdiren hallerden biri olmasına karşın[60], fıkıh kitaplarının havâle sözleşmesine ilişkin bölümlerinde müstakilen zikredilmemektedir. Bununla birlikte, Osmanlı uygulamasında havâle sözleşmesinden doğan borcun takas yoluyla sona erdiği de vâkidir. 1745 tarihli bir kayıtta tespit edildiği üzere İbrahim Ağa adlı satıcı, havâle sözleşmesi sebebiyle borçlu olduğu Hadice, Fâtıma ve Âişe adlı üç kadına evini satmış, satış sözleşmesinden doğan bedel (semen) alacağının bir kısmını ise havâle sözleşmesinden doğan borcuyla takas etmiştir[61].

1.2.4. BAĞIŞLAMA

Havâle sözleşmesinden doğan borcu sona erdiren hallerden biri, havâle alıcısının havâle sözleşmesinin konusu olan malı havâle ödeyicisine bağışlaması (hibe etmesi) ve havâle ödeyicisinin de bu bağışlamayı kabul etmesidir[62]. Bağışlama İslâm hukukuna göre bir sözleşme niteliğinde olduğu için[63], havâle borcunun bağışlama yoluyla sona ermesi için havâle ödeyicisinin rızası gerekir; havâle ödeyicisinin reddetmesi halinde bağışlama hüküm ve sonuç doğurmaz[64].

Hanefî mezhebi, bağışlayanın (vâhib) bağışlamadan (hibe) dönmesine belirli hallerde imkân tanımaktadır[65]. Bağışlamadan dönme halinde, havâle sözleşmesinden doğan ve sona ermiş olan borcun akıbetinin ne olacağı konusunda fıkıh kitaplarında bir açıklık yoktur. Taranan fetvâ

---

[60] Abdullah Kahraman, "İslâm Borçlar Hukukunda Takas İşlemi", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, No: 2, 1998, s. 299.

[61] Yılmaz, İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 175 Numaralı Sicil (H. 1157-1159 / M. 1745-1746), n. 148.

[62] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 19; Mecelle, md. 699; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 304.

[63] Abdulkadir Şener, İslâm Hukukunda Hibe, Ankara, AÜİF Yayınları, 1984, s. 27.

[64] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 340; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 304.

[65] el-Meydânî, el-Lübâb, C. 2, s. 175-177; Ayhan Hira, "Klasik Fıkıh Kaynaklarında Hibeden Dönme Meselesine İlişkin Temel Yaklaşımlar", The Journal of Academic Social Science Studies, C. 5, No: 58, 2017, s. 242-243.

mecmûalarında veya kadı sicillerinde de bu hususa ilişkin herhangi bir fetvâ veya kayda rastlanmamıştır.

Mukayyed havâlede, havâle sözleşmesinin kendisiyle kayıtlandığı malın havâle alıcısı tarafından havâle ödeyicisine bağışlanması halinde, havâle eden söz konusu mal için havâle ödeyicisine başvuramaz. Zira bu durumda havâle ödeyicisi söz konusu mal üzerinde mâlik haline gelmektedir[66].

Havâle alıcısı, havâle sözleşmesinin konusunu havâle ödeyicisine bağışladığı takdirde, rücû için gerekli olan diğer koşulların[67] da mevcut olması şartıyla havâle ödeyicisi, havâle sözleşmesinin konusu tutarınca havâle edene rücû edebilir[68]. Havâle edenin havâle ödeyicisi nezdinde bir alacak hakkına sahip olması halinde ise, hukukî bir işleme gerek olmaksızın söz konusu iki meblağ arasında kendiliğinden takas gerçekleşir[69].

Havâle sözleşmesi kurulduktan sonra havâle alıcısının, havâle sözleşmesinin konusunu havâle edene bağışlaması geçerli (sahih) olmaz[70] ve bu bağışlama havâle sözleşmesinin geçerliliğine (sıhhat) etki etmez[71]. Zira havâle sözleşmesinin kurulması ile havâle eden, borçtan sorumlu olmaktan çıkmıştır[72].

Havâle sözleşmesi kurulduktan sonra havâle edenin, havâle sözleşmesine konu olan borcu havâle ödeyicisine bağışlaması geçersizdir. Zira havâle sözleşmesinin kurulması ile söz konusu borca havâle alıcısının

---

[66] eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 174.

[67] Bkz.: aş. Dördüncü Bölüm, 1.3.2.

[68] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 340; es-Semerkandî, Tuhfetü'l-fukahâ, C. 3, s. 248; eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 500; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 304; Ekinci, İslâm Hukuku, s. 482.

[69] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 266.

[70] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 340.

[71] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 311.

[72] eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 500.

hakkı sirâyet eder; bu nedenle, havâle eden söz konusu borç üzerindeki tasarruf ehliyetini kaybeder[73].

1.2.5. İBRÂ

Havâle sözleşmesinden doğan borç, havâle alıcısının havâle ödeyicisini ibrâ etmesi neticesinde sona erer[74]. Kural olarak borçlunun reddetmesi halinde ibrâ geçersiz hale gelirken[75], havâle sözleşmesinde havâle ödeyicisinin ibrâyı kabul etmemesi hukuken hüküm ve sonuç doğurmaz; eş deyişle, havâle ödeyicisinin reddi ibrâyı geçersiz hale getirmez[76].

Mukayyed havâlede havâle alıcısının, havâle ödeyicisini borçtan ibrâ etmesi halinde havâle eden, havâle ödeyicisinin zilyetliğinde bulunan malının kendisine ifa edilmesini talep edebilir[77].

Havâle alıcısının kendisini borçtan ibrâ ettiği havâle ödeyicisi, rücû için gerekli diğer koşullar bulunsa dahi ibrâya konu olan meblağ için havâle edene rücû edemez[78].

Havâle sözleşmesinin kurulmasından sonra havâle alıcısının havâle edeni ibrâsı bakımından, havâle sözleşmesinin kurulmasıyla havâle ödeyicisinin malvarlığının pasifine geçen hakkın hem alacak hem de talep hakkı (mutâlebe) mı, yoksa sadece talep hakkı mı olduğu konusunda Ebû Yûsuf ve Muhammed arasındaki tartışma[79] önem taşımaktadır. Havâle

---

[73] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 71.

[74] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 19; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 340; Mecelle, md. 699.

[75] Heyet, el-Fetâvâ'l-hindiyye, C. 4, s. 384.

[76] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 340; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 304; Ahmet Akman, "İslâm ve Türk Borçlar Hukukunda İbra", Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 13, No: 2, 2018, s. 51.

[77] el-Buhârî, Muhîtü'l-burhâni, C. 9, s. 240; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 174.

[78] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 340; es-Semerkandî, Tuhfetü'l-fukahâ, C. 3, s. 248; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 266. Zira ibrâ temlik değil ıskât hükmündedir. Bkz. Bilmen, Kamus, C. 6, s. 304.

[79] Bkz.: yuk. Üçüncü Bölüm, 1.1.

ödeyicisinin malvarlığının pasifine geçenin hem alacak hakkı hem de talep hakkı olduğu fikrini benimseyen Ebû Yûsuf'a göre, havâle edenin hem alacak hakkından hem de talep hakkından sorumluluğu sona erdiği için havâle alıcısı, havâle sözleşmesine konu olan borçtan havâle edeni ibrâ edemez. Eş deyişle, havâle alıcısının havâle edeni ibrâsı geçerli (sahih) olmaz. Bununla beraber, havâle ödeyicisinin malvarlığının pasifine geçenin sadece talep hakkı olduğu kanaatini taşıyan Muhammed'e göre ise, alacak hakkı havâle edenin malvarlığının pasifinde kalmaya devam ettiği için havâle alıcısı, havâle sözleşmesine konu olan borçtan havâle edeni ibrâ edebilir. Başka bir ifadeyle, havâle alıcısının havâle edeni ibrâ etmesi halinde ibrâ geçerli (sahih) olur[80].

Mukayyed havâlede havâle edenin, havâle ödeyicisini havâle sözleşmesine konu olan borçtan ibrâ etmesi geçersizdir. Zira havâle sözleşmesinin kurulması neticesinde söz konusu borca havâle alıcısının hakkının sirâyet etmekte ve söz konusu borç üzerinde yapacağı her türlü tasarruf açısından havâle eden yetkisiz hale gelmektedir[81].

1.2.6. ALACAKLI VE BORÇLU SIFATLARININ BİRLEŞMESİ

Alacaklı ve borçlu sıfatlarının birleşmesi, borcu sona erdiren sebeplerden biridir. Binâenaleyh havâle alıcısı ve havâle ödeyicisi sıfatları aynı kişinin uhdesinde birleştiği takdirde, havâle sözleşmesinden doğan borç sona erer. Nitekim havâle alıcısının ölümü üzerine yegâne mirasçının havâle ödeyicisi olması halinde, havâle sözleşmesine konu olan borç sona

[80] İBN HÜMÂM, Fethü'l-kadîr, C. 7, s. 242; İBNÜ'Ş-ŞIHNE, Lisânü'l-hükkâm, s. 260; EŞ-ŞELEBÎ, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 172.

[81] ES-SERAHSÎ, el-Mebsût, C. 20, s. 71; BİLMEN, Kamus, C. 6, s. 303. "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile ol kadar akçe medyûnu Bekir'in üzerine deyn-i mezbûrdan edâ etmek üzere havâle-i mukayyede ile havâle edib ve her biri havâleyi kabûl etdikden sonra, Amr Bekir'den almadan Zeyd deyn-i mezbûrdan fuzûlen Bekir'i ibrâ eylese, Amr ibrâyı mücîz [icâzet veren] olmamağla meblağ-ı mezbûru Bekir'den taleb etdikde Bekir mücerred 'Zeyd beni ibrâ etdi' deyü vermemeğe kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. DÜRRÎZÂDE, Netîcetü'l-fetâvâ, v. 96b.

ermektedir[82]. Havâle alıcısının birden fazla mirasçısı varsa, söz konusu borç havâle ödeyicisinin hissesine düşen miras payı nispetinde son bulur[83].

1.2.7. FESİH

Sözleşmenin feshi, borcu sona erdiren hallerden biridir. Feshi kâbil bir sözleşme olan[84] havâle sözleşmesinin feshedilmesi halinde havâle ödeyicisi, havâle sözleşmesinden doğan borçtan kurtulur ve söz konusu borç, yeniden havâle edenin üzerine döner[85].

Havâle sözleşmesinin feshi bakımından tespiti önem arz eden temel husus, sözleşmenin kim veya kimler tarafından feshedilebileceği noktasında şekillenmektedir. Havâle sözleşmesini havâle edenin[86], havâle öde-

[82] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 19; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 174; Mecelle, md. 700; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 304.

[83] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 352.

[84] Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Aynî, el-Binâye Şerhü'l-hidâye, C. 7, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2000, s. 244.

[85] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 18; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 345.

[86] "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile ol kadar akçe medyûnu Bekir'in üzerine deyn-i mezbûrdan edâ etmek üzere havâle-i mukayyede ile havâle edib, Amr ve Bekir dahi havâleyi kabûl eyleseler, Zeyd rücû' edib meblağ-ı mezbûru Bekir'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Muhammed Efendi, Fetâvâ-yı Atâullah, n. 365a.

yicisinin[87] veya havâle alıcısının[88] tek taraflı irade beyanı ile feshetmesi mümkün değildir.

Havâle sözleşmesinin, havâle ödeyicisi ve havâle alıcısı arasında yapılacak anlaşma ile feshedilmesine ilişkin olarak fıkıh kitaplarında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bunun nedeni, bu iki taraf arasında gündeme gelecek borcun sona erme hallerinin daha ziyade ifa, bağışlama (hibe), ibrâ gibi diğer durumlar olma ihtimalinin yattığı düşünülebilir. Öte yandan havâle sözleşmesinin, havâle eden ve havâle ödeyicisinin karşılıklı iradeleri ile feshedilmesinin mümkün olmadığı yönünde görüş birliği mevcuttur[89]. Buna karşın, havâle sözleşmesinin havâle eden ve

[87] "Mes'ele: Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile âhar diyarda olan Bekir üzerine havâle Amr dahi kabûl edib, Bekir'e i'lâm etdikde Bekir dahi havâleyi kabûl ve meblağ-ı mezbûrun bir mikdârını Amr'a verse, Bekir havâleyi kabûlüne nâdim olub mâadâsını vermemeğe kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Alî Efendî, Fetâvâ, v. 83b; aynı yönde bkz. Karahisarî, Fetâvâ, v. 125b; aynı yönde bkz. Velî Efendî, Fetâvâ, v. 105a; "Zeyd dâini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile âhar diyarda olan Bekir'in üzerine havâle edip Amr havâleyi kabul edip Bekir'e i'lam ettikde Bekir dahi havâleyi kabul edip meblağ-i mezbûru Amr'a verse Bekir havâleyi kabulüne nâdim olup meblağ-i mezbûru Amr'dan istirdâda kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz." bkz. Feyzullah Efendî, Fetâvâ-yı Feyziye, s. 232; "Zeyd, Amr'a 'Bekir zimmetinde olan şu kadar akçe hakkını benim üzerime havâle eyle' deyüb Amr dahi râzı olmağla, Zeyd meblağ-ı mezbûru Amr'a verse, halen Zeyd nâdim olub meblağ-ı mezbûru Amr'dan istirdâda kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Abdullah Efendî, Behcetü'l-fetâvâ, s. 329; "Bu mesele beyânında e'imme-i Hanefiyyeden cevab ne vechiledir ki; Zeyd dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Bekir'in üzerine havâle ve Amr ve Bekir'den her biri havâleyi kabul etdikden sonra Amr meblağ-ı mezbûru Bekir'den taleb etdikde Bekir havâleyi kabulüne nâdim olup vermemeğe kâdir olur mu, beyân buyurula. El-cevâb: Allahu a'lem. Olmaz. Ketebehû el-fakîr es-Seyyid Mehmed Ataullah ufiye anh." bkz. Çuluk, Karaca, Osmanlı Arşivi'nde Şeyhülislam Fetvaları, s. 167; "Mes'ele: Zeyd, dört yüz guruş dâyini Amr'ı meblağ-ı mezbûre ile medyûnu olmayan Bekir'in üzerine havâle etdikde her biri havâleyi kabûl eyleseler, hâlen Bekir mücerred 'Benim Zeyd'e deynim yokdur' deyü meblağ-ı mezbûru vermemeğe kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Muhammed Efendî, Fetâvâ-yı Atâullah, v. 363a; Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), n. 183.

[88] Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), n. 220; Yılmaz, a.g.e., n. 357; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 1237.

[89] "Zeyd, dâyini Amr'ın yedine mühürlü tezkire verib 'Var filan beldede olan medyûnum Bekir'den deynimi al' dedikde, Amr dahi gelib tezkîreyi Bekir'e verib Bekir tasdîk edib tezkîreyi ahz ve meblağı Amr'a edâ ve teslîm ile ba'dehû Bekir yine 'Meblağ-ı mezbûru

havâle alıcısının karşılıklı iradeleri ile feshedilmesi mümkündür[90]. Nihayet, her üç tarafın iradesinin de sözleşmenin feshi noktasında uyuşması halinde, sözleşmenin geçerli olarak feshedilebileceği hususunda tereddüt yoktur[91].

Havâle alıcısının bir paşa olduğu 1580 tarihli bir kayıtta, havâle sözleşmesine konu olan borcun tahsîli için havâle edenin oğlu ve havâle ödeyicisi hapsedilmiş; bilâhare, havâle alıcısı olan paşa, mahkemeye "âhar tarîka sülûk edip havâleden rücû" ettiğini belirterek hapsedilen iki kişinin serbest bırakılmasını istemiştir[92]. Bu durum, havâle sözleşmesinin havâle alıcısı paşanın tek taraflı irade beyanı ile sona erdirildiği ve fıkıh kitaplarındaki açıklamalara aykırı bir uygulamaya gidildiğini gösteren tekil bir misâl görünümü arz etmektedir.

1.2.8. MUHAYYERLİK

Havâle sözleşmesinde, sözleşmenin taraflarına muhayyerlik[93] tanınabilir. Lehine muhayyerlik tanınan tarafın bu hakkını kullanarak sözleş-

---

vermeyesin' diye Zeyd'den mektûb geldi deyü geri Amr'dan almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Debhaî, Mecmûa-yı Fetâvâ, v. 47a; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil (H. 1255-1256 / M. 1839-1840), n. 565; Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), n. 228; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), n. 441.

[90] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 318-319. "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Bekir'in üzerine havâle ve her biri havâleyi kabûl etdikden sonra Zeyd ve Amr rızâlarıyla havâleyi fesh eyleseler, Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Abdullah Efendi, Behcetü'l-fetâvâ, s. 329; "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Bekir'in üzerine havâle edib Amr ve Bekir'den her biri havâleyi kabûl etdikden sonra Zeyd [ve] Amr nâdimler olub havâleyi fesh eyleseler, Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Dürrîzâde, Netîcetü'l-fetâvâ, v. 95b; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 1237.

[91] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 306.

[92] Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987-988 / M. 1579-1580), n. 192. Kayıtta geçen "âhar tarîk"in ne olduğu, hukuka uygun bir yol olup olmadığı ve hariçte başka bir işlem yapılıp yapılmadığı hususları belirsizdir.

[93] Bkz.: yuk. İkinci Bölüm, 1.6.3.

meyi feshetmesi halinde, havâle sözleşmesinden doğan borç sona erer ve söz konusu borç havâle edene geri döner[94].

1.3. Havâle Ödeyicisinin Havâle Edene Rücûu

1.3.1. GENEL OLARAK

Havâle ödeyicisi, geçerli bir havâle sözleşmesi gereğince üstlendiği borcu havâle alıcısına ifa ettikten sonra, gerekli şartların mevcudiyeti halinde havâle edene rücûda bulunabilir.

Havâle ödeyicisinin ifâsı hükümsüz (fâsid) bir havâle sözleşmesine dayanıyorsa, havâle ödeyicisi dilerse havâle edene, dilerse havâle alıcısına rücû etme imkânına sahiptir[95].

1.3.2. ŞARTLARI

1.3.2.1. HAVÂLE EDENİN İRADESİ

Havâle ödeyicisinin havâle edene rücû edebilmesi için, havâle sözleşmesinin havâle edenin emir ve rızasına dayanması; eş deyişle, havâle edenin iradesi sonucunda kurulmuş olması gerekir[96]. Havâle edenin iradesi, öneri ve kabulün bizzat havâle eden veya vekîli tarafından ortaya koyulması veyâhut havâle ödeyicisi ve havâle alıcısı arasında kurulan sözleşme tebliğ edildiğinde havâle ödeyicisinin kabul etmesi şeklinde tezâhür edebilir[97]. Havâle edenin iradesi olmaksızın kurulan havâle sözleşmesinde havâle ödeyicisi, havâle alıcısına ifada bulunduktan sonra, varsa

---

[94] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 306.

[95] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 349; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 309.

[96] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 19; el-Buhârî, Muhîtü'l-burhâni, C. 8, s. 349; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 174; es-Semerkandî, Tuhfetü'l-fukahâ, C. 3, s. 248.

[97] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 289.

havâle edene olan borcundan sorumlu olmaktan kurtulamadığı gibi[98], havâle edene borçlu olmadığı takdirde rücû imkânına da sahip değildir[99].

Havâle edenin iradesi varsayımsal (farazî) bir irade de olabilir. Havâle edenin, kendi hesabına olduğunu belirtmeksizin havâle ödeyicisine, üçüncü bir kişiye belirli bir meblağı ödemesini emretmesi halinde; diğer bir ifadeyle havâle edenin, havâle ödeyicisine "Benim hesabıma" demeksizin "Şu kişiye şu kadar meblağı öde" demesi halinde, taraflar arasında bir havâle ilişkisinin meydana gelip gelmediği hususu açıkça belli değildir. Böyle bir durumda, taraflar arasındaki ilişkinin tespiti için, taraflar arasında bulunan yakınlık ilişkisi önem kazanır. Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf'un ilk görüşü ve Muhammed'e göre, havâle edenle havâle ödeyicisinin birbirlerine "halît" (خَلِيط) olması halinde, havâle ödeyicisi havâle alıcısına borcu ifa ettikten sonra havâle edene rücû edebilir. Havâle eden ve havâle ödeyicisi birbirlerine halît değil ise, havâle ödeyicisi havâle edene rücû edemez; bu durumda havâle ödeyicisi, havâle alıcısına başvurarak ifa ettiği meblağı istirdâd edebilir. Havâle edenle aynı evde birlikte yaşayan kişiler, havâle edenle halît oldukları gibi, istihsânen havâle edenin ortağı (şerîk) ve işçisi (ecîr) de halîttir. Bununla birlikte, sonradan görüş değişikliğine giden Ebû Yûsuf'un ikinci görüşüne göre havâle ödeyicisi, havâle edenle halît olup olmadığına bakılmaksızın, havâle edene rücû edebilir[100]. Ebû Yûsuf'un ikinci görüşü, iki temel gerekçeye dayanmaktadır. Ebû Yûsuf'un birinci gerekçesine göre, üçüncü kişiye ödeme yapılması yönündeki emrin, bizzat havâle edene ödeme yapılması yönündeki emirden farkı olmaması hasebiyle, havâle ödeyicisinin havâle edene rücû edebilmesi gerekir. Ebû Yûsuf'un ikinci gerekçesine göre ise havâle edenin bu yöndeki emri, bir borç ikrârıdır. Havâle ödeyicisi havâle edene borçlu olmadığı gibi, havâle edenin emri sonucunda borçlu hale gelmesi de mümkün değildir. Dolayısıyla bu durum, aslında havâle edenin borçlu olduğunu ikrâr manasına gelir. Karşı görüşteki Ebû Hanîfe ve Muhammed'e göre havâle edenin emrinin borcu ikrâr manasına gelebilmesinin yanında, havâle alıcısına borçlu olmasına rağmen borcunu ifa

---

[98] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 341.

[99] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 300.

[100] eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 448.

etmeyen havâle ödeyicisine iyiliği emretme (el-emr bi'l-ma'rûf ve'n-nehy ani'l-münker) maksadını da taşıyabilir. Söz konusu emrin amacının iyiliği emretme olması halinde, havâle ödeyicisinin, havâle eden nezdinde bir alacak hakkı doğmayacağı için, havâle edene rücû etme imkânı yoktur[101].

1.3.2.2. BORCUN SONA ERMESİ

Havâle edene rücû edebilmesi için, havâle ödeyicisinin borcunun sona ermiş olması şarttır. Sona erme, havâle sözleşmesinin konusunu havâle ödeyicisinin havâle alıcısına ifa etmesi neticesinde gerçekleşebileceği gibi[102], havâle alıcısının havâle ödeyicisine bağışlaması (hibe) veya havâle ödeyicisinin havâle alıcısından miras yoluyla iktisâbı gibi durumlar neticesinde de meydana gelebilir[103]. Buna karşın, havâle ödeyicisinin havâle sözleşmesinden doğan borcunu bir başkasının üzerine havâle etmesi halinde, borcun üzerine nakledildiği yeni havâle ödeyicisi ifada bulunmadıkça, ilk havâle ödeyicisi havâle edene rücû edemez[104]. Zira ilk havâle ödeyicisinin borcu bir başkası üzerine havâle etmesi, havâle alıcısına ifa sonucu doğurmadığı gibi, bu durumda borcun tevâ sebebiyle ilk havâle edene geri dönme riski de varlığını sürdürmektedir[105].

Borcun havâle ödeyicisi üzerine vadeye bağlı (müeccel) olarak havâle edilmesinden sonra havâle ödeyicisi, borcu vadenin gelmesinden önce ifa edebilir. Fakat havâle ödeyicisinin havâle edene rücû edebilmesi için vadenin dolması gerekir; havâle ödeyicisi, vade dolmadan havâle edene rücû edemez[106]. Zira vade, bir yönüyle havâle ödeyicisinin hakkıdır ve havâle ödeyicisi bu hakkından feragat edebilir. Ancak vade, diğer yönüy-

---

[101] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 56.

[102] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 19; İbnü'ş-Şıhne, Lisânü'l-hükkâm, s. 260; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 174; eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 446; es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 53; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 248; Mecelle, md. 698; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 303.

[103] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 19; es-Semerkandî, Tuhfetü'l-fukahâ, C. 3, s. 248; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 346.

[104] eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 467; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 306.

[105] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 71-72.

[106] eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 466.

le havâle edenin hakkıdır ve havâle ödeyicisinin kendi vade hakkından vazgeçmesi, havâle edenin vade hakkını ortadan kaldırmaz. Binaenaleyh havâle ödeyicisi, havâle edene başvurabilmek için vadenin dolmasını beklemek zorundadır[107].

Havâle sözleşmesinden doğan borç, yetkisiz temsilci (fuzûlî) tarafından da ifa edilebilir. Yetkisiz temsilcinin, ifayı havâle ödeyicisi adına gerçekleştirmesi halinde, havâle ödeyicisi havâle edene rücûda bulunabilir. Fakat yetkisiz temsilcinin havâle eden adına ifada bulunması halinde, havâle ödeyicisi havâle edene rücû edemeyeceği gibi, havâle edenin havâle ödeyicisi zimmetinde bir malı varsa havâle eden bu malı da geri alma imkânına sahip olur[108]. Yetkisiz temsilcinin kimin adına ifada bulunduğu bilinmiyorsa, imkân mevcut olduğu takdirde yetkisiz temsilciye sorulur. Şayet ölüm, gaiplik gibi sebepler yüzünden yetkisiz temsilciye ulaşılamıyorsa, kimin adına ifada bulunduğu hususunda yetkisiz temsilcinin daha önce ikrârda bulunup bulunmadığı araştırılır. Bu şekilde de kimin adına ifada bulunduğu tespit edilemezse, havâle ödeyicisi adına ifada bulunduğu kabul edilir[109].

1.3.2.3. HAVÂLE ÖDEYİCİSİNİN BORÇLU OLMAMASI

Havâle ödeyicisinin, ifadan sonra rücû edebilmesi için, havâle edene borçlu olmaması gerekir. Eğer havâle ödeyicisi havâle edene borçlu ise, bu borç ile rücû edilecek miktar arasında kendiliğinden takas meydana gelir[110].

1.3.3. RÜCÛUN KONUSU

Havâle ödeyicisi, havâle sözleşmesi gereği üstlendiği borcu havâle alıcısına ifa ettikten sonra, havâle edene havâle sözleşmesinin konusu

---

107 es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 71.

108 Bilmen, Kamus, C. 6, s. 308-309.

109 Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 347-348.

110 Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 19; Mecelle, s. 691; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 300.

olan bu meblağla rücû eder[111]. Bununla birlikte havâle ödeyicisinin, havâle alıcısına olan borcunu farklı cins veya ayarda bir para ile ifa etmesi[112] veya borca karşılık havâle alıcısına para yerine başka bir mal veya şey vermesi[113] durumunda, fiilen ifa edilen meblağla değil, havâle sözleşmesinin konusu olarak belirlenen meblağ ile rücû edilir.

Havâle ödeyicisinin havâle alıcısı ile sulh olması halinde, ikili bir ayrıma gidilmektedir. Taraflar arasındaki sulh, havâle sözleşmesinin konusu ile aynı cinsten bir meblağ üzerine gerçekleşir ve havâle ödeyicisi kısmî olarak ibrâ edilirse, bu durumda havâle ödeyicisi havâle edene ancak üzerinde sulh olunan meblağ tutarınca rücû edebilir. Buna karşın söz konusu sulh, farklı cinsten bir meblağ üzerine gerçekleşir ise havâle ödeyicisi, havâle edene havâle sözleşmesinin konusu olan meblağın tümüyle rücû etme imkânına sahip olur[114]. Zira farklı cinsten meblağ üzerine sulh, münhasıran havâle ödeyicisi ve havâle alıcısı bakımından menfaat ve külfet meydana getiren bir sözleşme niteliği arz eder; sözleşmelerin nispîliği ilkesi gereğince, bu sözleşmeye taraf olmayan havâle eden bakımından herhangi bir hak ve borç doğması söz konusu olmaz[115].

Havâle ödeyicisinin havâle edene rücûu sadece ifa ile sınırlı değildir. Rücûun diğer ayaklarını mülâzeme[116] ve hapis oluşturur. Havâle alıcısı,

---

[111] Eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 173; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 346; Mecelle, md. 698/1-2.

[112] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 19; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 346; eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 574; Mecelle, md. 698/3; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 344.

[113] Mecelle, md. 698/3; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 344; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 304.

[114] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 19; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 346; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 304.

[115] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 345.

[116] İslam hukukunda kadının, iddiasını ispatlamak için şahitleri bulunduğunu beyan eden davacıya üç günlük süre vermesi durumunda, bu üç günlük sürede davalıyı sürekli takip etmek suretiyle göz önünde tutmasına "mülâzeme" denir. Bkz. Abdullah Kahraman, "İslam Hukukunda Şahsa (Nefse) Kefâlet Müessesesi ve Türk Ceza Muhakemeleri Hukuku'ndaki Teminatla Salıverme Müessesesi ile Mukayesesi", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, No: 2, 1998, s. 316.

havâle sözleşmesine konu olan borçtan dolayı havâle ödeyicisine karşı takibe girişmiş veya havâle ödeyicisini hapsettirmiş ise, havâle ödeyicisi de aynı şekilde havâle edene karşı mülâzeme ve hapis yollarına başvurabilir[117].

Havâle eden, havâle sözleşmesinin kurulması esnasında, sözleşmeye konu olan borcu teminat altına almak için havâle ödeyicisine bir rehin hakkı tanıyabilir. Rücû için gerekli şartların tahakkuk etmesi durumunda havâle ödeyicisi, rücûya konu olan meblağ için söz konusu rehni kullanma hakkını haiz olur[118].

Havâle eden, henüz havâle alıcısına ifada bulunmamış olan havâle ödeyicisine, kendisine rücû ettiği vakit ödemesi gerekecek olan miktarı önceden öder, havâle ödeyicisi de bu miktarı havâle alıcısına ifa etmeden önce işleterek bir kâr elde ederse, söz konusu kâr havâle ödeyicisine ait olur[119]. Zira havâle sözleşmesinin kurulması ile, kendisine rücû edilecek meblağ bakımından havâle ödeyicisine bir nevî vadeli olarak (müeccelen) borçlu hale gelen havâle eden, borcunu vadesinden önce ifa etmiş ve havâle ödeyicisi söz konusu kârı meşrû bir mülkiyet hakkına dayanarak elde etmiştir[120].

1.3.4. İSPAT YÜKÜ

Havâle alıcısına ifada bulunan havâle ödeyicisi, ifa ettiği miktar için havâle edene rücû ettiğinde havâle eden, havâle ödeyicisinin kendisine borçlu olduğunu ve havâle alıcısını havâle ödeyicisi üzerine bu borç için havâle ettiğini iddia ettiği takdirde ispat yükü havâle edene aittir[121]. Zira havâle sözleşmesinin kurulması için havâle ödeyicisinin havâle edene

[117] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 18; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 174; es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 53.

[118] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 131.

[119] eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 446.

[120] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 53.

[121] el-Mergînânî, Bidâyetü'l-mübtedî, s. 149; en-Nesefî, Kenzü'd-dekâik, s. 458; el-Kudûrî, Muhtasar, s. 120; el-Leknevî, el-Câmiü's-sagîr, s. 378; es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 53.

borçlu olması şart olmadığı için, havâle ödeyicisinin havâle sözleşmesini kabulü, havâle edene borçlu olduğunu ikrâr manasına gelmez[122].

1.4. Ölüm Ve Sonuçları

1.4.1. HAVÂLE EDENİN ÖLÜMÜ

1.4.1.1. SONUÇLARI

Havâle edenin ölümünün havâle sözleşmesine etkisi, havâlenin mutlak veya mukayyed olmasına göre farklılık arz etmektedir.

Mutlak havâle söz konusu olduğunda, havâle edenin ölümü havâle sözleşmesinin geçerliliğine etki etmez. Tereke, havâle edenin alacaklıları arasında taksîm edilir. Havâle alıcısı bu taksîme katılamaz ve terekeden herhangi bir mal alamaz. Ancak mahkeme, havâle edenin alacaklılarından veya mirasçılarından teminat olarak kefîl talep eder[123]. Zira tevânın gerçekleşmesi halinde havâle alıcısı, tevânın gerçekleşmemesi halinde havâle ödeyicisi havâle edene rücû hakkına sahip olacaktır[124]. Havâle edenin terekesinin taksîmine iştirâk edemeyen havâle alıcısının[125], havâle

---

[122] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 309; İbnü'ş-Şıhne, Lisânü'l-hükkâm, s. 260-261; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 346; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 173; eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 446; el-Mergİnânî, el-Hidâye, C. 3, s. 100; Mevsilî, el-İhtiyâr, C. 3, s. 4; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 247; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 325-326; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 308.

[123] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 17; el-Halebî, Mülteka, s. 205-206; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 344; Mevsilî, el-İhtiyâr, C. 3, s. 4. "Zeyd'in Amr'a bir mikdâr akçe deyni olub âmilde dahi alacak ulûfesi oldukda üçü bir yere gelib, Zeyd Amr'dan deynini medyûnu âmilden havâle ve devr edib Amr ve âmil kabûl ve râzı olub havâle tamâm oldukdan sonra, âmil oyalayıb Amr'a hakkını vermeyicek Amr rücû' edib hakkını Zeyd'den talebe kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz, hatta Zeyd fevt olsa terekesinden alamaz, lâkin vârislerinden kefîl alır." bkz. Ebu's-suûd Efendi, Fetâvâ (AÜİF), v. 122a.

[124] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 17.

[125] "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile ol kadar akçe medyûnu Bekir'in üzerine havâle etdikde deyn-i mezbûrdan edâ etmek üzere takyîd etmeyib havâle-i mutlaka ile havâle ve her biri havâleyi kabûl etdikden sonra, Amr meblağ-ı mezbûru Bekir'den alma-

sözleşmesinden doğan borcun ifasını havâle ödeyicisinden talep etmesi gerekir[126]. Havâle ödeyicisi, havâle edenin ölümünü gerekçe göstererek borcu ifadan kaçınamaz[127]. Osmanlı kadı sicillerinde, havâle edenin ölümünün havâle sözleşmesine etki etmediği kayıtlara rastlanmakla beraber, bu kayıtlarda mahkemenin kefîl talep ettiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır[128].

Mukayyed havâle bakımından, havâle edenin ölümünün havâle sözleşmesine etkisi tartışmalıdır. Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre havâle alıcısı, havâle ödeyicisinden havâle edenin ölümüne dek teslim aldığı (kabz ettiği) mallar üzerinde mülkiyet hakkı iktisâp eder ve havâle edenin ölümü bu mallar üzerindeki mülkiyet hakkına tesir etmez. Bununla birlikte, havâle sözleşmesine konu olan ve havâle edenin ölümünden önce teslim almadığı (kabz etmediği) mallar açısından havâle alıcısı, havâle edenin diğer alacaklıları ile aynı konumdadır. Söz konusu mallar, terekenin paylaşılması esnasında havâle alıcısı ve diğer alacaklılar arasında eşit olarak paylaşılacağı gibi, havâle alıcısının diğer alacaklılar karşısında herhangi bir önceliği de söz konusu değildir. Züfer'e göre ise bu mallar, havâle ödeyicisinden teslim alınmamış (kabz edilmemiş) dahi olsa havâle alıcısına aittir. Havâle edenin diğer alacaklıları, söz

dan Zeyd düyûnu terekesinden ezyed olduğu halde fevt olsa, sâir dâyinler Zeyd'in Bekir zimmetinde olan ol kadar akçeyi kendü beynlerinde deynlerine göre iktisâm murâd etdiklerinde Amr 'Havâle-i merkûmeye binâen ben dahi kısmet-i guremâdan hisse alırım' demeğe kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Dürrîzâde, Netîcetü'l-fetâvâ, v. 96b.

[126] "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile ol kadar akçe medyûnu Bekir'in üzerine havâle etdikde, deyn-i mezbûrdan edâ etmek üzere takyîd etmeyib havâle-i mutlaka ile havâle ve her biri havâleyi kabûl etdikden sonra, Amr Bekir'den nesne almadan Zeyd düyûnu terekesinden ezyed olduğu halde fevt olmağla Zeyd'in sâir dâyinleri Zeyd'in Bekir zimmetinde olan ol kadar akçe hakkını kısmet-i guremâya idhâl eyleseler, Amr cihet-i havâleden Bekir zimmetinde olan akçesini tamâmen Bekir'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." Dürrîzâde, a.y.

[127] "Mes'ele: Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Bekir'in üzerine havâle-i mutlaka ile havâle edib her biri havâleyi kabûl etdikden sonra, Amr Bekir'den almadan Zeyd fevt olsa, Amr meblağ-ı merkûmu Bekir'den taleb etdikde Bekir 'Zeyd'in veresesinden al' deyüb vermemeğe kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Ali Efendi, Fetâvâ, v. 84a.

[128] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), n. 759; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 851.

konusu mallar üzerinde herhangi bir hak talep edemezler. Züfer'in bu görüşünün gerekçesi, havâle ödeyicisinin zilyetliğindeki bu mallara, tıpkı rehinde olduğu gibi alacaklının, eş deyişle havâle alıcısının hakkının sirâyet etmiş olmasıdır[129]. Havâle alıcısı, havâle sözleşmesinin kurulması neticesi ile söz konusu mallar bakımından havâle edenden bile öncelikli duruma gelmiş, havâle edenin kendisi dahi söz konusu malları havâle ödeyicisinden alma iktidârını kaybetmiştir. Karşı görüşteki Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre ise havâle ödeyicisinin zilyetliğindeki bu malların mülkiyeti, havâle edene ait olmaya devam eder. Zira havâle alıcısı, söz konusu malları henüz zilyetliğine geçirmemiştir; bu nedenle, nihaî alacaklı olan havâle alıcısının eline henüz geçmeyen bu mallar, havâle edenin mülkiyetinde kalmaya devam eder. Havâle edenin ölümü halinde de havâle alıcısı ile diğer alacaklılar arasında eşit olarak paylaştırılır. Havâle alıcısının, havâle edenin ölümünden önce teslim aldığı (kabz ettiği) mallar ise, havâle alıcısının mülkiyetine geçtiği için havâle edenin ölümünden etkilenmez[130].

Osmanlı uygulamasında mukayyed havâleye ilişkin bu iki farklı görüşten hangisinin esas alındığının tespiti, taradığımız sicillerde havâle edenin ölümünün mukayyed havâleye tesiriyle doğrudan veya dolaylı olarak ilgili bir kaydın bulunmaması sebebiyle zor görünmektedir. Bununla birlikte, Osmanlı hukukunun uygulanmasında en sık başvurulan kaynaklardan[131] Dürerü'l-hükkâm ve Mülteka'l-ebhur kitaplarında sadece Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'in görüşünün zikredilip Züfer'in görüşüne değinilmemesi[132], klasik dönemde ilk görüşün baskın

---

[129] Kâsânî, Bedâiü's-sanâi', C. 6, s. 17; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 174; el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 249; es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 71; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 301.

[130] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 87.

[131] Murat Şen, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", Yeni Türkiye, No: 31, 2000, s. 687; Mehmet Akif Aydın, "Kanunnâmeler ve Osmanlı Hukuku'nun İşleyişindeki Yeri", Osmanlı Araştırmaları, No: 24, 2004, s. 40; Recep Cici, "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 3, No: 5, 2005, s. 235-239; Orhan Ençakar, "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı Etrafında Oluşan Literatür", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 12, No: 23, 2014, s. 223.

[132] Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, C. 2, s. 309; el-Halebî, Mülteka, s. 207.

olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Taranan fetvâ mecmûalarına bakıldığında, tarihsiz bir mecmûada yer alan ve Züfer'in görüşü doğrultusunda verilen bir fetvâ[133] bir kenara bırakılırsa, üç farklı fetvâ kitabında ilk görüş uyarınca verilen fetvâlara[134] rastlanılması, bu izlenimi güçlendirmektedir. Mecelle'nin hazırlanması esnasında Ahmed Cevdet Paşa'nın başkanlığındaki heyetin vücûda getirdiği taslakta Züfer'in görüşünü esas alınmış, bu tercih özellikle Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi tarafından eleştirilmiş ve Ahmed Cevdet Paşa heyetteki görevinden alınmıştır[135]. Züfer'in görüşünün esas alınması üzerine bu kadar yoğun tepkilerin ortaya çıkması, Mecelle'nin hazırlandığı döneme kadar ilk görüşün Osmanlı uygulamasında kabul gören görüş olduğu izlenimini bir kere daha te'kîd etmektedir. Ahmed Cevdet Paşa'nın görevden alınmasının ardından Mecelle'nin konuya ilişkin maddesi tekrar ele alınmış, nihayetinde Züfer'in görüşü

---

[133] "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Bekir'in üzerine havâle-i mukayyede ile havâle edib her biri havâleyi kabûl etdikden sonra, Amr Bekir'den almadan Zeyd fevt olsa Amr meblağ-ı merkûmu Bekir'den taleb etdikde Bekir 'Zeyd'in terekesinden al' deyib vermemeğe kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Karahisarî, Fetâvâ, v. 126a.

[134] "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile ol kadar akçe medyûnu Bekir'in üzerine deyn-i mezbûrdan edâ etmek üzere havâle-i mukayyede ile havâle edib ve her biri havâleyi kabûl etdikden sonra, Amr meblağ-ı mezbûru Bekir'den almadan Zeyd düyûnu terekesinden ezyed olduğu halde fevt olsa, sâir dâyinler Amr'a Bekir'in zimmetinde olan ol kadar akçeyi kısmet-i guremâda idhâl edib 'Sen dahi hissene isabet eden mikdârı al' derlerken, Amr mücerred havâle-i merkûmeye binâen idhâl etdirmeyib müstakillen almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Dürrîzâde, Netîcetü'l-fetâvâ, v. 96a; "Zeyd, şu kadar akçe dâyini Amr'ı deyni ile ol kadar akçe medyûnu Bekir'in üzerine deyn-i mezbûrdan edâ etmek üzere havâle-i mukayyede ile havâle edib Amr ve Bekir dahi havâleyi kabûl etdiklerinden sonra, Amr meblağ-ı mezbûru Bekir'den almadan Zeyd düyûnu terekesinden ezyed olduğu halde fevt olsa, Zeyd'in sâir dâyinleri Amr'a 'Bekir'de olan Zeyd'in hakkını cümlemiz deynimize göre kısmet edelim' dediklerinde Amr havâleye binâen 'Cümlesi benim olur' deyüb almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Muhammed Efendi, Fetâvâ-yı Atâullah, vv. 364a-364b; "Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile ol kadar akçe medyûnu Bekir'in üzerine havâle ve her biri havâleyi kabûl etdikden sonra, Amr meblağ-ı mezbûru Bekir'den almadan Zeyd düyûnu terekesinden ezyed olduğu halde fevt olsa, sâir dâyinleri Bekir'in üzerinde olan ol kadar akçeyi kısmet-i guremâda idhâl murâd etdiklerinde, Amr mücerred havâle-i merkûmeye binâen idhâl etdirmeyib müstakillen almağa şer'an kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Velî Efendi, Fetâvâ, v. 105a.

[135] Ebül'ulâ Mardin, "Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 13, No: 2, 1947, s. 565-566.

zamanın gereklerine daha uygun bulunarak[136] ilgili hüküm bu görüş istikâmetinde sevk edilmiştir[137]. Osmanlı Devleti'ne hukukî bağımlılığın artmasının önüne geçmek maksadıyla[138] Mecelle'ye bir nevî alternatif olarak Mısır'da hazırlanan Mürşidü'l-hayrân'da ise Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'in görüşü tercih edilmiştir[139].

Mukayyed havâlede, havâle sözleşmesinin kurulmasından sonra ancak havâle ödeyicisinin havâle alıcısına ifasından önce, havâle edenin ölüm hastalığına (maraz-ı mevt) yakalanması, sonrasında havâle ödeyicisinin havâle alıcısına ifada bulunması ve ifadan sonra da havâle edenin ölmesi halinde, havâle edenin ölümünün sözleşme bakımından doğurduğu sonuç açısından ikili bir ayrım söz konusudur. Eğer sözleşmeye konu olan malvarlığı değeri ayn niteliğindeyse, söz konusu ayn üzerinde münhasıran havâle alıcısının hakkı değil, aynı zamanda diğer alacaklıların da hakkı sirâyet ettiği için, havâle alıcısı ve diğer alacaklılar arasında eşit şekilde paylaştırılır. Zira ayn, havâle sözleşmesinin konusunu teşkîl edemeyeceği için, havâle ödeyicisi havâle alıcısına deyn niteliğindeki bir malvarlığı değerini ifa edecek ve söz konusu ayn havâle ödeyicisinin zilyetliğinde kalacaktır. Buna karşın, eğer sözleşmeye konu olan malvarlığı değeri deyn niteliğindeyse, söz konusu deynin havâle ödeyicisi tarafından havâle alıcısına ifası halinde, havâle alıcısı söz konusu deyn üzerinde münhasır olarak hakka sahip olacağından, havâle edenin ölümü herhangi bir sonuç doğurmaz ve söz konusu deyn havâle alıcısından geri alınamaz[140].

Havâle sözleşmesine konu olan borç vadeye bağlı (müeccel) ise, havâle edenin ölümü vade bakımından herhangi bir sonuç doğurmaz[141].

---

[136] Mardin, a.y.

[137] Mecelle, md. 692.

[138] Bakkaloğlu, "Kanunlaştırma Hareketinin Öncülerinden Muhammed Kadri Paşa (1821-1888): Hayatı ve Eserleri", s. 64-65; Hasan Ellek, "Osmanlı'da Kanunlaştırma Hareketleri ve Mecelle", Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 3, No: 6, 2014, s. 148.

[139] Muhammed Kadri Paşa, Mürşidü'l-hayrân, md. 790/2; Mustafa Şentop, "Mürşidü'l-hayrân", DİA, C. 32, İstanbul, 2006, s. 59.

[140] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 305-306.

[141] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 349-350; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 174.

Zira vade, havâle ödeyicisi lehine bir hak doğurmaktadır ve havâle ödeyicisi hala hayattadır. Keza havâle edenin ölümünün, havâle ödeyicisinin söz konusu vadeye olan ihtiyacını ortadan kaldırması söz konusu değildir. Bu nedenle havâle ödeyicisi, söz konusu vadeden yararlanmaya devam eder[142].

1.4.1.2. İSPAT YÜKÜ

Ölen alacaklının mirasçıları borçludan borcun ifasını talep ettiklerinde borçlu, ölen alacaklının havâle eden sıfatıyla üçüncü bir kişiyi kendisi üzerine havâle ettiğini ve havâle ödeyicisi sıfatıyla kendisinin bu borcu havâle alıcısına ifa ettiğini belirterek talebe itiraz ettiği takdirde, söz konusu iddianın havâle alıcısı tarafından tasdîk edilmesi halinde talep reddedilir[143]. Söz konusu talebe itiraz eden davalı havâle ödeyicisinin herhangi bir delil ikâme edemediği bir kayıtta, davacı olan havâle edenin mirasçılarına yemin teklif edilmiş, davacıların yemin etmeleri neticesinde havâle sözleşmesinin yokluğu ispat edilerek davalının borcunu mirasçılara ödemesine hükmedilmiştir[144].

1.4.2. HAVÂLE ÖDEYİCİSİNİN ÖLÜMÜ

1.4.2.1. SONUÇLARI

Havâle ödeyicisinin ölümü, havâle sözleşmesini hükümsüz (bâtıl) hale getirmez[145]. Kadı sicillerindeki pek çok kayıt, havâle ödeyicisinin

---

[142] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 70.

[143] el-Buhârî, Muhîtü'l-burhâni, C. 9, s. 235.

[144] Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663), n. 407.

[145] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 312. "Mes'ele: Zeyd, Amr'a olan deynini Bekir'den havâle ve sâlyâne eyleyüb Amr ile Bekir'in kabûllerinden sonra Bekir deynin bir mikdârını Amr'a edâ edib bakiyesini edâ etmeden vefât eylese, Amr bâkî akçesini gerü Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz, hatta Zeyd vefât eylese metrûkâtından alamaz, meğer Bekir müflisen vefât etmiş olsa." bkz. Ebu's-suûd Efendi, Fetâvâ (AÜİF), v. 122b; "Mes'ele: Bir vakfa şu kadar akçe deyni olan Zeyd, ol vakfın mütevellîsi Amr'ı ol kadar akçe medyûnu olub emlâ olan Bekir'in üzerine havâle Amr ve Bekir

ölümünün, havâle sözleşmesinin geçerliliğine tesir etmediğini ortaya koymaktadır[146].

Havâle ödeyicisinin ölümü üzerine havâle alıcısı, terekenin taksîmine havâle ödeyicisinin diğer alacaklıları ile eşit konumda olmak üzere katılır[147]. Taksîm sonucunda havâle alıcısının payına düşen miktar, alacak hakkının tamamını karşılamaya yetmezse, havâle alıcısı bu durumda geri kalan kısım için havâle edene rücû eder[148]. Şayet havâle ödeyicisi geride

havâleyi kabûl etdikden sonra Bekir fevt olsa, tevâ mütehakkik değil iken Amr meblağ-ı mezbûru Bekir'in tereke-i vâfiyesini kabz eden veresesinden taleb etmeyüb Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olmaz." bkz. Ali Efendi, Fetâvâ, v. 84a; aynı yönde bkz. Karahisarî, Fetâvâ, v. 126a.

[146] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740), n. 368; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Galata Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1024-1029 / M. 1615-1620), İstanbul, İSAM Yayınları, 2012, n. 72; Yılmaz, İKS Galata Mahkemesi 114 Numaralı Sicil (H. 1083-1085 / M. 1672-1674), n. 371; Yılmaz, İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), n. 246; Coşkun Yılmaz (ed.), İKS Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 59 Numaralı Sicil (H. 1143 / M. 1730-1731), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019, n. 281; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), n. 31; Yılmaz, a.g.e., n. 405; Yılmaz, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), n. 1044.

[147] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 345; eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 488. "Mes'ele: Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile Bekir'in sıhhatinde Bekir'in üzerine havâle edib her biri havâleyi kabûl etdikden sonra kable'l-edâ Bekir fevt olsa, Amr meblağ-ı mezbûru Bekir'in tereke-i vâfiyesini kabz eden veresesinden almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Ebu's-suûd Efendi, Fetâvâ (İÜMK), v. 50b; aynı yönde bkz. Feyzullah Efendi, Fetâvâ-yı Feyziye, s. 232.

[148] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 345; eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 488; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 318; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 300. "Mes'ele: Zeyd, şu kadar akçe dâyini Amr'ı ol mikdar akçe medyûnu Bekir'in üzerine havâle ve Amr ve Bekir'den her biri havâleyi kabul etdikden sonra, Amr meblağ-ı mezkûru almadan Bekir düyûnu terekesinden ezyed olduğu halde fevt oldukda Amr sâir dâyinleri ile terekeyi deynlerine göre iktisâm edib Amr'ın deyninden şu kadarı kalsa, Amr meblağ-ı bâkîyi rücû' edib Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Ali Efendi, Fetâvâ, v. 84b; "Zeyd, şu kadar akçe dâyini Amr'ı ol kadar akçe medyûnu Bekir'in üzerine havâle ve Amr ve Bekir dahi kabûl etdiklerinden sonra, Amr mablağ-ı mezbûru almadan Bekir düyûnu terekesinden ezyed olduğu halde fevt olub dâyinleri terekesini kısmet etdiklerinde Amr dahi deynine isâbet eden mikdârı ahz eylese, Amr mâadâyı Zeyd'den almağa kâdir olur mu? El-cevâb: Olur." bkz. Muhammed Efendi, Fetâvâ-yı Atâullah, v. 364a.

borçlarını ödeyecek kadar mal bırakmamışsa, diğer bir deyişle müflis olarak ölmüşse, tevâ meydana geldiği için havâle alıcısı alacağının tamamı için havâle edene rücû eder[149].

Havâle sözleşmesine konu olan borç vadeye bağlı (müeccel) bir borç ise, havâle ödeyicisinin ölümü ile muaccel hale gelir[150]. Zira vefat eden havâle ödeyicisinin, lehine bir hak olan vadeye ihtiyacı, ölmesi ile birlikte sona ermektedir[151]. Bununla beraber, havâle ödeyicisinin geride borcunu ödeyecek kadar mal bırakmayarak müflisen ölmesi durumunda tevâ sebebiyle borç havâle edene geri döndüğü takdirde, söz konusu borç havâle sözleşmesinin kurulmasından önce hangi vadeye tâbi idiyse o vade geçerli olur[152]. Zira havâle sözleşmesi, havâle ödeyicisinin müflis olarak ölmesiyle hükmünü kaybeder ve bu sözleşmeye konu olan borç eski haline döner[153].

1.4.2.2. İSPAT YÜKÜ

Havâle ödeyicisinin ölümünden önce borcunu ifa ettiğini iddia eden havâle edene karşı, borcun ifa edilmediğini iddia eden havâle alıcısı, havâle sözleşmesinin konusunu havâle ödeyicisinden almadığına dair yemin ettiği takdirde iddiasını ispatlamış sayılır[154].

Havâle ödeyicisinin ölümünden sonra geride borcunu ödeyecek kadar mal bıraktığını iddia eden havâle edene karşı, borcu ödeyecek kadar mal bırakmadığını iddia eden havâle alıcısı, havâle ödeyicisinin zengin olduğu konusunda bir bilgiye sahip olmadığına dair yemin ettiği takdirde

---

[149] Bkz.: yuk. Dördüncü Bölüm, 1.1.6.

[150] Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 340; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 303.

[151] İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 349-350; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 174; es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 70.

[152] eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 508; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-hükkâm, C. 3-4, s. 341; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 303.

[153] es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 70.

[154] İbnü'ş-Şıhne, Lisânü'l-hükkâm, s. 260.

iddiasını ispatlamış sayılır[155]. Zira aslolan kişinin fakir olmasıdır ve havâle alıcısı havâle ödeyicisinin fakirliğini iddia etmektedir[156].

1.4.3. HAVÂLE ALICISININ ÖLÜMÜ

1.4.3.1. SONUÇLARI

Havâle alıcısının ölümü, havâle sözleşmesinin geçerliliğine etki etmez ve mirasçılar havâle ilişkisinde havâle alıcısının yerine geçer[157]. Osmanlı uygulaması da bunu teyit etmektedir[158].

1.4.3.2. İSPAT YÜKÜ

Kişi öldükten sonra üçüncü kişi, ölenin ölmeden önce kendisinden belirli bir meblağı aldığını iddia ve ispat ettikten sonra, ölenin mirasçıları söz konusu meblağın havâle sözleşmesi çerçevesinde ifa edildiğini, eş deyişle ölen kişinin havâle alıcısı olduğunu iddia ettiği takdirde, ispat yükü üçüncü kişinin üzerindedir[159].

---

[155] İbnü'ş-Şıhne, a.y.; İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, C. 5, s. 346; eş-Şelebî, Tebyînü'l-hakâik, C. 4, s. 173; eş-Şeybânî, el-Asl, C. 10, s. 445; Bilmen, Kamus, C. 6, s. 310.

[156] el-Bâbertî, el-İnâye, C. 7, s. 246; es-Serahsî, el-Mebsût, C. 20, s. 49.

[157] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 300. "Mes'ele: Zeyd, dâyini Amr'ı şu kadar akçe deyni ile ol kadar akçe medyûnu Bekir'in üzerine havâle edib her biri havâleyi kabûl etdikden sonra, Amr meblağ-ı merkûmu almadan fevt olsa, veresesi meblağ-ı merkûmu Bekir'den almağa kâdir olurlar mı? El-cevâb: Olurlar." bkz. Ali Efendi, Fetâvâ, v. 84a. "Mesele beyânında e'imme-i Hanefiyyeden cevab ne vechiledir ki; Zeyd Amr'a olan şu kadar guruş deynini Bekir'den havâle edip Amr ve Bekir'den her biri havâleyi kabul etdiklerinden sonra Amr-ı azmun henüz ol meblağı Bekir'den ahz etmeden fevt olsa hâlâ veresesi talep ve ahza şer'an kâdir olurlar mı, beyân buyurula. El-cevâb: Allahu a'lem. Olurlar. Ketebehû İsmail el-fakîr el-müftî bi-Arım ufiye anh." bkz. Çuluk, Karaca, Osmanlı Arşivi'nde Şeyhülislam Fetvaları, s. 237.

[158] Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671), n. 132; Yılmaz, İKS Bâb Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740), n. 368; Yılmaz, İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil (H.1115-1116 / M. 1704), n. 468.

[159] Bilmen, Kamus, C. 6, s. 310.

Sonuç

Havâle, İslâm hukukunda alacağın borçludan başkasına temlik edilemeyeceğine yönelik kuralın istisnâlarından birini teşkîl etmektedir. Osmanlı kadı sicillerinde havâlenin çeşitli manalarda kullanıldığı müşâhede edilmektedir. Çalışmamızda bir deynin bir zimmetten diğerine, başka bir ifadeyle bir kişinin malvarlığının pasifinden diğerinin malvarlığının pasifine nakli manasına gelen havâle incelenmiştir. İslâm hukukunda ele alındığı şekliyle havâlenin, günümüz Türk hukuku ile mukayese edildiğinde daha ziyade borcun dış üstlenilmesi (TBK md. 196-200) kurumu ile çeşitli yönlerden benzerlikler taşıdığı görülmektedir.

Hanefî mezhebine inhisâr eden bu çalışmamız göstermektedir ki, havâle sözleşmesi naslarda çok detaylı olarak düzenlenmemiş ve hükümleri büyük oranda fukahânın içtihatlarıyla belirlenmiştir. Bu durum, çeşitli konularda mezhepler arası fikir ayrılıklarına yol açmış, bunun da ötesinde, çalışmamızın inhisâr ettiği Hanefî mezhebi içerisinde dahi pek çok konuda farklı görüşler ortaya koyulmuştur. Bununla birlikte, ortaya koyulan görüşler genel anlamda tutarlı bir bütün oluşturmuş ve neticede havâle pratik hayatta kullanılabilecek bir sözleşme olarak teorik altyapı kazanmıştır. Bu teorik yapıyı tesis eden fukahâ, havâleye fıkıh kitaplarında müstakil bir başlık ayırmış ve havâleyi bu başlık altında detaylı bir biçimde ele almıştır.

Çalışmamızın odak noktasını havâle sözleşmesine ilişkin olarak Hanefî mezhebinin inşâ ettiği teorik altyapı oluşturmaktadır. Bunun yanında, bu teorik altyapının uygulamaya, özelde Osmanlı Devleti'ndeki hukuk pratiğine nasıl yansıdığı incelenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla Hanefî mezhebine göre yazılmış klasik fıkıh kitaplarında yer alan havâleye ilişkin kısımlar ayrıntılı şekilde incelenmiş, ancak bununla yetinilmeyerek Osmanlı dönemine ait bazı fetvâ mecmûaları, İstanbul mahkemelerine ait kadı sicilleri ve Osmanlı döneminde yürürlüğe koyulan bazı pozitif hukuk kuralları da çalışmanın kapsamına dâhil edilerek teori ve pratiğin

birleştirilmesine çalışılmış, havâle sözleşmesine dair kitaplarda yer alan teorik esaslardan her birinin, Osmanlı hukuk pratiğindeki karşılığı tespit edilerek ortaya koyulmak istenmiştir.

Osmanlı pratiğini mercek altına almak üzere, 1513-1911 yılları arasına tekâbül eden İstanbul kadı sicillerinde yer alan havâle sözleşmesine ilişkin 400 civarındaki kayıt incelendiğinde, havâle alıcısının bir paşa olduğu 1580 tarihli bir kayıt haricinde İslâm hukukunun öngördüğü sınırların ötesine geçildiğini gösteren herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Dolayısıyla havâle sözleşmesi özelinde Osmanlı uygulamasının İslâm hukukuyla büyük oranda paralellik arz ettiği ifade edilebilir.

Hukukî kurumlar zaman içerisinde değişim ve dönüşüme konu olurlar. 1513-1911 arası dönem incelendiğinde, 19. yüzyılda Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'de Hanefî mezhebinin baskın olmayan bazı görüşlerinin kanunlaştırılması suretiyle bir değişimin yaşandığı söylenebilir. Buna karşın sicillerdeki kayıtlar, 19. yüzyıla kadarki süreçte havâle sözleşmesinin Osmanlı hukukunda büründüğü çehrenin ve uygulanan kuralların kayda değer ölçüde bir değişime uğradığını söyleme imkânı vermemektedir. Bunun sebebi, özellikle Hanefî fukahâsı arasında tartışmalı olan konulara ilişkin çok az sayıda davaya rastlanılması veya bunlara ilişkin hiçbir davaya rastlanılmaması olarak gösterilebilir. Bununla beraber, kanaatimizce teknik hukuk yönü ağır basan bir sözleşme hüviyetine sahip olan havâle sözleşmesinin, özellikle bilim ve teknikteki ilerlemenin günümüzdeki kadar hızlı yaşanmadığı dönemlerde çok büyük işlev değişikliklerine uğramaması şaşırtıcı bir sonuç olmaktan uzaktır.

Çalışmanın ortaya koyduğu bir diğer sonuç, devletin örfî hukuk vasıtasıyla havâle sözleşmesine müdahalesine ilişkindir. Kanunnâmeler başta olmak üzere, padişah tarafından ortaya koyulan örfî hukuk düzenlemelerine havâleye ilişkin herhangi bir hüküm tespit edemedik. Buna ilave olarak, zaman zaman örfî hukuk kurallarına atıflar yaptıkları bilinen Osmanlı dönemi fetvâ mecmûaları arasından, çalışmamızda yer verdiğimiz mecmûalarda havâle sözleşmesine yönelik herhangi bir örfî hukuk kuralına referans yoktur. Dolayısıyla çalışmamıza esas olan kaynaklar ölçüsünde, muâmelâtın bir alt başlığı olan havâle sözleşmesine devletin

herhangi bir örfî hukuk kuralı vasıtasıyla müdahale etmediğini ve uygulanacak kuralların fukahâ tarafından belirlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin dördüncü kitabının havâleye ilişkin olması hasebiyle bir devlet müdahalesinin söz konusu olduğu söylenebilir. Bununla beraber, söz konusu kitabı hazırlayan heyetin fıkıhla iştigâl eden isimlerden oluşması ve kitaptaki hükümlerin tamamının Hanefî fukahâsının görüşlerine dayanarak sevk edilmesi, havâleye ilişkin bu düzenlemede de esasen fukahânın, hatta Hanefî fukahâsının çizdiği çizginin dışına çıkılmadığını ortaya koymaktadır.

Kısacası, havâle sözleşmesi gibi teknik bir konunun İslâm hukukunda nasıl düzenlendiğini açığa kavuşturmayı ve bu sözleşmenin Osmanlı uygulamasına yansımasını aktarmayı amaç edinen bu çalışma, havâle sözleşmesi özelinde Osmanlı hukukunun İslâm hukukuna çok büyük oranda riâyetkâr ve paralel olduğu sonucuna varmıştır.

Kaynakça

Abdullah Efendi, Yenişehirli: Behcetü'l-fetâvâ, İstanbul, 1266.

Akgündüz, Ahmet: Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1986.

Akman, Ahmet: "İslâm ve Türk Borçlar Hukukunda İbra", Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 13, No: 2, 2018, s. 1-96.

Akman, Sermet, Halûk Burcuoğlu, Atillâ Altop: Tekinay Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 7. bs, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1993.

Aktepe, İshak Emin: Katılım Finans, İstanbul, TKBB Yayınları, 2018.

Ali Efendi, Çatalcalı: Fetâvâ-yı Ali Efendi, İÜMK NEK, No: 383, t.y. (*Fetâvâ*).

Ali Haydar Efendi, Hocaeminefendizade: Dürerü'l-hükkâm Şerhü Mecelleti'l-ahkâm, C. 3-4, İstanbul, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1321 (*Dürerü'l-hükkâm*).

Altuntaş, Halil vd.: Kur'an-ı Kerim Meâli, 12. bs, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.

Ansay, Sabri Şakir: Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, 2. bs, Ankara, AÜİF Yayınları, 1954.

Apaydın, H. Yunus: İslam Hukuk Usulü, 3. bs, Kayseri, Kimlik Yayınları, 2017.

———: "Muhayyerlik", DİA, C. 31, İstanbul, 2006, s. 25-30.

Ashtor, Eliahu: "Banking instruments between the Muslim East and the Christian West", Journal of European Economic History, C. 1, No: 3, 1972, s. 553-573.

Aybakan, Bilal: "Hapis hakkı", DİA, C. 16, İstanbul, 1997, s. 65-67.

Aydın, Mehmet Akif: "Borç", DİA, C. 6, İstanbul, 1992, s. 285-291.

———: "Deyn", DİA, C. 9, İstanbul, 1994, s. 266-268.

———: "İslam Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim", Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, No: 1, 2006, s. 11-21.

———: "İstidâne", DİA, C. 23, İstanbul, 2001, s. 322.

———: "Kanunnâmeler ve Osmanlı Hukuku'nun İşleyişindeki Yeri", Osmanlı Araştırmaları, No: 24, 2004, s. 37-46.

———: Türk Hukuk Tarihi, 14. bs, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2017.

Aykan, Yavuz: Rendre la justice à Amid: procedures, acteurs et doctrines dans le contexte ottoman du XVIIIème siècle, Leiden, Brill, 2016 (*Rendre la justice à Amid*).

Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-: el-Binâye Şerhü'l-hidâye, C. 5, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2000 (*el-Binâye*).

———: el-Binâye Şerhü'l-hidâye, C. 7, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2000 (*el-Binâye*).

———: el-Binâye Şerhü'l-hidâye, C. 12, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2000.

Ayub, Muhammad: Understanding Islamic finance, Hoboken, John Wiley & Sons, 2007.

Bâbertî, Ekmelüddîn Ebu Abdullah Muhammed er-Rûmî el-: el-İnâye Şerhü'l-hidâye, C. 3, y.y., Dârü'l-fikr, t.y. (*el-İnâye*).

———: el-İnâye Şerhü'l-hidâye, C. 7, y.y., Dârü'l-fikr, t.y. (*el-İnâye*).

———: el-İnâye Şerhü'l-hidâye, C. 8, y.y., Dârü'l-fikr, t.y. (*el-İnâye*).

Bağdâdî, Ebû Muhammed Ganîm b. Muhammed el-: Mecmaü'd-damânât, y.y., Dârü'l-kitâbi'l-islâmî, t.y.

Bakkaloğlu, M. K. Abdussamet: "Kanunlaştırma Hareketinin Öncülerinden Muhammed Kadri Paşa (1821-1888): Hayatı ve Eserleri", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, No: 6, 2005, s. 55-68.

Baltacı, Burhan: "Bakara Suresi 282. Ayetin Genel Özellikleri ve Fıkhî Kavramları", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 8, No: 1, t.y., s. 147-177.

Bardakoğlu, Ali: "Diyet", DİA, C. 9, İstanbul, 1994, s. 473-479.

———: "Havâle", DİA, C. 16, İstanbul, 1997, s. 507-512.

Bayındır, Abdülaziz: Ticaret ve Faiz, İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007.

Bereketî, Muhammed Amîm el-İhsân el-Müceddidî el-: Kavâidü'l-fıkh, Karaçi, es-Sadefü Bibilşariz, 1986.

Berki, Ali Himmet: Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye), İstanbul, Hikmet Yayınları, 1982 (*Mecelle*).

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, Muhammed Abdülkâdir Atâ: es-Sünenü'l-kübrâ, C. 6, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003.

Bilmen, Ömer Nasuhi: Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, 8 cilt, C. 1, İstanbul, Bilmen Yayınevi, t.y. (*Kamus*).

———: Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, 8 cilt, C. 6, İstanbul, Bilmen Yayınevi, t.y. (*Kamus*).

Bozkurt, Gülnihal: "İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 3, No: 1-4, 1987, s. 115-155.

Buhârî, Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed el-: el-Muhîtü'l-burhânî fî'l-Fıkhi'n-nu'mânî, C. 6, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2004 (*Muhîtü'l-burhâni*).

———: el-Muhîtü'l-burhânî fî'l-Fıkhi'n-nu'mânî, C. 7, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2004 (*Muhîtü'l-burhâni*).

———: el-Muhîtü'l-burhânî fî'l-Fıkhi'n-nu'mânî, C. 8, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2004 (*Muhîtü'l-burhâni*).

———: el-Muhîtü'l-burhânî fî'l-Fıkhi'n-nu'mânî, C. 9, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2004 (*Muhîtü'l-burhâni*).

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-: el-Câmi u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min Umûri Resûlillâh Sallallāhü Aleyhi ve Sellem ve Sünenihî ve Eyyâmihi, C. 3, thk. Muhammed Zehîr b. Nâsır en-Nâsır, y.y., Dârü Tevkı'n-necât, 1422 (*Sahîhü'l-Buhârî*).

Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-, Abdülkuddûs Muhammed Nezîr: er-Ravzü'l-mürbi' Şerhü Zâdi'l-müstakni', y.y., Dârü'l-müeyyid, t.y.

Burak, Guy: "The Second Formation of Islamic Law: The Post-Mongol Context of the Ottoman Adoption of a School of Law", Comparative Studies in Society and History, C. 55, No: 3, 2013, s. 579-602 (*The Second Formation of Islamic Law*).

Bursalı, Osman Safa: "Ebedi Fakat Tamire Muhtaç: Osmanlı Hukukunda Vakıf Malın Tamiri", İstanbul, Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019 (*Ebedi Fakat Tamire Muhtaç*).

Büyük Haydar Efendi: Usul-i Fıkıh Dersleri, 2. bs, İstanbul, Meral Yayınları, t.y.

Cekici, Ibrahim-Zeyyad: "Le cadre juridique français des opérations de crédit islamique", Université de Strasbourg, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012 (*La cadre juridique*).

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî: el-Fusûl fi'l-Usûl, C. 2, 2. bs, y.y., Vizâretü'l-evkâfi'l-kuveytiyye, 1994.

Chachi, Abdelkader: "Origin and development of commercial and Islamic banking operations", Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics, C. 18, No: 2, 2005, s. 3-25.

Chéron, Albert, Mohamed Sadek Bey Fahmy: "Le Transport de Dette (Hewala) en Droit Musulman Spécialement d'après le Rite Hanafite", Bulletin Mensuel de la Société de Législation Comparée, No: 10-11-12, 1930, s. 571-622 (*Le Transport de Dette*).

Cici, Recep: "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 3, No: 5, 2005, s. 215-248.

Cündî, Ziyâüddîn Halîl b. İshâk b. Mûsâ El-: et-Tavzîh fi Şerhi'l-muhtasar, C. 6, thk. Ahmed b. Abdülkerîm Hacîb, y.y., Merkezü Necîbüveyh li'l-Mahtûtât ve Hizmeti't-turâs, 2008.

Cürcânî, Ali b. Muhammed el-Seyyîd eş-Şerîf El-: Mu'cemü't-ta'rifât, thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî, Kahire, Dârü'l-fazîlet, t.y.

Çakıcı, Mustafa: "19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Kıymetli Evrakların Hukuki ve İktisadi İşlevleri", İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019.

Çalış, Halit: "Borçlar Hukuku", İslâm Hukuku El Kitabı, ed. Talip Türcan, 2. bs, Ankara, Grafiker Yayınları, 2013, s. 421-458.

Çeker, Orhan: İslâm Hukukunda Akidler, İstanbul, A.H.İ. Yayıncılık, 2006.

Çetin, Cemal: "Kamu Düzeninde Alternatif Bir Yöntem: Nezir", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 8, No: 36, 2015, s. 287-310.

Çınar, Ali Ekber: "Situating an Informal Funds Transfer System in Islamic Legal Theory: The Origin of Hawala Revisited", darulfunun ilahiyat, C. 33, No: 1, 2022, s. 1-41 (*Situating an Informal Funds Transfer System in Islamic Legal Theory*).

Çuluk, Sinan, Yılmaz Karaca: Osmanlı Arşivi'nde Şeyhülislam Fetvaları, İstanbul, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2015.

Dağcı, Şamil: "Hükûmet-i Adl", DİA, C. 18, İstanbul, 1998, s. 463-464.

Debhaî, Ebu's-suûd: Mecmûa-yı Fetâvâ, İÜMK NEK, No: 390, t.y.

Dietrich, Albert: "Hawala", The Encyclopaedia of Islam: Second Edition, C. 3, ed. Bernard Lewis vd., Leiden, Brill, 1986, s. 283.

Donini, Valentina M.: "Cenni sul diritto islamico dei contratti", Iura Orientalia, C. 6, 2010, s. 260-282.

Dürrîzâde, Mehmed Ârif Efendi: Netîcetü'l-fetâvâ, İÜMK NEK, No: 1267, 1238.

Düstûr: Tertîb-i Evvel, C. 1, y.y., Matbaa-yı Âmire, 1289.

Düstûr: Tertîb-i Sânî, C. 6, Dersaâdet, Matbaa-yı Âmire, 1334.

Düzdağ, Mehmet Ertuğrul: Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul, Ertuğrul Kitabevi, 1972.

Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk b. Beşîr el-Ezdî es-Sicistânî: Sünenü Ebî Dâvud, C. 3, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Beyrut, el-Mektebetü'l-asriyye, t.y.

Ebu's-suûd Efendi, Muhammed: Fetâvâ-yı Ebu's-Suûd, AÜİF NEK, No: 1268972, 1066 (*Fetâvâ (AÜİF)*).

———: Fetâvâ-yı Ebu's-Suûd, İÜMK NEK, No: 1798, 1179 (*Fetâvâ (İÜMK)*).

Ekinci, Ekrem Buğra: İslâm Hukuku: Umûmî ve Husûsî Hükümler, 2. bs, İstanbul, Arı Sanat Yayınları, 2016 (*İslâm Hukuku*).

———: Osmanlı Hukuku: Adalet ve Mülk, İstanbul, Arı Sanat Yayınları, 2008 (*Osmanlı Hukuku*).

Ellek, Hasan: "Osmanlı'da Kanunlaştırma Hareketleri ve Mecelle", Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 3, No: 6, 2014, s. 119-159.

Ençakar, Orhan: "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı Etrafında Oluşan Literatür", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 12, No: 23, 2014, s. 223-277.

Eren, Fikret: Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 21. bs, Ankara, Yetkin Yayınları, 2017.

———: Borçlar Hukuku Özel Hükümler, 4. bs, Ankara, Yetkin Yayınları, 2017.

Ergüven, Şahabettin: "Arapçada Dönüşlülük (Mutâva'at) Anlamı İfade Eden Mezid Fiiller", İslam Tetkikleri Dergisi, C. 10, No: 1, 2020, s. 1-25.

"Faizsiz Finans Sözlüğü", TKBB, 2020, (Çevrimiçi) https://www.tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Faizsiz-Finans-Sozlugu-revised.pdf, 20.07.2020.

Feyzullah Efendi, Şeyhülislam: Fetâvâ-yı Feyziye, thk. Süleyman Kaya, İstanbul, Klasik Yayınları, 2009.

Gaudiosi, Monica M.: "The Influence of the Islamic Law of Waqf on the Development of the Trust in England: The Case of Merton College", University of Pennsylvania Law Review, C. 136, No: 4, 1988, s. 1231-1261 (*The Influence of the Islamic Law of Waqf on the Development of the Trust in England*).

Gaznevî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. İshak b. Ahmed el-Hindî El-: el-Gurretü'l-münîfe, y.y., Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1986.

Gedikli, Fethi: Osmanlı Hukuku: Makaleler, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2012 (*Osmanlı Hukuku*).

Gencer, Abdullah Revaha: Kıymetli Evrakta Ciro Kavramı, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2020.

Geneletti, Davide, Norzailawati Mohd Noor: Islamic financial system: principles and operations, 2. bs, Kuala Lumpur, ISRA, 2016 (*Islamic financial system*).

Gökmenoğlu, H. Tekin: "İslam Muhakeme Usûlü Hukukunda Bir İsbat Vasıtası Olarak 'Yemin' Delili", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, No: 3, 1994, s. 179-195.

Gümüş, Mustafa Alper: Borçlar Hukuku Özel Hükümler, C. 2, 3. bs, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2014.

Hacak, Hasan, Halit Çaliş: "Rehin", DİA, C. 34, İstanbul, 2007, s. 538-542.

Haddâdî, Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed el-: el-Cevheretü'n-neyyire, C. 2, y.y., el-Matbaatü'l-hayriyye, 1322.

Halebî, İbrâhim b. Muhammed el-: Mülteka'l-ebhur, thk. Halîl İmrân el-Mansûr, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998 (*Mülteka*).

Han, Işik Asli: "Üç Taraflı Hukuki İlişki Modeli Olarak Havale", Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Hatemi, Hüseyin, Kadir Emre Gökyayla: Borçlar Hukuku Genel Bölüm, 3. bs, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2015.

Heyet: el-Fetâvâ'l-hindiyye, C. 3, 2. bs, y.y., Dârü'l-fikr, 1310.

———: el-Fetâvâ'l-hindiyye, C. 4, 2. bs, y.y., Dârü'l-fikr, 1310.

Hira, Ayhan: "Klasik Fıkıh Kaynaklarında Hibeden Dönme Meselesine İlişkin Temel Yaklaşımlar", The Journal of Academic Social Science Studies, C. 5, No: 58, 2017, s. 237-250.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz: Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr, C. 4, 2. bs, Beyrut, Dârü'l-fikr, 1992 (*Reddü'l-muhtâr*).

———: Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr, C. 5, 2. bs, Beyrut, Dârü'l-fikr, 1992 (*Reddü'l-muhtâr*).

İbn Bezîze, Ebû Muhammed Abdülazîz b. İbrâhîm b. Ahmed: Ravzatü'l-müstebyîn fî Şerhi Kitâbi't-telkîn, C. 2, thk. Abdüllatîf Zukâğ, y.y., Dârü İbn Hazm, 2010.

İbn Ebi'l-İzz, Sadreddîn Ali b. Ali: et-Tenbîh alâ Müşkilâti'l-hidâye, C. 4, thk. Abdülhakîm b. Muhammed Şâkir, Enver Sâlih Ebû Zeyd, Riyad, Mektebetü'r-rüşd, 2003 (*et-Tenbîh*).

İbn Hümâm, Kemalüddîn Muhammed b. Abdülvâhid es-Sivâsî: Fethü'l-kadîr, C. 7, y.y., Dârü'l-fikr, t.y.

———: Fethü'l-kadîr, C. 10, y.y., Dârü'l-fikr, t.y.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullāh b. Ahmed b. Muhammed: el-Muğnî, C. 4, Kahire, Mektebetü'l-kâhire, 1968.

İbn Kudâme, Ebu'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed: eş-Şerhü'l-kebîr alâ Metni'l-mukni', C. 13, thk. Muhammed Reşîd Rızâ, Dârü'l-kitâbi'l-arabî li'n-neşri ve't-tevzî', t.y.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî: Sünenü İbn Mâce, C. 3, thk. Şuayb el-Arnavud vd., y.y., Dârü'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhim b. Muhammed: el-Bahrü'r-râik Şerhu Kenzü'd-dekâik, C. 4, 2. bs, y.y., Dârü'l-kitâbi'l-islâmî, t.y. (*el-Bahrü'r-râik*).

———: el-Bahrü'r-râik Şerhu Kenzü'd-dekâik, C. 7, 2. bs, y.y., Dârü'l-kitâbi'l-islâmî, t.y. (*el-Bahrü'r-râik*).

———: el-Eşbâh ve'n-Nazâir alâ Mezhebi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân, thk. Zekeriyâ Umeyrât, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1999 (*el-Eşbâh ve'n-Nazâir*).

İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî: Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-muktesid, C. 4, Kahire, Dârü'l-hadîs, 2004.

İbnü'l-Müneccâ, Ebu'l-berekât Zeynüddîn el-Müneccâ b. Osmân b. Es'ad: el-Mümti' fî Şerhi'l-mukni', C. 2, thk. Abdülmelik b. Abdillâh b. Düheyş, 3. bs, Mekke, Mektebetü'l-esedî, 2003.

İbnü'ş-Şıhne, Ebu'l-velîd Lisânüddîn Ahmed b. Muhammed: Lisânü'l-hükkâm fi Ma'rifeti'l-ahkâm, Kahire, el-Bâbi'l-Halebî, 1973 (*Lisânü'l-hükkâm*).

İnalcık, Halil: "Hawala", The Encyclopaedia of Islam: Second Edition, C. 3, ed. Bernard Lewis vd., Leiden, Brill, 1986, s. 283-285.

Kahraman, Abdullah: "İslam Borçlar Hukukunda Kefalet Sözleşmesi ve Günümüzdeki Tatbikatı", Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1997.

———: "İslâm Borçlar Hukukunda Takas İşlemi", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, No: 2, 1998, s. 285-299.

———: "İslam Hukukunda Şahsa (Nefse) Kefâlet Müessesesi ve Türk Ceza Muhakemeleri Hukuku'ndaki Teminatla Salıverme Müessesesi ile Mukayesesi", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, No: 2, 1998, s. 301-328.

Kallek, Cengiz: "Sak", DİA, C. 35, İstanbul, 2008, s. 584-586.

Kara, Yakup: "İslam Hukukunda Deyn'in Deyn Karşılığında Satımı", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, No: 20, 2012, s. 389-415.

Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs El-: ez-Zahîre, C. 9, ed. Muhammed Bû Hubze, Beyrut, Dârü'l-ğarbü'l-İslâmî, 1994.

Karahisarî, Mehmed: Fetâvâ-yı Karahisarî, İÜMK NEK, No: 924, t.y. (*Fetâvâ*).

Karaman, Hayreddin: "Akid", DİA, C. 2, İstanbul, 1989, s. 251-256.

———: Mukayeseli İslam Hukuku, C. 2, 9. bs, İstanbul, İz Yayıncılık, 2014.

Kâsânî, Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd: Bedâiü's-sanâi' fî Tertîbi'ş-şerâî', C. 2, 2. bs, y.y., Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1986 (*Bedâiü's-sanâi'*).

———: Bedâiü's-sanâi' fî Tertîbi'ş-şerâî', C. 5, 2. bs, y.y., Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1986 (*Bedâiü's-sanâi'*).

———: Bedâiü's-sanâi' fî Tertîbi'ş-şerâî', C. 6, 2. bs, y.y., Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1986 (*Bedâiü's-sanâi'*).

Kaşıkçı, Osman: "Şart", DİA, C. 38, İstanbul, 2010, s. 365-367.

Kaya, Süleyman: "Sak", DİA, C. 35, İstanbul, 2008, s. 586-587.

Kazvînî, Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfiî el-: Fethü'l-azîz bi-Şerhi'l-vecîz, C. 10, y.y., Dârü'l-fikr, t.y.

Kelvezânî, Ebu'l-hattâb Mahfûz b. Ahmed el-: el-Hidâye alâ Mezhebi'l-imâm Ebî Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbeli'ş-Şeybânî, thk. Abdüllatîf Hemîm, Mâhir Yâsîn el-Fahl, y.y., Müessesetü'l-kırâs li'n-neşri ve't-tevzî', 2004.

Kıralı, Ömer Faruk: "Havale Kurumu", İstanbul Ticaret Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Kisbet, Mustafa: "İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi", Uludağ Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010.

Kocaman, Arif B.: Alacağın Temlikinin Benzer Üçlü İlişkiler Karşısındaki Teorik Sınırı Sorunu, Ankara, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 1989.

———: "Havalenin Hukuki Niteliği Üzerine", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 49, No: 1-2, 1994, s. 291-301.

Koyuncu, Hasan: "İslam Hukukunda Rükün ve Şartın Tayininin Fıkhî İhtilaflara Etkisi", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 15, No: 2, 2018, s. 671-692.

Kudûrî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer Ebû'l-Hüseyn el-: et-Tecrîd, C. 3, thk. Muhammed Ahmed Sirâc, Ali Cum'a Muhammed, Kahire, Darü'l-islâm, 2006.

———: et-Tecrîd, C. 6, thk. Muhammed Ahmed Sirâc, Ali Cum'a Muhammed, Kahire, Darü'l-islâm, 2006.

———: Muhtasarü'l-Kudurî fî'l-Fıkhi'l-hanefî, thk. Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza, y.y., Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997 (*Muhtasar*).

Leknevî, Ebu'l-hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm el-: el-Câmiü's-sagîr ve Şerhuhu en-Nâfiu'l-kebîr li-men Yutâliu'l-câmia's-sagîr, Beyrut, Âlemü'l-kütüb, 1406 (*el-Câmiü's-sagîr*).

Malatî, Ebu'l-mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Mûsâ b. Muhammed el-: el-Mu'tasar mine'l-Muhtasar min Müşkili'l-âsâr, C. 2, Beyrut, Âlemü'l-kütüb, t.y. (*el-Mu'tasar*).

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh: el-Muvatta', C. 4, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Abu Dabi, Müessesetü Zâyid b. Sultân Âl-i Nehyân li'l-A'mâli'l-hayriyye ve'l-İnsâniyye, 2004.

Mansuri, Muhammad Tahir: Islamic Law of Contracts and Business Transactions, New Delhi, Adam Publishers & Distributors, 2007.

Mardin, Ebül'ulâ: "Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 13, No: 2, 1947, s. 561-597.

Mâverdî, Ebü'l-hasen Alî b. Muhammed el-: el-Hâvî'l-kebîr fî Fıkhi Mezhebi'l-imâmi'ş-Şâfiî, C. 6, thk. Alî Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1999.

Mehmed Rıza: Fetâvâ-yı Rıza, İÜMK NEK, No: 1371, t.y. (*Fetâvâ*).

Merdâvî, Alâüddîn Ebu'l-hasen Alî b. Süleymân b. Ahmed el-: el-İnsâf fi Ma'rifeti'r-râcih mine'l-Hilâf, C. 13, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Kahire, Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 1995.

Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr el-: Bidâyetü'l-mübtedî, Kahire, Mektebetü ve Matbaatü Muhammed Ali Subh, t.y.

———: el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-mübtedî, C. 3, thk. Talâl Yûsuf, Beyrut, Dârü İhyâi't-turâsi'l-arabî, t.y. (*el-Hidâye*).

———: el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-mübtedî, C. 4, thk. Talâl Yûsuf, Beyrut, Dârü İhyâi't-turâsi'l-arabî, t.y. (*el-Hidâye*).

Mevsılî, Mecdüddîn Ebü'l-Fazl Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd: el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-muhtâr, C. 3, Kahire, Matbaatü'l-halebî, 1937 (*el-İhtiyâr*).

Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde b. İbrâhim el-Ganemî el-: el-Lübâb fî Şerhi'l-kitâb, C. 2, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Beyrut, el-Mektebetü'l-ilmiyye, t.y. (*el-Lübâb*).

Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmurz b. Ali: Dürerü'l-hükkâm Şerhü Gürerü'l-ahkâm, C. 2, y.y., Dârü İhyâi'l-kütübi'l-arabiyye, t.y. (*Dürerü'l-hükkâm*).

Muhammed Efendi, Atâullah: Fetâvâ-yı Atâullah, İÜMK NEK, No: 1217, 1131.

Muhammed Kadri Paşa: Mürşidü'l-hayrân ilâ ma'rifeti ahvâli'l-insân, Bulak, el-Matbaatü'l-kübra'l-emîriyye, 1891 (*Mürşidü'l-hayrân*).

Nesefî, Ebu'l-berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-: Kenzü'd-dekâik, thk. Saîd Bekdâş, y.y., Dârü'l-beşâiri'l-islâmiyye, 2011.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-: el-Mecmûu Şerhü'l-mühezzeb, C. 13, y.y., Dârü'l-fikr, t.y.

Nîsâburî, Müslim b. Haccâc Ebu'l-hasen el-Kuşeyrî En-: el-Müsnedü's-sahîhi'l-muhtasar bi-Nakli'l-adli ani'l-Adli ilâ Resûlillâh Sallallâhü Aleyhi ve Sellem, C. 3, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki, Beyrut, Dârü İhyâi't-turâsi'l-arabî, t.y.

Oğuzman, Mustafa Kemal, Turgut Öz: Borçlar Hukuku Genel Hükümler, C. 2, 12. bs, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2016.

Oruç, Faruk Emrah: "İslâm Hukukunda Deyn", Selçuk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Öğük, Recai: "İslam Fıkhında Yemin", Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Özakman, H. Cumhur: "Havale İlişkisinin Borçlar Hukuku Açısından İncelenmesi ve Kıymetli Evrak Hukukundaki Görünüşü", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 41, No: 1-2, 1975, s. 255-297.

Özdemir, Recep: "İslâm Hukukunda Hapis Hakkı (Hakku'l-Haps) Kavramı", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, No: 27, 2016, s. 393-420.

———: "İslam Hukukunda Şart Muhayyerliği", İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 7, No: 1, 2016, s. 139-172.

Özkan, Kemal: "Havalenin Hukuki Niteliği", Selçuk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Paket, Sabure: "Borcun Dış Üstlenilmesi", Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Pamuk, Şevket: A monetary history of the Ottoman Empire, New York, Cambridge University Press, 2003.

Pekdemir, Şevket: İslâm Hukukunda Sözleşmelerde Cezâî Şart, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2016.

Peters, Rudolph: "What Does It Mean to Be an Official Madhhab?: Hanafism and the Ottoman Empire", The Islamic School of Law: Evolution, Devolution, and Progress, ed. Peri Bearman, Rudolph Peters, Frank Vogel, Cambridge, MA, Harvard University Press, 2005, s. 147-158, doi:10.1163/9789004420625 (*What Does It Mean to Be an Official Madhhab?*).

Pîr Mehmed Üskübî: Fetâvâ-yı Kör Müfti, AÜİF NEK, No: 1269814, 1056.

Raheybânî, Mustafa Suyûtî Er-: Metâlibü Ûli'n-nühâ fi Şerhi Ğâyetü'l-müntehâ, C. 3, 2. bs, y.y., el-Mektebü'l-islâmî, 1994.

Ray, Nicholas Dylan: "The medieval Islamic system of credit and banking: legal and historical considerations", Arab Law Quarterly, C. 12, No: 1, 1997, s. 43-90 (*The medieval Islamic system of credit and banking*).

Reisoğlu, Safa: Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 25. bs, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2014.

Rubin, Jared: "Bills of Exchange, Interest Bans, and Impersonal Exchange in Islam and Christianity", Explorations in Economic History, C. 47, No: 2, 2010, s. 213-227.

Rûyânî, Ebu'l-mehâsin Abdülvâhid b. İsmâîl Er-: Bahrü'l-mezheb fî Fürûi'l-mezhebi'ş-şâfiî, C. 5, thk. Târık Fethî es-Seyyid, y.y., Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2009.

Saad, Auwal Adam, Syed Musa Syed Jaafar Alhabshi: "Debt Theories in Islamic Commercial Transactions and Their Implications for the Islamic Capital Market", International Journal of Management and Applied Research, C. 6, No: 4, 2019, s. 296-306.

Sahillioğlu, Halil: "Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak 'Kitâbü'l-Kadı' ve 'Süftece'ler", Türkiye İktisat Tarihi Semineri: Metinler/Tartışmalar, Ankara, Mars Matbaası, 1975, s. 103-144.

Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb: el-Müdevvene, C. 4, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994.

Saleem, Muhammad Yusuf: Islamic commercial law, Singapore, John Wiley & Sons, 2013.

Samar, Mahmut: "İslam Borçlar Hukukunda Akitlerde Ca'lî Şartlar", Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015.

———: "İslam Borçlar Hukukunda Akitlere Etkisi Bakımından Takyîdî Şartlar", Marife Dini Araştırmalar Dergisi, C. 18, No: 2, 2018, s. 501-526.

San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî Es-: el-Musannef, C. 8, thk. Habîburrahman el-A'zamî, 2. bs, Hindistan, el-Meclîsü'l-ilmî, 1403.

Sarıcaoğlu, Mehmet Esat: "Osmanlı Devleti'nde Gıyâbî Yargılama ve Davalıya Yemin Teklifi", Turkish Studies, C. 10, No: 1, 2015, s. 683-692.

Schacht, Joseph: An Introduction to Islamic Law, New York, Oxford University Press, 1982.

Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim Es-: Uyûnü'l-mesâil, thk. Salâhüddîn en-Nâhî, Bağdat, Matbaatü Es'ad, 1386.

Semerkandî, Muhammed b. Ahmed Es-: Tuhfetü'l-fukahâ, C. 2, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994.

———: Tuhfetü'l-fukahâ, C. 3, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed Es-: el-Mebsût, C. 12, Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1993.

———: el-Mebsût, C. 16, Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1993.

———: el-Mebsût, C. 19, Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1993.

———: el-Mebsût, C. 20, Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1993.

———: el-Mebsût, C. 21, Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1993.

———: el-Mebsût, C. 22, Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1993.

———: el-Mebsût, C. 28, Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1993.

"Shari'ah Standard No. (7): Hawalah", Shari'ah Standards, Manama, AAOIFI, 2015 (*AAOIFI Standard No. 7*).

Siğnâkî, Hüsamüddîn el-Hüseyn b. Alî b. Haccâc b. Alî Es-: el-Kâfî Şerhü'l-pezdevî, C. 3, thk. Fahrüddîn Seyyid Muhammed Kânit, y.y., Mektebetü'r-rüşd li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2001.

Suğdî, Ali b. Hüseyn Es-: en-Nütef fi'l-fetâvâ, C. 2, thk. Salâhüddîn en-Nâhî, 2. bs, Amman, Dârü'l-furkân, 1984.

Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr: el-Eşbâh ve'n-Nazâir, y.y., Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1990.

Süt, Hadis: "19. Yüzyılda Kalas (Galati) İskelesi", Uludağ Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Şa'bân, Zekiyüddîn: İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l Fıkh), çev. İbrahim Kâfi Dönmez, 14. bs, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Şafak, Ali: "Erş", DİA, C. 11, İstanbul, 1995, s. 307-308.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs Eş-: el-Ümm, C. 7, Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1990.

Şelebî, Şehâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Yûnus b. İsmâil b. Yûnus Eş-: Tebyînü'l-hakâik Şerhü Kenzü'd-dekâik ve Hâşiyetü'ş-Şelebî, C. 4, Bulak, el-Matbaatü'l-kübra'l-emîriyye, 1313 (*Tebyînü'l-hakâik*).

———: Tebyînü'l-hakâik Şerhü Kenzü'd-dekâik ve Hâşiyetü'ş-Şelebî, C. 5, Bulak, el-Matbaatü'l-kübra'l-emîriyye, 1313 (*Tebyînü'l-hakâik*).

———: Tebyînü'l-hakâik Şerhü Kenzü'd-dekâik ve Hâşiyetü'ş-Şelebî, C. 6, Bulak, el-Matbaatü'l-kübra'l-emîriyye, 1313 (*Tebyînü'l-hakâik*).

Şen, Murat: "Osmanlı Hukukunun Yapısı", Yeni Türkiye, No: 31, 2000, s. 686-698.

Şener, Abdulkadir: İslâm Hukukunda Hibe, Ankara, AÜİF Yayınları, 1984.

Şentop, Mustafa: "Mürşidü'l-hayrân", DİA, C. 32, İstanbul, 2006, s. 59-60.

Şenyurt, Ali: "18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Poliçe Kullanımı ve Poliçeci Esnafı", İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016.

Şeybânî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel Eş-: Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel, C. 7, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire, Dârü'l-hadîs, 1995.

Şeybânî, Muhammed b. Hasan Eş-: el-Asl, C. 10, thk. Ebu'l-vefâ el-Efgâni, Karaçi, İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-islâmiyye, t.y.

———: el-Asl, C. 11, thk. Ebu'l-vefâ el-Efgâni, Karaçi, İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-islâmiyye, t.y.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre Et-: Sünenü't-Tirmizî, C. 3, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki, 2. bs, y.y., Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975.

Türk Borçlar Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu, TBMM, 23. Dönem, 3. Yasama Yılı, Sıra Sayısı: 321, 2008.

Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.

Udovitch, Abraham L.: "At the origins of the western commenda: Islam, Israel, Byzantium?", Speculum, C. 37, No: 2, 1962, s. 198-207 (*At the origins of the western commenda*).

———: "Reflections on the institutions of credits and banking in the medieval Islamic near east", Studia Islamica, No: 41, 1975, s. 5-21.

Veli Efendi: Fetâvâ-yı Veli Efendi, AÜİF NEK, No: 1269855, 1241 (*Fetâvâ*).

Vizâretü'l-evkâf ve'ş-Şüûni'l-islâmiyye: "İltizâm", el-Mevsûâtü'l-fıkhiyyeti'l-kuveytiyye, C. 6, Kuveyt, Dârü's-selâsil, 1986, s. 144-173.

———: "İştirât", el-Mevsûâtü'l-fıkhiyyeti'l-kuveytiyye, C. 4, Kuveyt, Dârü's-selâsil, 1986, s. 304-309.

Yavuz, Cevdet, Faruk Acar, Burak Özen: Türk Borçlar Hukuku Özel Hükümler, 10. bs, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2014.

Yıldız, Kübra: "Kambiyo Hukukuna Özgü Bir Kişisel Güvence Türü: Aval", Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, No: 2, 2018, s. 483-515 (*Aval*).

Yılmaz Coşkun, (ed.): İKS Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ed.): İKS Anadolu Sadareti Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1247-1250 / M. 1831-1834), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ed.): İKS Anadolu Sadareti Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 1251-1257 / M. 1835-1841), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ed.): İKS Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.

———, (ed.): İKS Bâb Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.

———, (ED.): İKS Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.

———, (ED.): İKS Bâb Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS Bâb Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS Bâb Mahkemesi 151 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1731), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS Bâb Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS Bâb Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS Bâb Mahkemesi 397 Numaralı Sicil (H. 1255-1256 / M. 1839-1840), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS Balat Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 964-965 / M. 1557-1558), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970-971 / M. 1563), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.

———, (ED.): İKS Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-968 / M. 1558-1561), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS Davud Paşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1196-1197 / M. 1782-1783), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS Evkaf-ı Hümâyun Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 3 Numaralı Sicil (H. 993-995 / M. 1585-1587), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.

———, (ED.): İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637-1638), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.

———, (ED.): İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 49 Numaralı Sicil (H. 1054 / M. 1644), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.

———, (ED.): İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 74 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1662), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.

———, (ED.): İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 82 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.

———, (ED.): İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 90 Numaralı Sicil (H. 1090-1091 / M. 1679-1680), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.

———, (ED.): İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 175 Numaralı Sicil (H. 1157-1159 / M. 1745-1746), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS Galata Mahkemesi 7 Numaralı Sicil (H. 985-986 / M. 1577-1578), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.

———, (ED.): İKS Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (H. 981-1000 / M. 1573-1591), İstanbul, İSAM Yayınları, 2012.

———, (ED.): İKS Galata Mahkemesi 37 Numaralı Sicil (H. 1022-1024 / M. 1613-1615), İstanbul, İSAM Yayınları, 2012.

———, (ED.): İKS Galata Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1024-1029 / M. 1615-1620), İstanbul, İSAM Yayınları, 2012.

———, (ED.): İKS Galata Mahkemesi 65 Numaralı Sicil (H. 1051-1053 / M. 1641-1644), İstanbul, İSAM Yayınları, 2012.

———, (ED.): İKS Galata Mahkemesi 114 Numaralı Sicil (H. 1083-1085 / M. 1672-1674), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (H. 1137-1138 / 1724-1725), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1023-1081 / M. 1615-1670), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027 / M. 1618), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.

———, (ED.): İKS İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074 / M. 1663-1664), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.

———, (ED.): İKS İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087 / M. 1675-1676), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.

———, (ED.): İKS İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151 / M. 1726-1738), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.

———, (ED.): İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil (H. 1183-1185 / M. 1769-1770), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS İstanbul Mahkemesi 44 Numaralı Sicil (H. 1193-1194 / M. 1779-1780), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / M. 1786-1787), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil (H.1217-1225 / M. 1802-1810), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238 / M. 1821-1822), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS İstanbul Mahkemesi 138 Numaralı Sicil (H.1237-1238 / M. 1821-1822), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS İstanbul Mahkemesi 147 Numaralı Sicil (H. 1241-1242 / M. 1826), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (H. 1242 / M. 1826-1827), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS İstanbul Mahkemesi 191 Numaralı Sicil (H. 1000-1027 / M. 1591-1617), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS İstanbul Mahkemesi 211 Numaralı Sicil (H. 1278-1279 / M. 1862-1863), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS İstanbul Mahkemesi 334 Numaralı Sicil (H. 1280-1329 / M. 1863-1911), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1128-1133 / M. 1716-1721), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1109-1110 / M. 1698-1699), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ED.): İKS Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 59 Numaralı Sicil (H. 1143 / M. 1730-1731), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ed.): İKS Mahfel-i Şer'iyyât Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1273-1274 / M. 1857), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ed.): İKS Mahmudpaşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1240-1242 / M. 1825-1827), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ed.): İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003 / M. 1594-1595), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.

———, (ed.): İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034 / M. 1623-1624), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ed.): İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1042-1043 / M. 1633), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.

———, (ed.): İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil (H. 1057-1059 / M. 1647-1649), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.

———, (ed.): İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ed.): İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 127 Numaralı Sicil (H. 1090-1091 / M. 1679-1680), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ed.): İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil (H.1115-1116 / M. 1704), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ed.): İKS Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172 / M. 1758), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ed.): İKS Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-967 / M. 1558-1559), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ed.): İKS Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919-927 / 1513-1521), İstanbul, İSAM Yayınları, 2008.

———, (ed.): İKS Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 924-927 / M. 1518-1521), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.

———, (ed.): İKS Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940-942 / M. 1534-1536), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.

———, (ed.): İKS Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (H. 953-955 / M. 1546-1549), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.

———, (ed.): İKS Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil (H. 956-963 / M. 1549-1556), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.

———, (ed.): İKS Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970-971 / M. 1562-1563), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.

———, (ed.): İKS Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987-988 / M. 1579-1580), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.

———, (ed.): İKS Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 990-991 / M. 1582-1583), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.

———, (ed.): İKS Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000 / M. 1590-1591), İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.

———, (ed.): İKS Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ed.): İKS Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740-1742), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

———, (ed.): İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

Zerkâ, Ahmed b. Muhammed Ez-: Şerhü'l-kavâidü'l-fıkhiyye, thk. Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, Dımaşk, Dârü'l-kalem, 1989.

Zerkâ, Mustafa Ahmed Ez-: "İslam Hukukunda Mülk'ün Çeşitleri ve Sebepleri", çev. Servet Armağan, İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi, C. 15, No: 18, 1990, s. 143-150.

Zevkliler, Aydın, Kadir Emre Gökyayla: Borçlar Hukuku: Özel Borç İlişkileri, 15. bs, Ankara, Turhan Kitabevi, 2015.

Zuhaylî, Vehbe: İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, C. 5, çev. Beşir Eryaysoy, Ahmet Efe, İstanbul, Risale Yayınevi, 1994.

———: İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, C. 6, çev. Beşir Eryaysoy, İstanbul, Risale Yayınevi, 1994.